

Trends in Nederland 2017

Trends in Nederland 2017

Verklaring van tekens

.	Gegevens ontbreken
*	Voorlopig cijfer
**	Nader voorlopig cijfer
x	Geheim
–	Nihil
–	(Indien voorkomend tussen twee getallen) tot en met
0 (0,0)	Het getal is kleiner dan de helft van de gekozen eenheid
Niets (blank)	Een cijfer kan op logische gronden niet voorkomen
2016–2017	2016 tot en met 2017
2016/2017	Het gemiddelde over de jaren 2016 tot en met 2017
2016/'17	Oogstjaar, boekjaar, schooljaar enz., beginnend in 2016 en eindigend in 2017
2014/'15–	
2016/'17	Oogstjaar, boekjaar, enz., 2014/'15 tot en met 2016/'17

In geval van afronding kan het voorkomen dat het weergegeven totaal niet overeenstemt met de som van de getallen.

Colofon

Uitgever

Centraal Bureau voor de Statistiek
Henri Faasdreef 312, 2492 JP Den Haag
www.cbs.nl

Prepress: Textcetera, Den Haag en CCN Creatie, Den Haag

Druk: Sumis

Ontwerp: Edenspiekermann

Inlichtingen

Tel. 088 570 70 70

Via contactformulier: www.cbs.nl/infoservice

ISBN 978-90-357-2287-3

ISSN 0924-2686

© Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag/Heerlen/Bonaire, 2017.
Verveelvoudigen is toegestaan, mits CBS als bron wordt vermeld.

Inhoud

1 Maatschappij 5

Trends 5

Cijfers 11

Bevolking	11
Cultuur	16
Gezondheid en zorg	21
Natuur en milieu	27
Onderwijs	32
Veiligheid en recht	38
Verkeer	43
Vrije tijd	50
Welzijn	56

2 Economie 61

Trends 61

Cijfers 66

Bedrijven	66
Bouwen en wonen	68
Energie	72
Handel en horeca	76
Industrie	81
Internationale handel	83

Landbouw	86
Macro-economie	90
Prijzen	95
Vervoer	100
Zakelijke diensten	104

3 Arbeid en inkomen 107

Trends 107

Cijfers 113

Arbeid	113
Inkomen en bestedingen	118
Sociale Zekerheid	122

1. Maatschappij

Trends

Vitale 65-plussers

Nederland telt steeds meer 65-plussers: op 1 januari 2017 waren 3,2 miljoen Nederlanders 65 jaar of ouder, ruim 1 miljoen meer dan twintig jaar eerder. De sterke groei van het aantal 65-plussers is het effect van de naoorlogse babyboom, die liep tot 1955.

De kinderen die toen geboren zijn, zijn inmiddels bijna allemaal de 65 is gepasseerd. De 65-plusser van nu is relatief gezond en fit, leeft langer dan 65-plussers vroeger en staat volop in het leven.

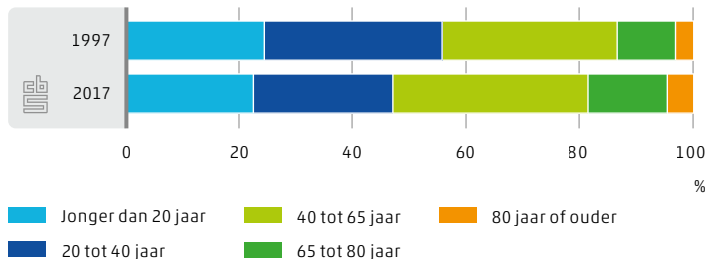
Nederland telde in 2017 meer 65-plussers dan twee decennia daarvoor. Het aantal mensen van

65 jaar of ouder nam in deze twintig jaar met 50 procent toe van 2,1 miljoen naar 3,2 miljoen mensen. De totale Nederlandse bevolking groeide in deze periode met 10 procent veel minder hard. Was in 1997 nog ruim 13 procent van de Nederlanders 65 jaar of ouder, twee decennia later was dit ruim 18 procent. Vrouwen waren net als twintig jaar terug oververtegenwoordigd onder de groep 65-plussers. Dit verschil wordt echter kleiner, doordat mannen tegenwoordig ook vaker ouder worden. De gemiddelde leeftijd van 65-plussers bleef met ruim 74 jaar ongeveer hetzelfde als twintig jaar eerder.

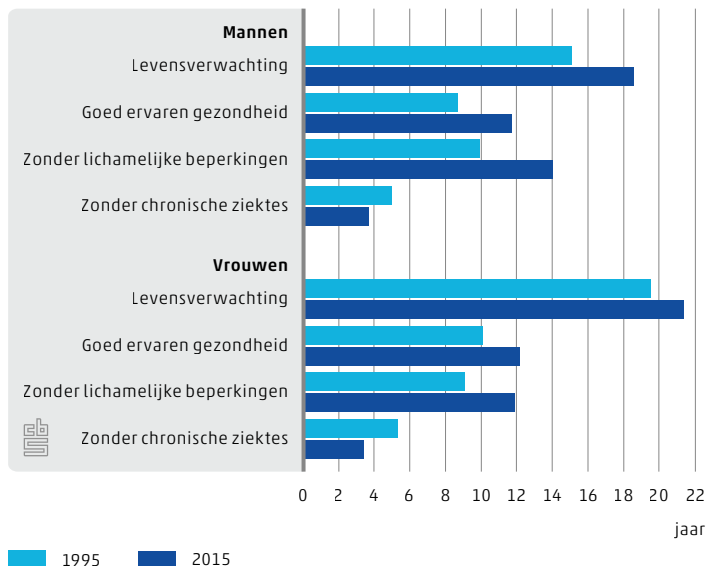
Vaker oud in goede gezondheid

Mannen en vrouwen worden steeds ouder. In 2015 had een 65-jarige man een levensverwachting van bijna 19 jaar; een 65-jarige vrouw had nog ruim 21 jaar in het verschiet. Twintig jaar geleden was de levensverwachting op 65-jarige leeftijd nog 15 jaar (mannen) en ruim 19 jaar (vrouwen). Het verschil in levensverwachting tussen mannen en vrouwen is tegenwoordig dus kleiner. Wel bereiken vrouwen nog steeds hogere leeftijden dan mannen. Het kleinere verschil in levensverwachting tussen beide seksen, hangt samen met het feit dat het verschil in aantal rokende mannen en rokende vrouwen steeds kleiner is geworden. Naast het feit dat 65-jarigen ouder worden, neemt ook de levensverwachting in goed ervaren gezondheid toe. Vooral mannen hebben de afgelopen twee decennia gezondheidswinst geboekt. Gemiddeld kregen zij er drie gezonde jaren bij, terwijl voor vrouwen het aantal gezonde jaren toenam met twee jaar. De levensverwachting zonder lichamelijke gebreken nam nog meer toe dan de levensverwachting in als goed ervaren gezondheid.

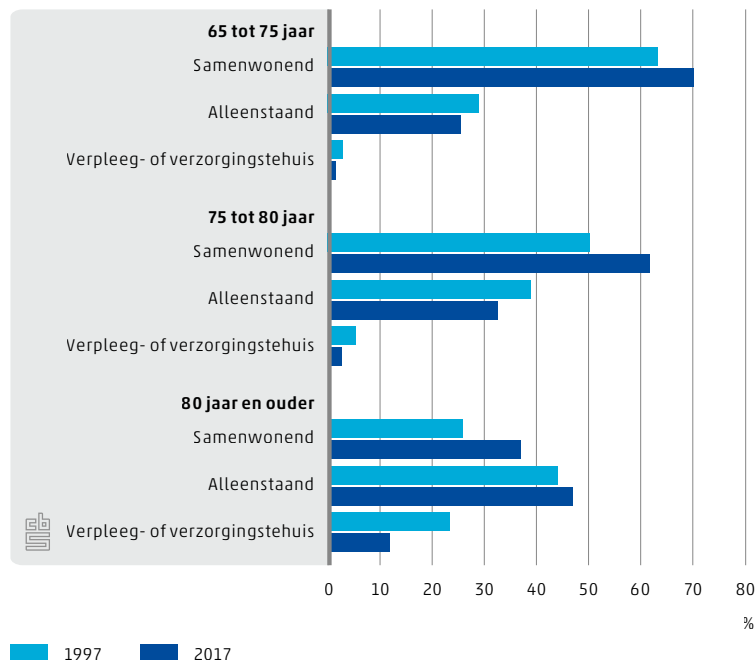
1.1 Leeftijd bevolking

1.2 Levensverwachting 65-jarigen

1.3 Woonsituatie ouderen

Mannen en vrouwen van 65 jaar hebben hun ziektevrije levensverwachting wel iets zien dalen. Daar zijn verschillende mogelijke verklaringen voor. Zo kunnen verbeterde en op jongere leeftijden uitgevoerde screeningsprogramma's ertoe leiden dat meer mensen zich bewust zijn van aandoeningen die ze hebben. Door betere behandelmethoden leven mensen ook langer met een aandoening. Maar ook komen sommige ziekten, zoals diabetes, simpelweg meer voor dan twintig jaar geleden. De chronisch zieke 65-plussers geven anno 2016 het vaakst aan te maken te hebben met een te hoge bloeddruk of gewrichtsslijtage.

Langer zelfstandig wonen

Ouderen leven niet alleen steeds langer, ze leven ook langer zelfstandig en minder vaak in een verpleeg- of verzorgingstehuis. Begin deze eeuw woonde 81 procent van de 75-plussers zelfstandig, in 2017 was dat bijna 88 procent. Ruim 617 duizend 75-plussers woonden samen en nog eens 530 duizend woonden alleen. Tot de leeftijd van 80 jaar wonen relatief weinig ouderen in een tehuis. Echter, ook het aandeel

80-plussers in tehuizen neemt al jaren af.

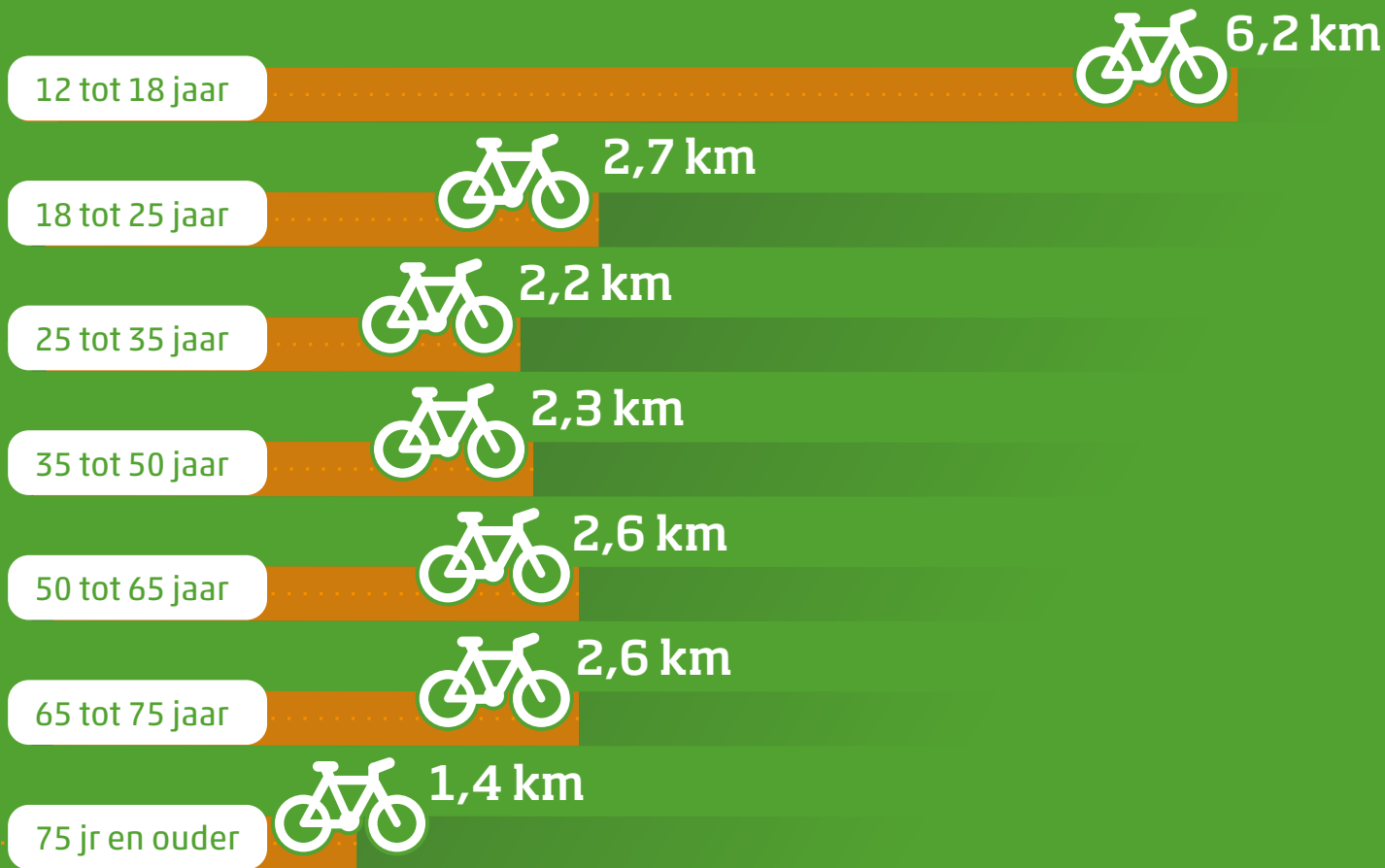
In 1997 woonde 23 procent van de 80-plussers in een verpleeg- of verzorgingstehuis, 20 jaar later was dat nog geen 12 procent. De afname heeft zich ook bij jongere leeftijdscategorieën voorgedaan.

Tegenwoordig hebben 65-plussers ook vaker een eigen koopwoning. Eind jaren negentig had ongeveer een op de drie ouderen een eigen woning. In 2008 was dit al 45 procent, en anno 2015 bezit de helft van de 65-plushuishoudens een eigen woning. Zes op de tien babyboomers hebben een eigen huis, tegen vier op de tien 75-plussers.

Sportieve 65-plussers

De 65-plusser van nu is sportief. Bijna 16 procent van de 65- tot 75-jarigen had in 2016 een abonnement op een fitnesscentrum, zwembad of andere sportaanbieder en ruim 15 procent was lid van een sportvereniging. Van alle Nederlanders van 4 jaar en ouder had 20 procent een sportabonnement en was ruim 24 procent lid van een sportvereniging. Van de 75-plussers sport een kwart nog wekelijks, en van de 65- tot 75-jarigen ruim 4 op de 10. Mensen in laatstgenoemde leeftijdscategorie voldoen ook het vaakst van alle Nederlanders aan de Nederlandse Norm Gezond Bewegen (meer dan 77 procent). Ook zitten 65-plussers vaak op de fiets: 65- tot 75-jarigen fietsen gemiddeld bijna 2,6 kilometer per dag. Alleen tieners en jongeren tot 25 jaar maken meer fietskilometers per dag.

Gemiddelde fietsafstand per persoon per dag, 2015

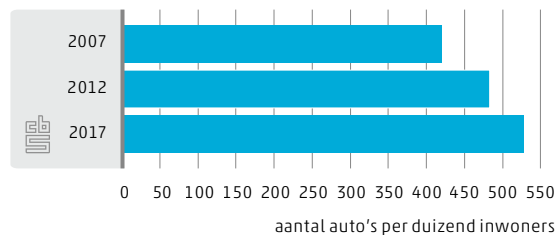

Meer grijs op de weg

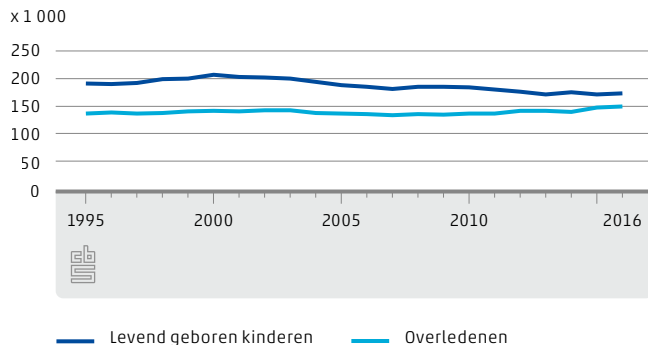
Nederland telde begin 2017 bijna 1,7 miljoen auto's waarvan de eigenaar 65 jaar of ouder is. Dat zijn 675 duizend meer auto's dan tien jaar eerder. Daarmee bezitten 65-plussers bijna 68 procent van de personenauto's die er de afgelopen tien jaar in Nederland bijkwamen. Achter deze forse groei van het aantal auto's zit niet alleen een groter aantal 65-plussers, maar ook een stijging van het autobezit. Zo nam onder 65-plussers het autobezit toe van 420 auto's per duizend personen begin 2007 naar 528 per duizend begin 2017.

Autobezit en autogebruik zijn dus meer gemeengoed geworden onder 65-plussers. Met name vrouwen van 65 jaar of ouder hebben nu vaker een rijbewijs dan vroeger. Er is echter nog steeds een groot verschil in autobezit tussen mannen en vrouwen: zo'n drie kwart van de mannen van 65-plus heeft een auto op naam staan, tegenover een kwart van de vrouwen. En de meest gekozen kleur door autobezitters van 65 jaar en ouder? Grijs.

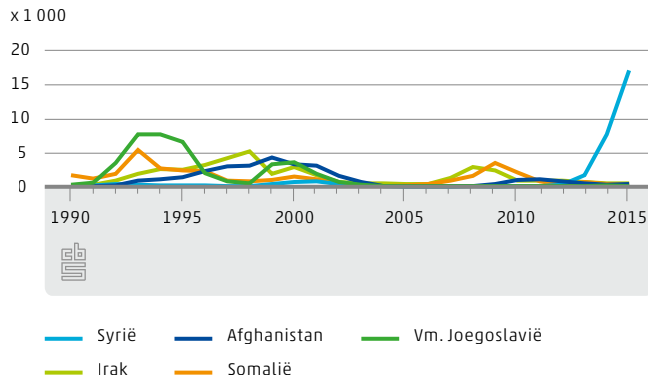
1.4 Autobezit 65-plussers

1.5 Geboorte en sterfte

1.6 Immigratie van asielmigranten

Cijfers

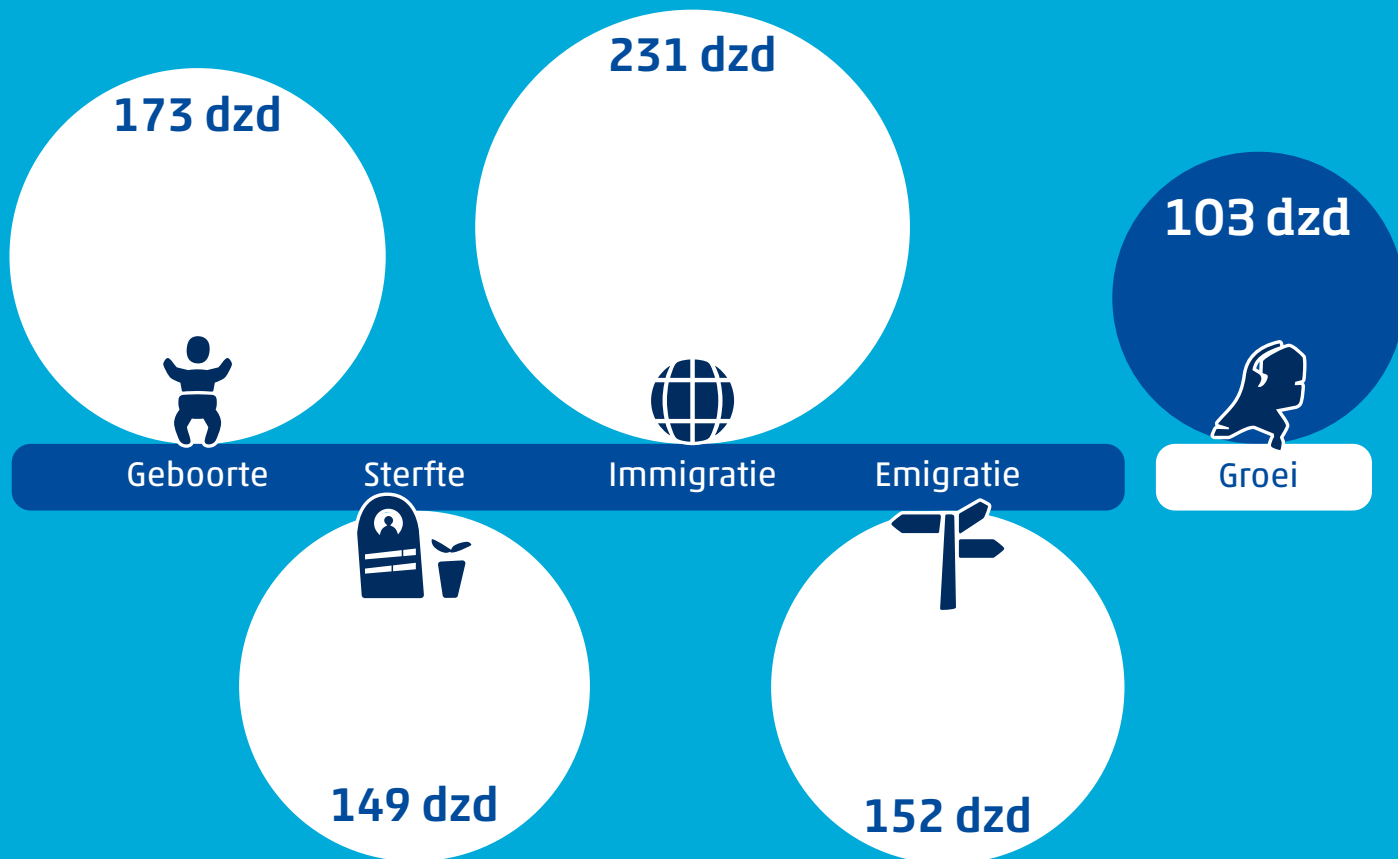
Bevolking

Nederland telt per 1 januari 2017 bijna 17,1 miljoen inwoners, ruim 100 duizend inwoners meer dan een jaar eerder. De groei was vooral het gevolg van migratie. Per saldo (immigratie minus emigratie) vestigden zich 79 duizend migranten in ons land. De natuurlijke aanwas (geboorte minus sterfte) droeg 24 duizend bij aan de bevolkingsgroei.

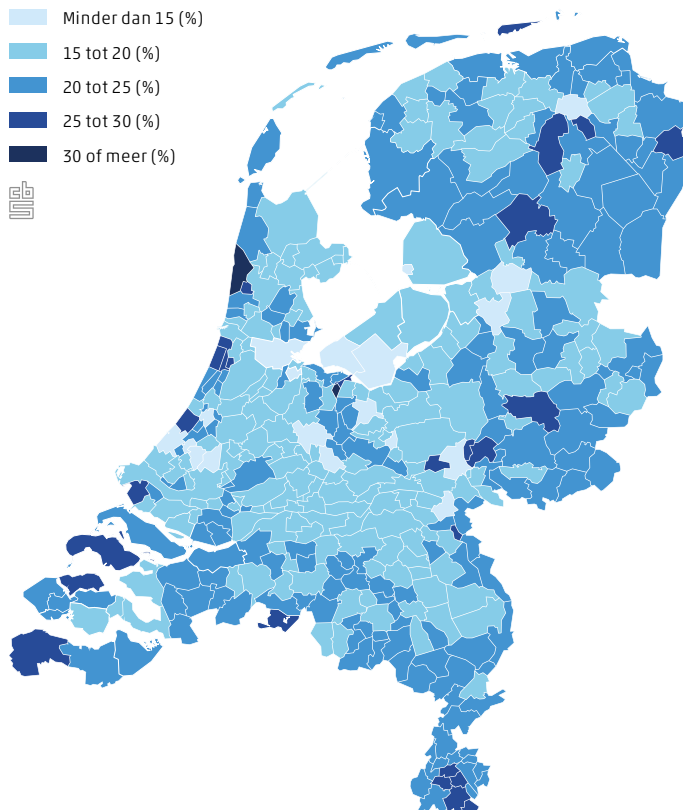
Rond de eeuwwisseling werden jaarlijks ruim 200 duizend kinderen geboren. Sindsdien nam het aantal geboorten af en schommelt het de laatste jaren tussen de 170 en 175 duizend. Het aantal overledenen bereikte in 2015 en 2016 een hoogtepunt, met jaarlijks bijna 150 duizend sterfgevallen. In de afgelopen twintig jaar is de natuurlijke groei van de bevolking meer dan gehalveerd.

Conflicten in de wereld zorgen voor pieken in de asielstroom naar Nederland. In 2015 was er een piek van Syrische asielmigranten. Ook nam

Bevolkingsontwikkeling in 2016

1.7 65-plussers, 1 januari 2016

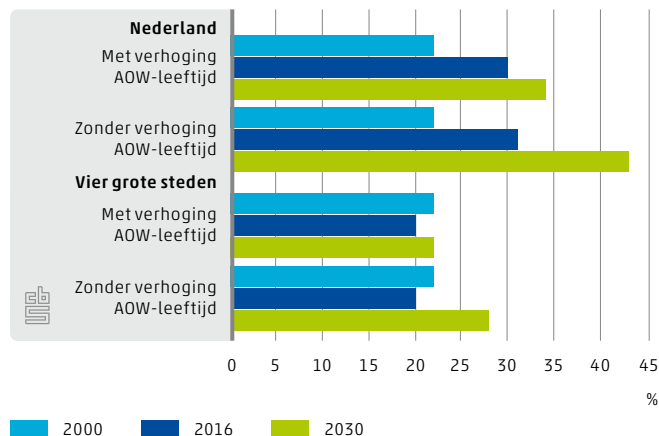
het aantal Eritrese asielmigranten toe. Het eerste decennium van deze eeuw kende een relatief bescheiden asielinstroom waarbij Irakezen de grootste groep vormden. In de jaren negentig van de vorige eeuw kwamen veel Joegoslaven, rond de eeuwwisseling gevolgd door Afghanen.

Nederland vergrijsst. In 2016 was 18,2 procent van de bevolking 65 jaar of ouder. Rond de eeuwwisseling lag dit aandeel nog op 13,6 procent. Het aandeel 65-plussers ligt in de grote steden beduidend lager dan in de kleinere gemeenten. Van de vier grote steden heeft Rotterdam het hoogste aandeel 65-plussers, 15,1 procent. In Utrecht is dit aandeel het laagst, 10,2 procent. Steden zijn en blijven relatief jong door de continue instroom van jongeren, die daar vaak blijven wonen als ze een partner vinden en kinderen krijgen. De kleinere gemeenten hebben juist te maken met een uitstroom van jongeren. Dit is het sterkst te zien in de regio's buiten de Randstad.

Grote gemeenten zijn momenteel minder vergrijsd dan kleinere gemeenten. In de toekomst zal dat zo blijven. De verhoging van de AOW-leeftijd zorgt ervoor dat de grijze druk (de verhouding tussen het aantal personen in de AOW-leeftijd en het aantal personen van 20 jaar tot de AOW-leeftijd) in de toekomst minder toeneemt dan zonder de verhoging van de AOW-leeftijd.

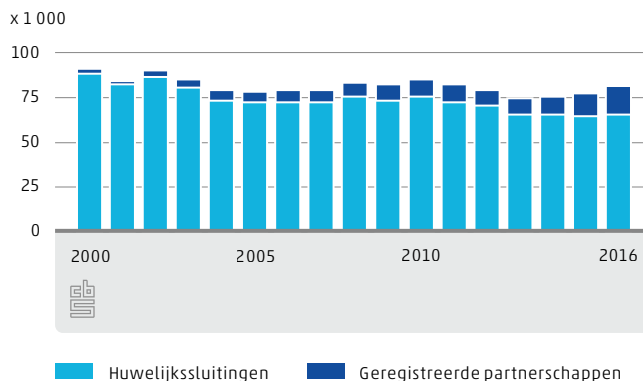
Sinds 2013 sluiten weer meer mensen een huwelijk of geregistreerd partnerschap. In de jaren daarvoor was er juist sprake van een daling. Vooral het aantal geregistreerde partnerschappen neemt de laatste jaren toe, het aantal huwelijksluitingen blijft stabiel. Inmiddels is bijna een op de vijf relaties die worden ingeschreven bij de burgerlijke stand een geregistreerd partnerschap. In 2000 gold dat voor ongeveer een op de dertig relaties.

1.8 Grijze druk

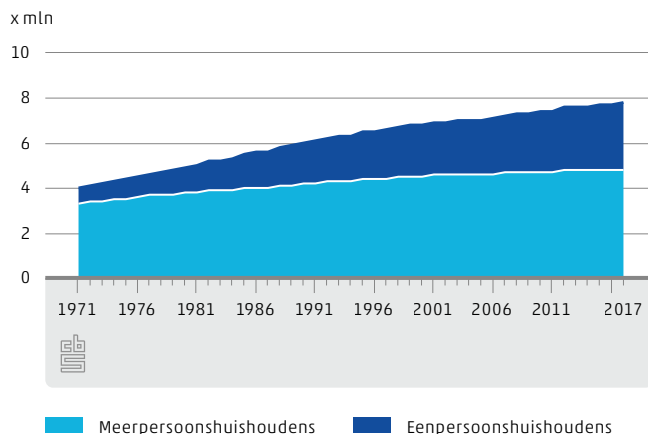

Bron: CBS, PBL.

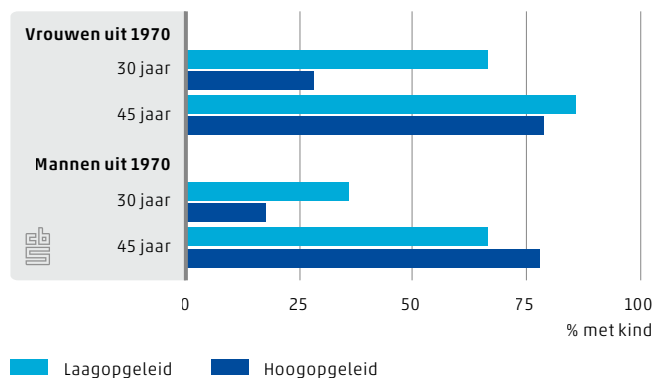
1.9 Huwelijk en partnerschap

1.10 Huishoudens, 1 januari

1.11 Ouders naar leeftijd en opleiding

Het aantal eenpersoonshuishoudens is sinds 1971 verviervoudigd en bedraagt bijna 3 miljoen begin 2017. Sinds 1971 is het aantal meerpersoonshuishoudens ook toegenomen, maar in veel mindere mate. In de jaren tachtig was de groei van het aantal eenpersoonshuishoudens het sterkst, ruim 600 duizend. Relatief gezien nam het aantal huishoudens in de jaren zeventig en tachtig het sterkst toe. Inmiddels bestaat bijna 40 procent van alle particuliere huishoudens uit één persoon.

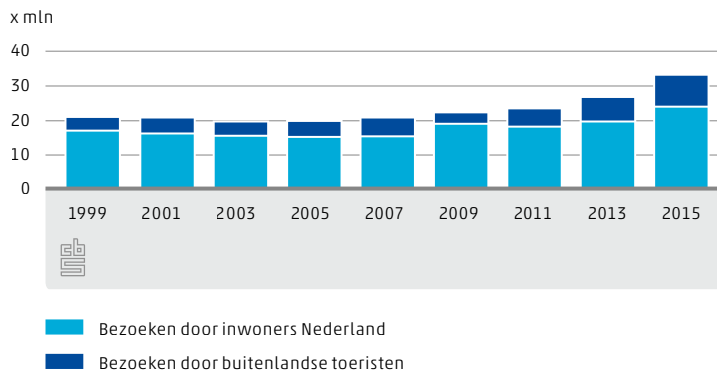
Op 30-jarige leeftijd heeft iets minder dan 20 procent van de hoogopgeleide mannen uit 1970 een kind. Onder laagopgeleide mannen is dit aanzienlijk hoger, ruim een derde. Hoogopgeleiden maken naderhand een inhaalslag. Op 45-jarige leeftijd hebben hoogopgeleide mannen uit 1970 juist vaker een kind dan laagopgeleide mannen. Hoogopgeleide vrouwen uit 1970 lopen de achterstand op laagopgeleide vrouwen niet meer volledig in.

Cultuur

In 2015 waren overheidssubsidies de belangrijkste inkomstenbron van Nederlandse musea. De afgelopen tien jaar is het aandeel van de subsidies wel sterk teruggelopen: in 2005 bestond nog bijna twee derde van de inkomsten uit subsidies, in 2015 was dat 47 procent. Eigen inkomsten uit entreekaartjes, museumwinkels en horeca, en publieke en private bijdragen, zoals giften en goede doelen, worden steeds belangrijker voor musea.

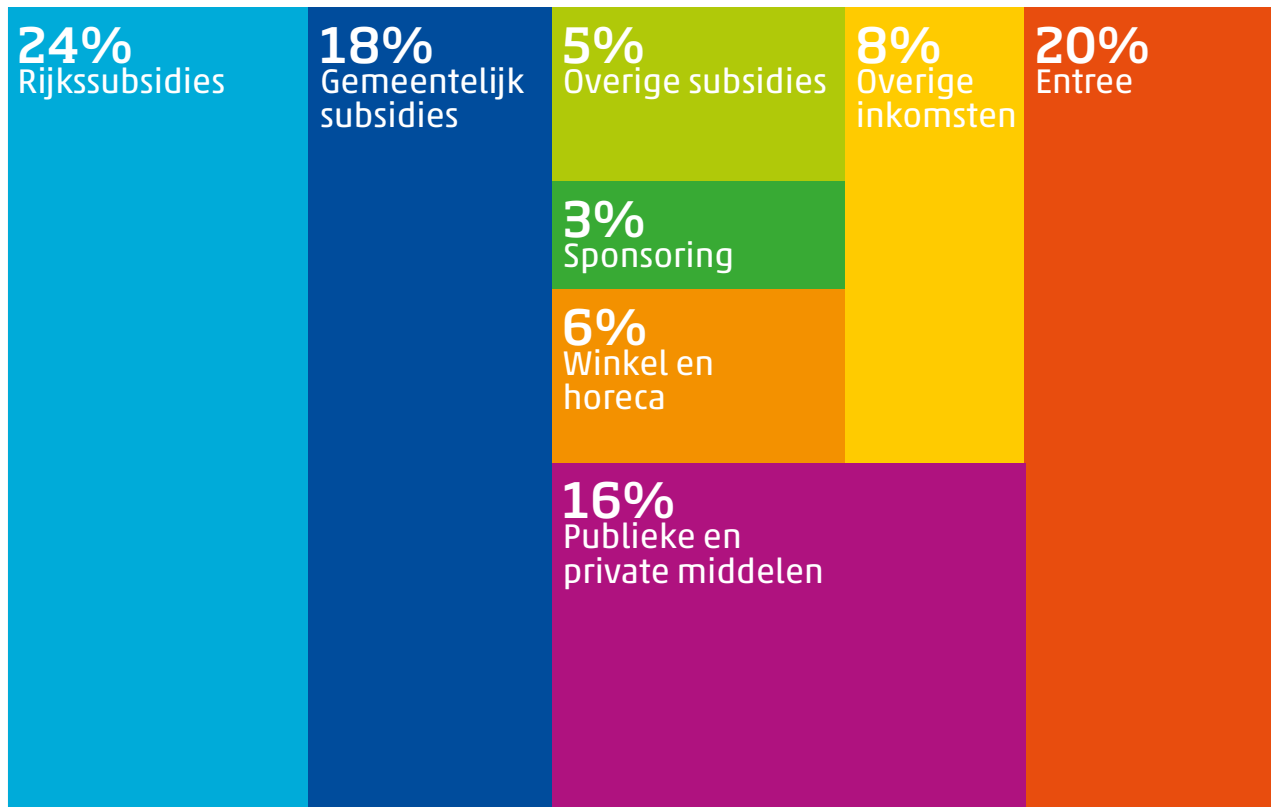
De economische crisis die eind 2008 begon zorgde ervoor dat er minder toeristen naar Nederland kwamen. Na 2009 nam het aandeel buitenlandse bezoeken aan Nederlandse musea geleidelijk weer toe tot 28 procent van het totaal aantal bezoeken in 2015. Deze toename gaat samen met de stijging van het aantal buitenlandse toeristen dat Nederland bezoekt. Van deze groei profiteren vooral de grote musea.

1.12 Bezoeken aan Nederlandse musea

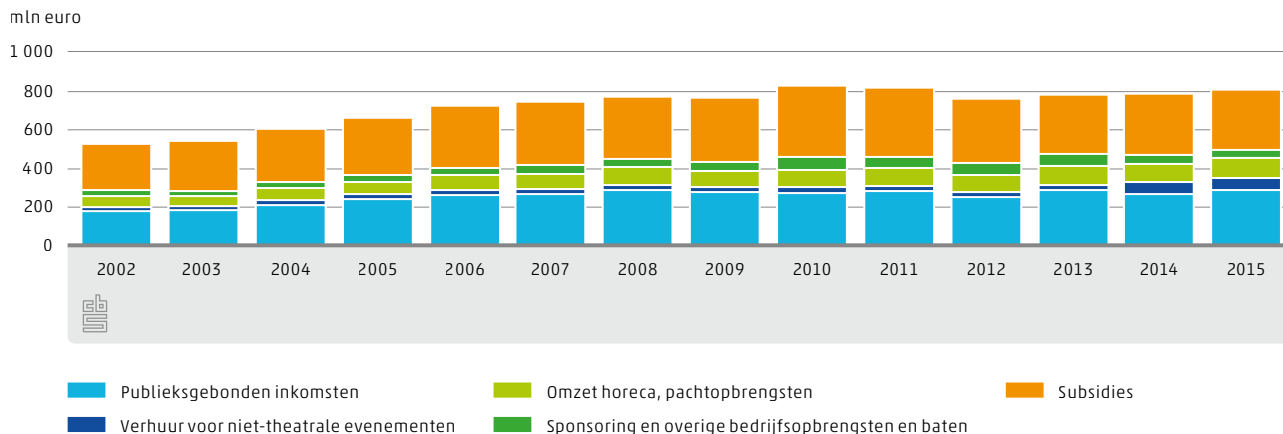
Bron: CBS, RCE, Museumvereniging.

Inkomsten van musea in 2015

Bron: CBS, RCE, Museumvereniging

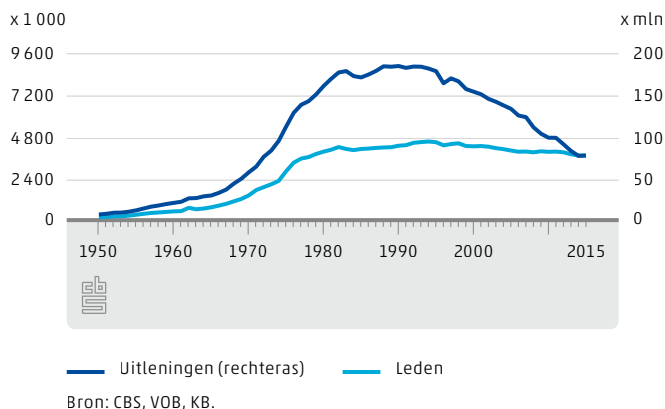
1.13 Inkomsten van Nederlandse podia

Het aantal bezoeken aan professionele podiumkunstvoorstellingen lag in 2015 6 procent hoger dan in 2012. In dezelfde periode namen ook de publieksgebonden inkomsten van de 337 podia toe: in 2015 lagen deze baten uit entree, garderobe en merchandising 13 procent hoger dan in 2012.

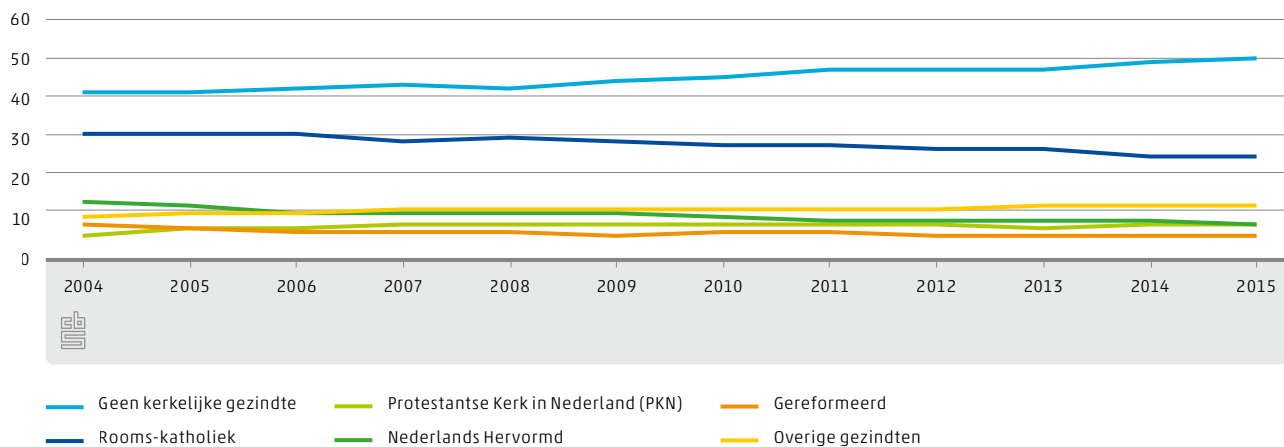
In 2015 telden de 156 openbare bibliotheken zo'n 3,8 miljoen leden; waarvan 61 procent jongeren. Bibliotheken hebben de laatste jaren een bredere functie gekregen dan alleen het

1.14 Leden en uitleningen van openbare bibliotheken

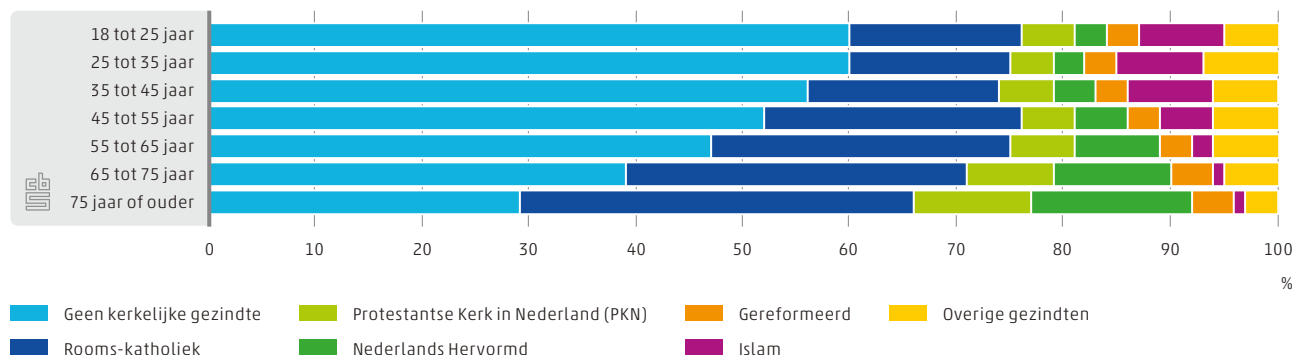

1.15 Kerkelijke gezindte

% van personen 18 jaar of ouder

1.16 Kerkelijke gezindte, 2015

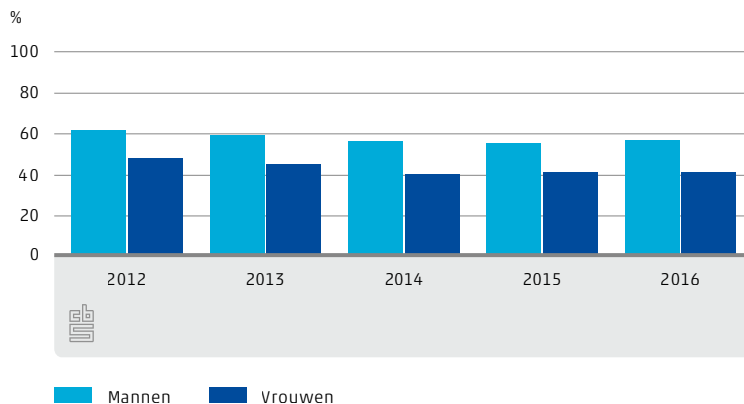
uitlenen van boeken: in 2015 organiseerden zij ook zo'n 81,5 duizend activiteiten op het gebied van laaggeletterdheid en educatie.

Het aandeel volwassenen dat zich tot een kerkelijke gezindte rekent is in de loop der jaren steeds kleiner geworden. In 2004 gold dat nog voor 59 procent van de bevolking van 18 jaar of ouder, terwijl dat aandeel in 2015 is gedaald tot de helft.

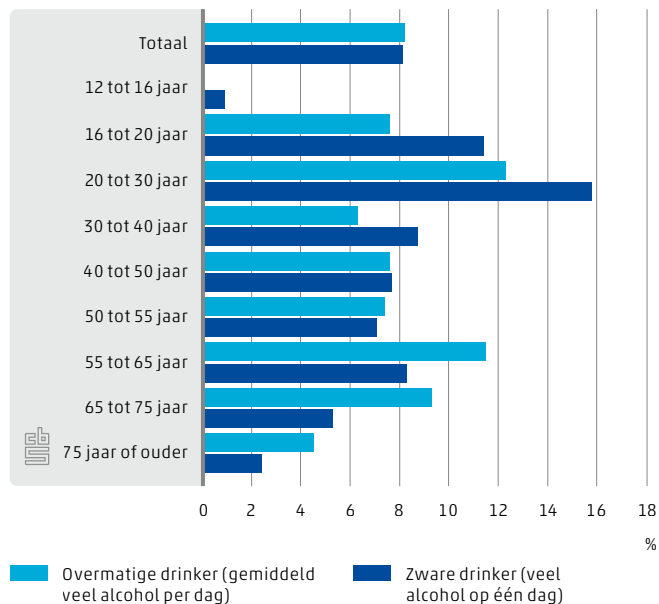
Jongeren rekenen zichzelf beduidend minder vaak tot een kerkelijke gezindte dan ouderen. In 2015 gaven zes op de tien jongeren aan niet tot een kerkelijke gezindte te behoren, tegenover drie op de tien 75-plussers. Van de gelovigen geven de meesten aan rooms-katholiek te zijn.

Mannen zijn vaker geïnteresseerd in politiek dan vrouwen. In 2016 had 57 procent van de mannen interesse in politiek tegen 42 procent van de vrouwen. De politieke interesse is sinds 2012 licht gedaald, zowel bij mannen als bij vrouwen.

1.17 Politieke interesse

1.18 Zware en overmatige drinkers van alcohol, 2016

Gezondheid en zorg

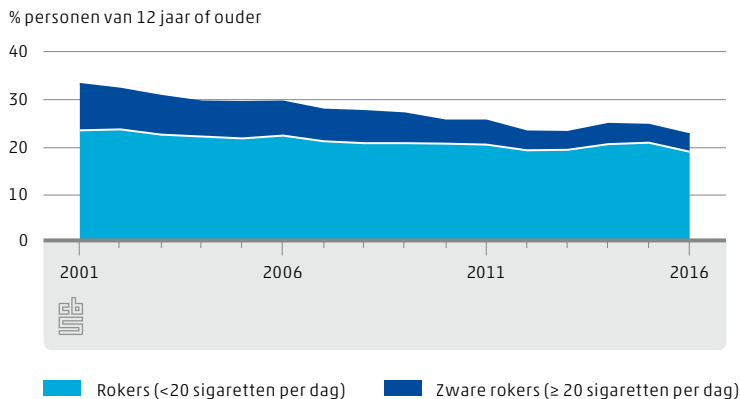
Acht procent van de Nederlanders van 12 jaar of ouder is een overmatige drinker. Dat betekent dat mannen meer dan 21 glazen en vrouwen meer dan 14 glazen alcohol nuttigen per week. Mannen zijn zware drinkers als ze 6 of meer glazen op één dag drinken; vrouwen als ze 4 of meer alcoholische consumpties drinken. Twintigers zijn relatief het vaakst overmatige of zware drinker. 55-plussers zijn in verhouding vaker overmatige drinkers dan zware drinkers.

Het aandeel rokers onder de bevolking van 12 jaar of ouder neemt al jaren gestaag af. In 2016 waren er ruim 19 procent minder rokers dan vijftien jaar eerder. Het percentage zware rokers, mensen die meer dan 20 sigaretten per dag roken, is eveneens gedaald met ruim 62 procent sinds 2001.

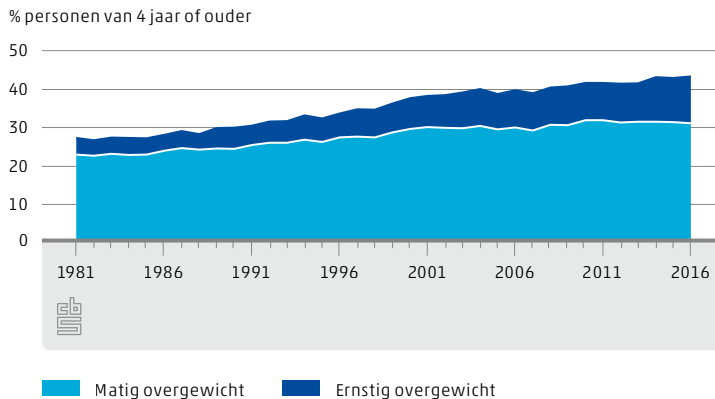
Steeds meer Nederlanders hebben matig of ernstig overgewicht. Het percentage mensen met ernstig overgewicht (obesitas) is sinds 1995 verdubbeld. In 1986 kampte nog 28 procent van de bevolking van 4 jaar en ouder met overgewicht, 30 jaar later is 43 procent van de Nederlanders te zwaar.

Overgewicht wordt berekend aan de hand van de Body Mass Index (BMI). Volwassenen met een BMI vanaf 25 tot 30 kg/m² hebben matig overgewicht, bij een BMI van 30 kg/m² is sprake van ernstig overgewicht.

1.19 Rokers

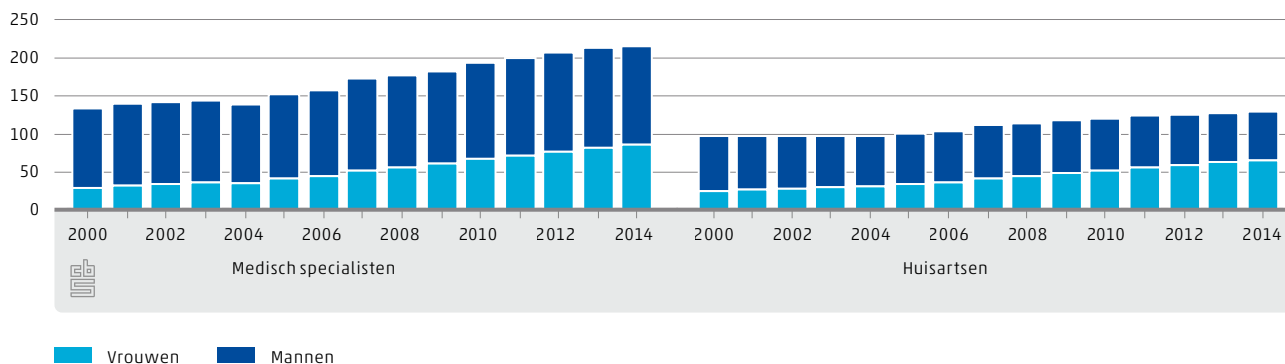

1.20 Overgewicht

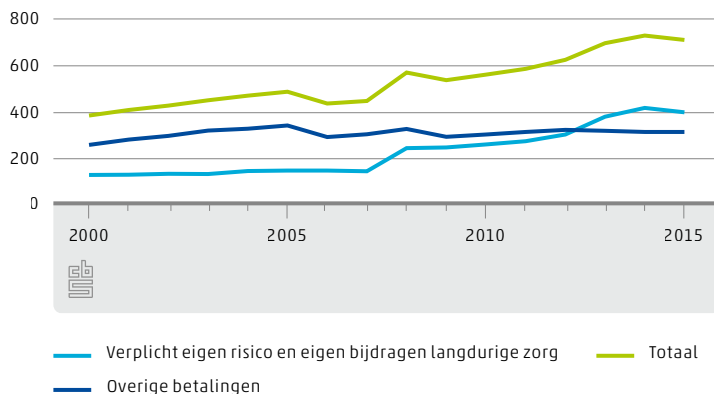
1.21 Aantal medisch specialisten en huisartsen

per 100 duizend inwoners

1.22 Eigen betalingen aan zorg

euro

Het aantal medisch specialisten en huisartsen per 100 duizend inwoners is toegenomen. Het aantal medisch specialisten nam met 61 procent toe, het aantal huisartsen met 34 procent. Er zijn vooral meer vrouwelijke artsen bijgekomen. Van de medisch specialisten is inmiddels 40 procent vrouw, van de huisartsen de helft.

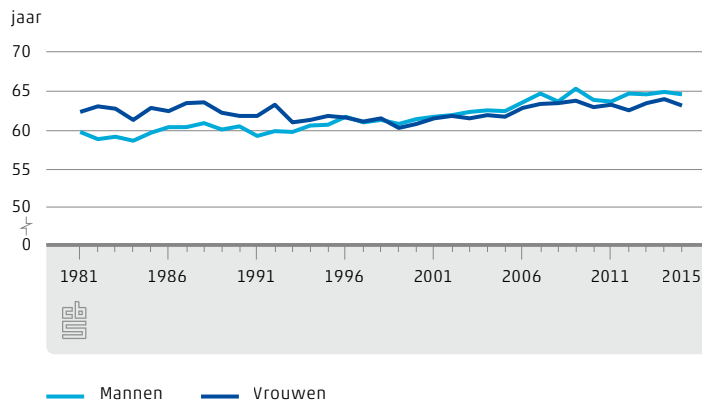
De gemiddelde eigen betalingen aan gezondheid, zorg en welzijn waren in 2015 iets lager dan in 2014. De algemene trend is stijgend, in lijn met de totale zorguitgaven. De eigen betalingen gaan alleen over betalingen voor

daadwerkelijk geleverde zorg, niet over verzekeringspremies. Het gemiddelde bedrag is 80 procent hoger dan vijftien jaar geleden. Vooral de betalingen vanuit het eigen risico, dat in 2008 werd ingevoerd, en de eigen bijdragen aan langdurige zorg zijn toegenomen. De overige eigen uitgaven aan zorg voor bijvoorbeeld tandarts of vrij verkrijgbare medicijnen, schommelen rond de 300 euro per jaar.

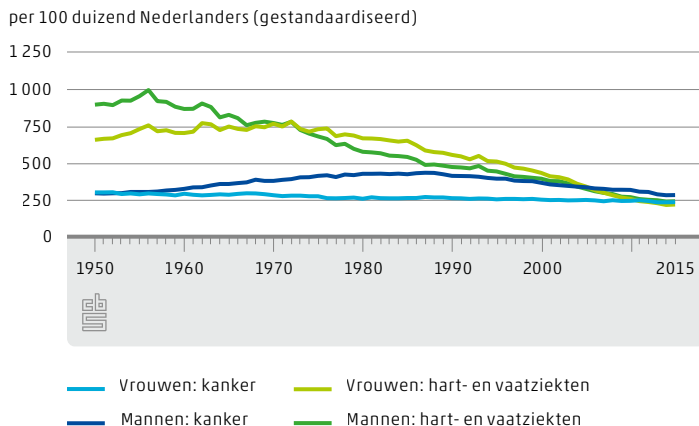
De gezonde levensverwachting is het aantal jaren dat iemand naar verwachting nog te leven heeft in als goed ervaren gezondheid, aannemende dat de gezondheids- en sterftekansen in de toekomst niet veranderen. In de afgelopen 35 jaar is de gezonde levensverwachting bij mannen duidelijk toegenomen: van gemiddeld 60 jaar rond 1980 naar 65 jaar in 2015. Bij de vrouwen schommelt de gezonde levensverwachting rond 62 jaar.

In de periode 1970-2015 is de sterfte aan hart- en vaatziekten bij zowel mannen als vrouwen afgenomen. De daling, berekend per 100 duizend inwoners en rekening houdend met de bevolkingsopbouw van 2015, trad voor

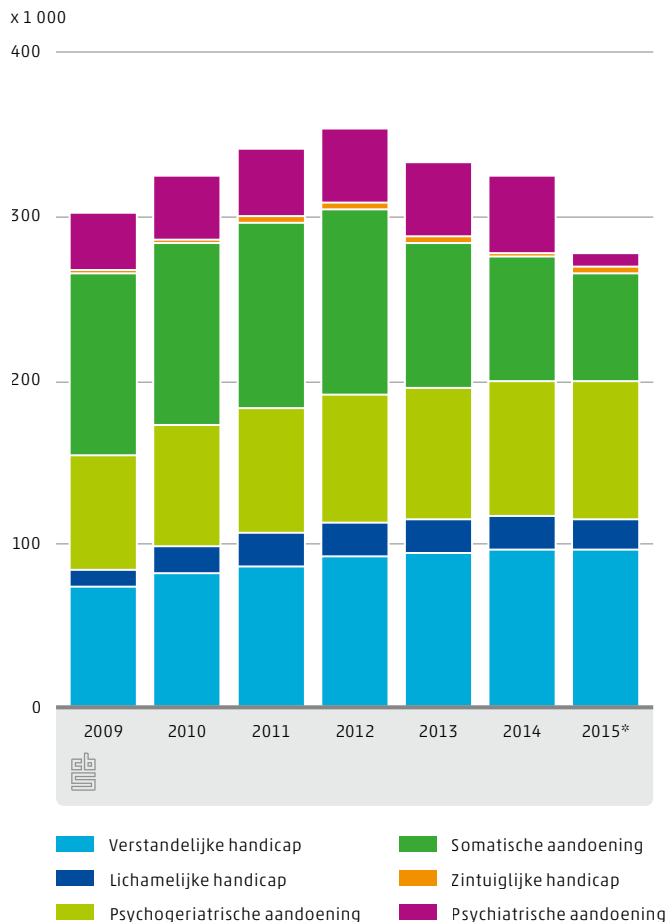
1.23 Levensverwachting in als goed ervaren gezondheid

1.24 Sterfte aan hart- en vaatziekten en kanker

1.25 Personen met een indicatie voor AWBZ/Wlz-zorg met verblijf

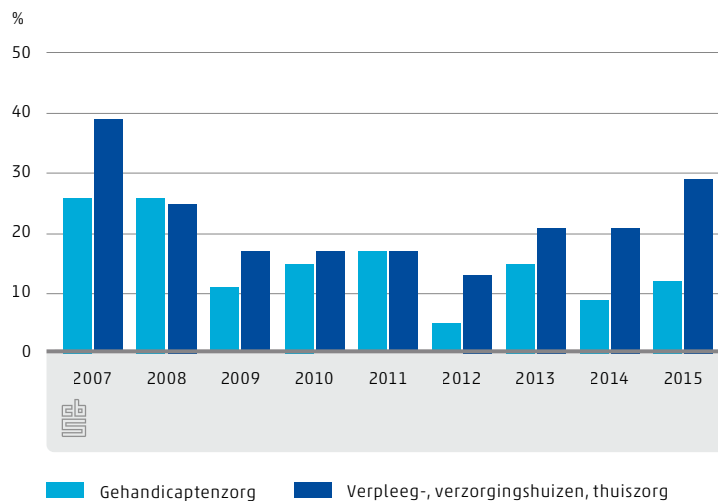
vrouwen eerder in dan voor mannen, maar is uiteindelijk voor beiden nagenoeg even groot. Voor kanker geldt, bij een vergelijkbare berekening, dat het aantal mannen dat hieraan overlijdt de laatste dertig jaar met meer dan een derde is afgenomen.

Deze daling hangt mede samen met de afname van sterfte aan long- en maagkanker. De sterfte aan kanker onder vrouwen laat over de hele periode 1970-2015 een geleidelijke daling zien, maar daalt de laatste jaren minder hard door een toename van de sterfte aan longkanker.

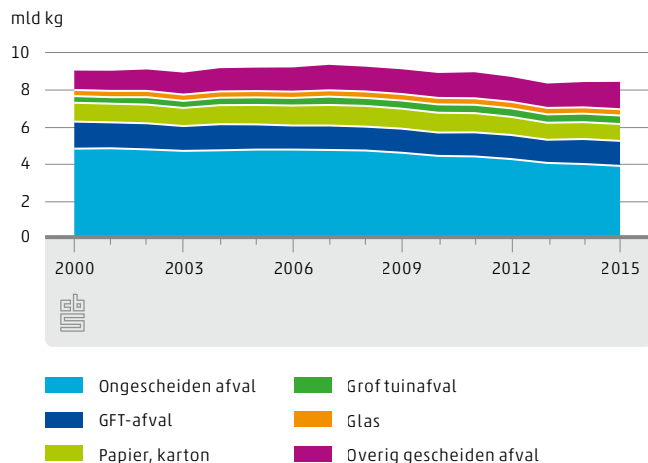
De laatste jaren krijgen steeds minder mensen een indicatie voor langdurige zorg met verblijf. Tot 2015 werd de langdurige zorg gefinancierd vanuit de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ) en de Wet maatschappelijke ondersteuning. Na de transitie in 2015 is deze zorg ondergebracht bij de Wet langdurige zorg (Wlz), de Wet maatschappelijke ondersteuning 2015, de Zorgverzekeringswet en de Jeugdwet. Sinds 2015 valt verblijf vanwege een psychiatrische aandoening grotendeels onder de Zorgverzekeringswet.

Het aandeel VVT-instellingen (verpleeg-, verzorgingshuizen, thuiszorg) dat verlies leed, groeide van 21 procent in 2014 naar 29 procent een jaar later. In de gehandicaptenzorg was 12 procent van de instellingen verliesgevend in 2015, een jaar daarvoor was dat 9 procent.

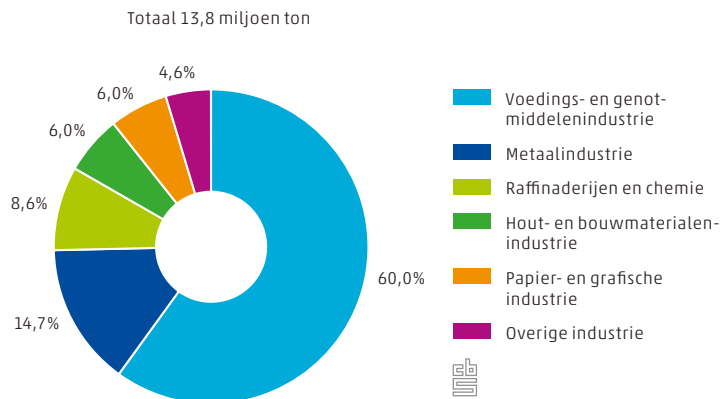
1.26 Percentage verliesgevende zorginstellingen

1.27 Ingezameld huishoudelijk afval

1.28 Niet gevaarlijk afval uit industrie, 2015

Natuur en milieu

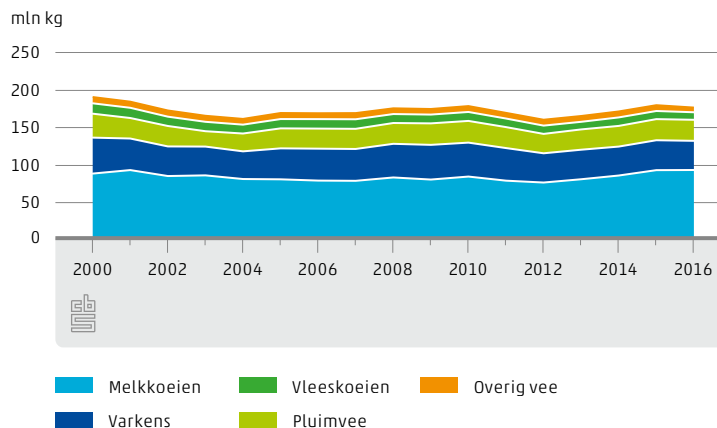
Tussen 2000 en 2007 groeide de hoeveelheid huishoudelijk afval licht. Sinds 2007 is er sprake van een daling. In 2015 werd 8,4 miljoen ton huishoudelijk afval verzameld. Dat is 496 kilogram per inwoner en 10 procent minder dan in 2007. Ruim 53 procent van het afval werd gescheiden ingezameld, in 2000 was dat 46 procent.

Jaarlijks produceert de Nederlandse industrie ongeveer 14 miljoen ton niet gevaarlijk afval. In 2015 ging het om 13,8 miljoen ton, 1 procent meer dan in het jaar ervoor en 4 procent minder dan in 2010. Bijna al het vrijgekomen afval (96 procent) wordt gerecycled of gebruikt voor diervoeder. Zestig procent van het afval is afkomstig van de voedings- en genotmiddelenindustrie.

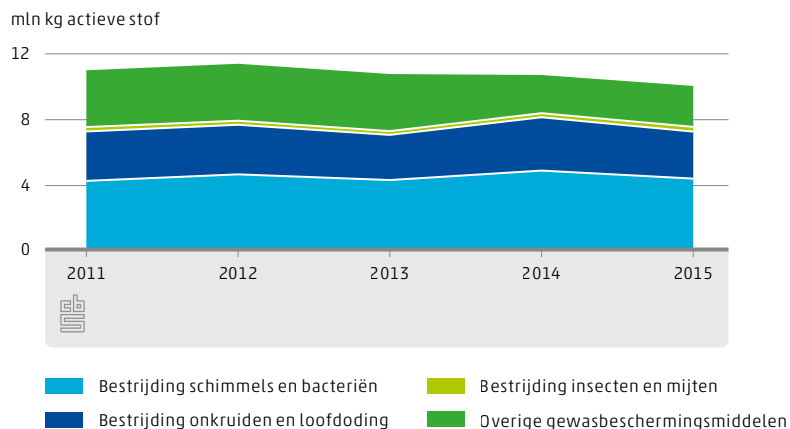
Krap 60 procent van de fosfaatproductie door de Nederlandse veestapel is afkomstig van rund-vee. Vanaf 2013 groeit de fosfaatproductie door uitbreiding van de melkveestapel na het afschaffen van de melkquota. In 2016 daalde de fosfaatproductie weer met 2 procent, wat vooral een gevolg is van lagere fosfaatgehalten van het ruwvoer.

In 2015 is in Nederland 10 miljoen kilogram chemische gewasbeschermingsmiddelen verkocht. De voorgaande vier jaar schommelde de afzet rond 11 miljoen kilogram. De verkoop wisselt van jaar tot jaar al naar gelang de druk van plagen en ziekten en de weersomstandigheden tijdens de groei van de gewassen.

1.29 Fosfaatproductie door veestapel

1.30 Verkoop chemische gewasbeschermingsmiddelen

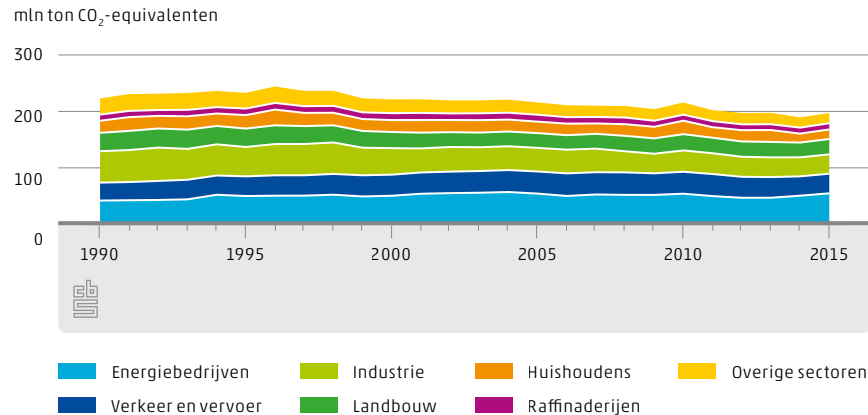
In 2015 was de uitstoot van broeikasgassen 4 procent hoger dan in 2014, een stijging van 7,7 miljoen ton CO₂-equivalenten. De uitstoot in 2015 lag 12 procent onder het niveau van 1990. De doelstelling van het klimaatakkoord van Parijs – dat de Nederlandse overheid onderkende – is 25 procent minder uitstoot in 2020 ten opzichte van 1990.

Sinds 1990 is de belasting van het oppervlaktewater met nutriënten en zware metalen flink afgenomen. Tussen 1990 en 2010 zijn diverse maatregelen genomen die veel effect hadden.

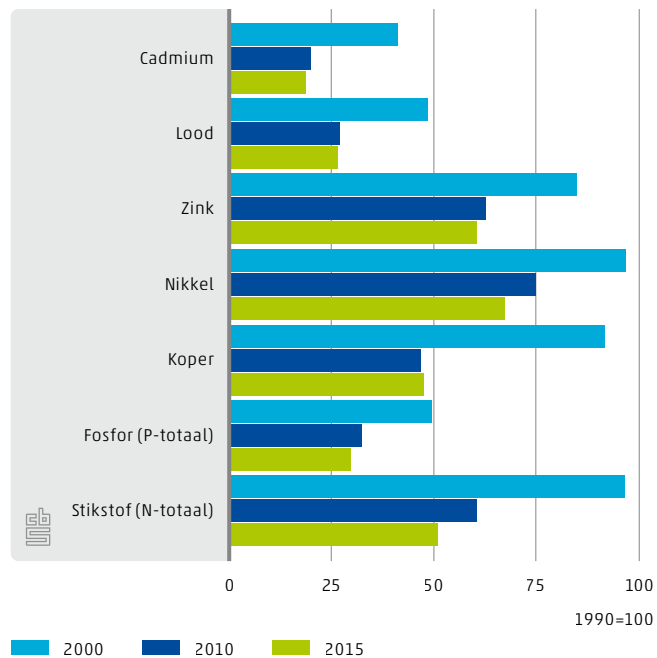
Daarna verloopt een verdergaande daling van de totale belasting slechts langzaam. In de gepresenteerde cijfers zit alleen de uitstoot naar binnenwater, de belasting van de Noordzee is niet meegenomen.

Nederlandse bedrijven in de delfstoffenwinning, industrie en energiesector hebben in 2015 bijna 2,1 miljard euro geïnvesteerd in milieuvoorzieningen. Vooral de energiesector investeerde veel in het milieu. In het laatste decennium is vooral geïnvesteerd in het beperken of voorkomen van luchtverontreiniging.

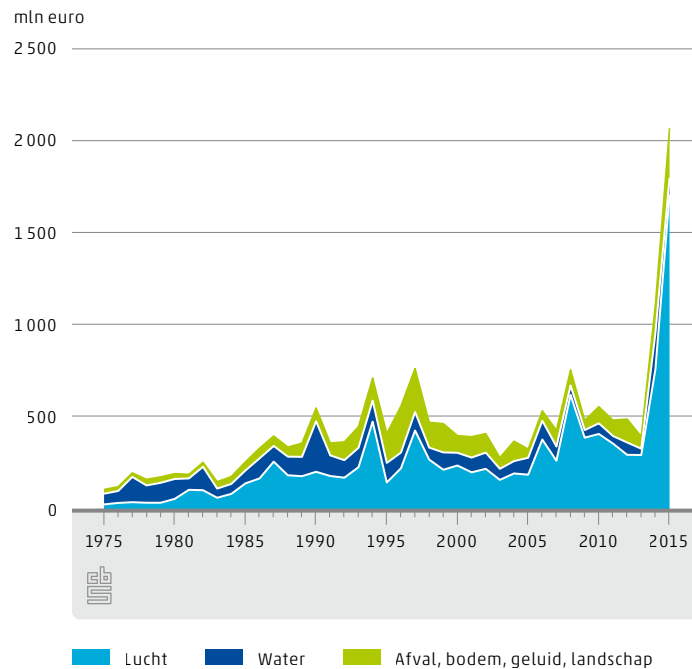
1.31 Uitstoot broeikasgassen (volgens IPCC)

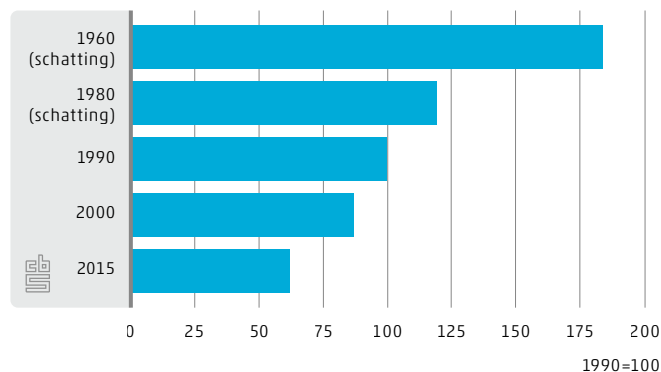
1.32 Belasting van oppervlaktewater

1.33 Milieu-investeringen van bedrijven

1.34 Boerenlandvogels

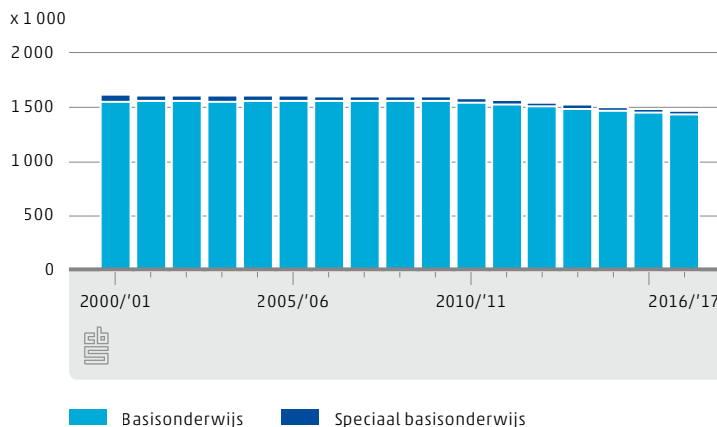
De boerenlandvogelindicator laat zien dat sinds 1960 60 tot 70 procent van de broedvogels uit het Nederlandse boerenland zijn verdwenen. Het gaat om een achteruitgang van naar schatting ruim 4 miljoen naar ruim 1,5 miljoen broedparen. Enkele soorten zijn in grote delen van Nederland bijna niet meer te vinden. Sinds 1960 zijn naar schatting 750 duizend tot 1,1 miljoen broedparen van de veldleeuwerik verdwenen. Ook de patrijs (afname 93 procent), de zomertortel (afname 92 procent), de ringmus (afname 93 procent) en de grutto (afname 68 procent) zijn tegenwoordig schaarse verschijningen.

Onderwijs

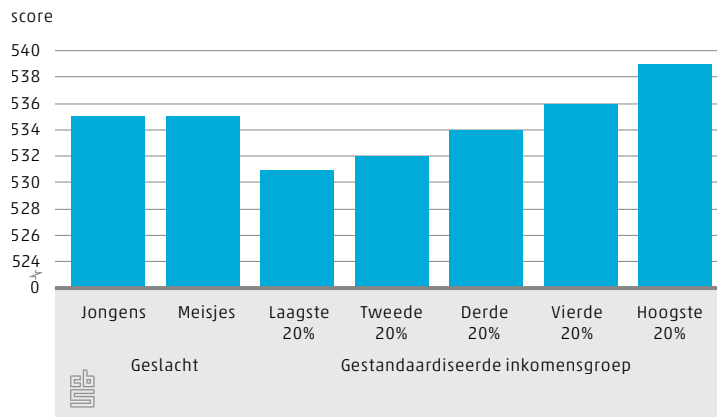
Sinds schooljaar 2008/'09 daalt het aantal leerlingen in het (speciaal) basisonderwijs en dat zal volgens de bevolkingsprognose van het CBS de komende jaren doorzetten. In schooljaar 2016/'17 zaten bijna 1,5 miljoen leerlingen op een basisschool, ruim 8 procent minder dan acht jaar eerder.

Jongens haalden in 2016 op de Eindtoets Basisonderwijs een even hoge score als meisjes. Leerlingen wiens ouders tot de hoogste inkomens behoorden scoorden gemiddeld 8 punten hoger dan leerlingen met ouders met de laagste inkomens.

1.35 Leerlingen in het (speciaal) basisonderwijs

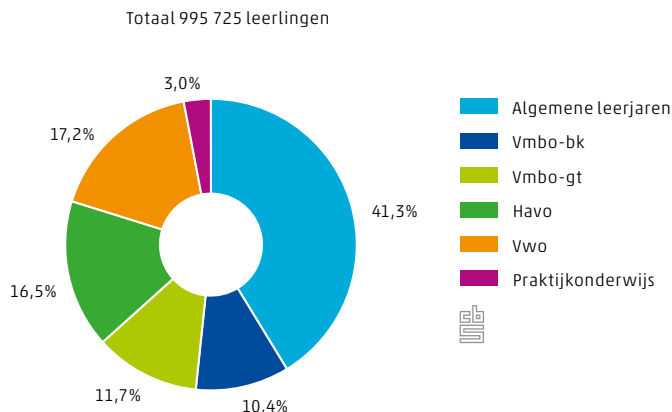

1.36 Eindtoets Basisonderwijs, 2016

Bron: Cito, CBS.

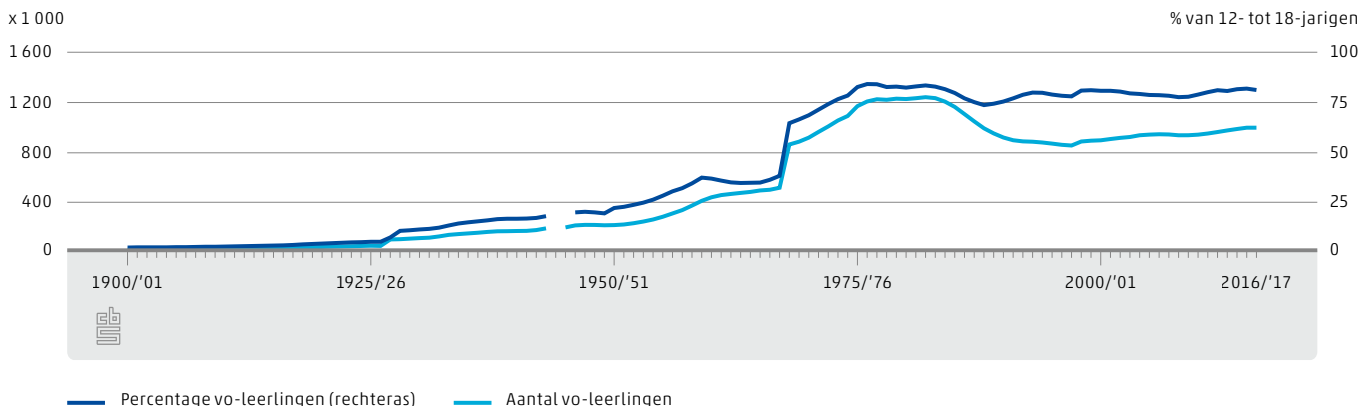
1.37 Leerlingen in het voortgezet onderwijs, 2016/'17

Het aantal leerlingen in het voortgezet onderwijs is de afgelopen jaren licht gestegen tot bijna 1 miljoen leerlingen in het schooljaar 2016/'17. Meer dan 40 procent van de leerlingen zit in het eerste of tweede leerjaar of in een algemeen leerjaar drie. Ongeveer een derde zit in het derde leerjaar of hoger van havo of vwo en ruim 20 procent in leerjaar 3 of 4 van het vmbo. Praktijkonderwijs wordt door 3 procent van de leerlingen bezocht.

Gedurende de twintigste eeuw veranderde het voortgezet onderwijs steeds meer van elite-onderwijs naar onderwijs voor velen. Het aantal

1.38 Deelname voortgezet onderwijs

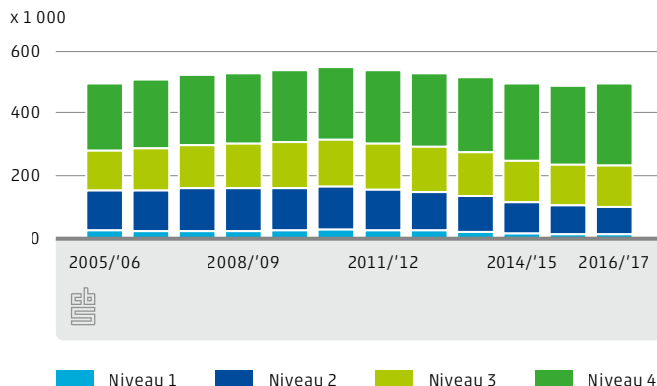

leerlingen nam vooral toe door verlenging van de leerplicht, invoering van de Mammoetwet (1968) en toename van het aantal 12- tot 18-jarigen in de bevolking.

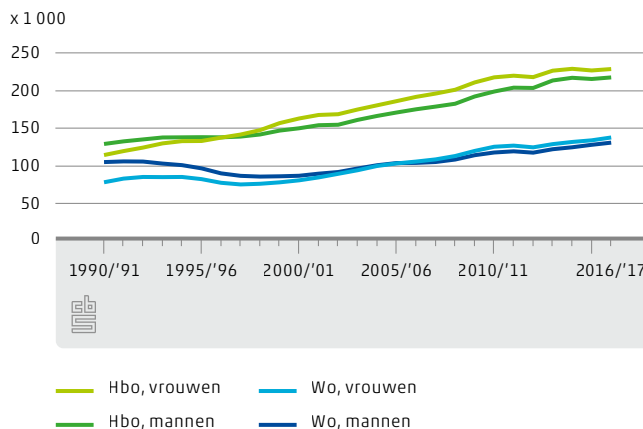
Tot studiejaar 2010/'11 nam het aantal mbo-leerlingen toe, daarna nam het jaarlijks af om in 2016/'17 weer toe te nemen. Het aantal leerlingen op mbo-4 niveau is constant gestegen tot 53 procent in studiejaar 2016/'17. Het aantal leerlingen op de overige niveaus, met name op niveau 2, is in de loop der jaren gedaald.

In studiejaar 2016/'17 stonden ruim 714 duizend personen ingeschreven in het hoger onderwijs. Twintig jaar eerder waren dat er nog 440 duizend. Vanaf studiejaar 1997/'98 zitten er meer vrouwen dan mannen op het hbo; op het wo was dat pas vanaf 2007/'08.

1.39 Deelnemers in het middelbaar beroeps- onderwijs (mbo)

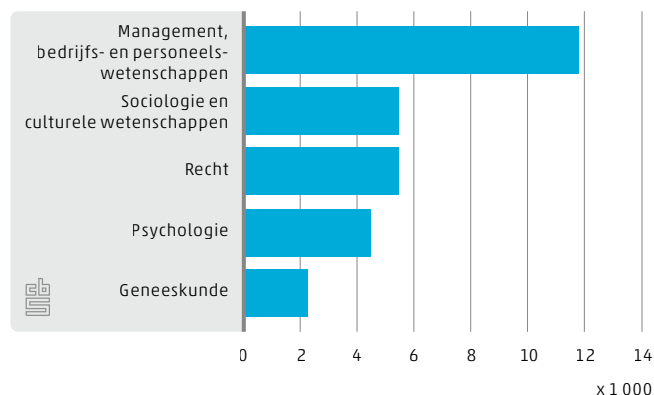
1.40 Ingeschrevenen in het hoger onderwijs

1.41 Top vijf studierichtingen, eerstejaars- studenten in hbo, 2016/'17

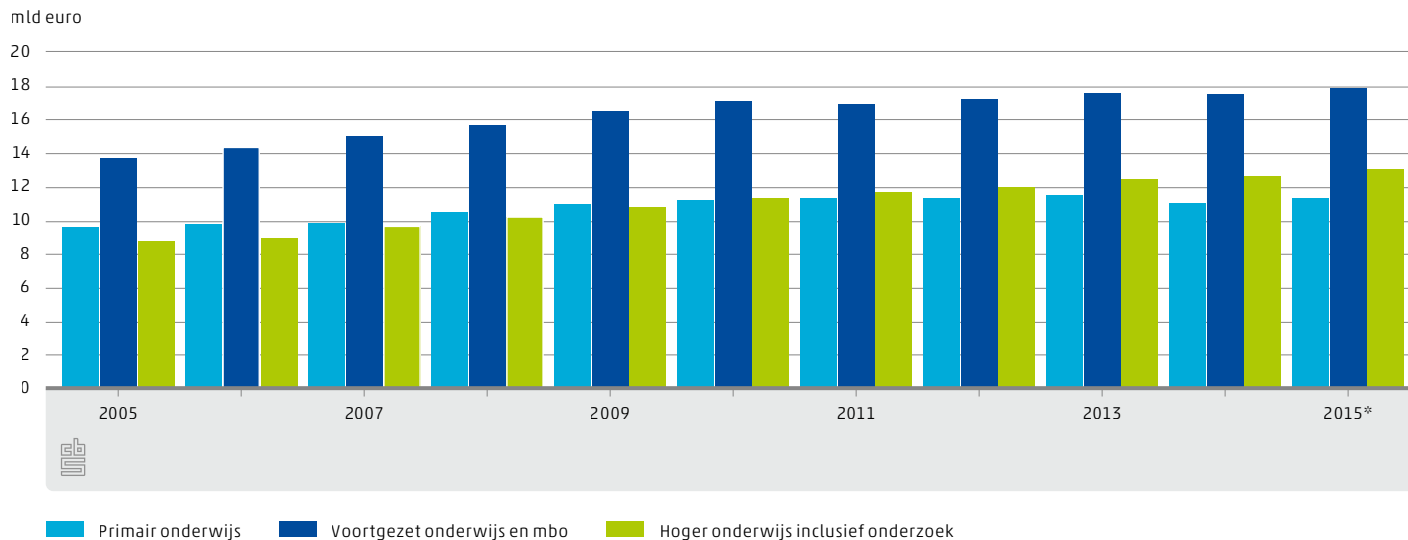
1.42 Top vijf studierichtingen, eerstejaars- studenten in wo, 2016/'17

Ruim 15 duizend eerstejaars hbo-studenten kozen in het studiejaar 2016/'17 voor een studie op het gebied van management, bedrijfs- en personeelswetenschappen. Een opleiding in de verpleeg- of verloskunde werd door bijna 6 duizend eerstejaars gekozen, bijna alleen vrouwen (90 procent). Softwareontwikkeling en systeemanalyse werd daarentegen vooral door mannen gekozen: van de 5 duizend eerstejaars was 93 procent man.

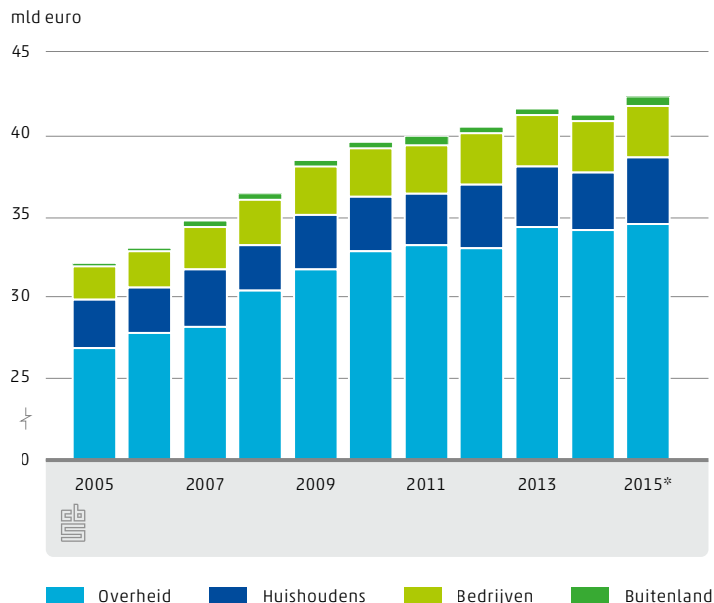
Eerstejaars wo-studenten kozen in het studiejaar 2016/'17 vaak voor een studie op het gebied van management, bedrijfs- en personeelswetenschappen. Bijna 12 duizend universitair studenten startten een opleiding in deze richting. Van de ruim 2 duizend eerstejaarsstudenten geneeskunde waren 7 op de 10 vrouw.

1.43 Uitgaven aan onderwijs

Nederland is vooral meer gaan uitgeven aan hoger onderwijs. Sinds 2010 liggen deze uitgaven boven die aan het basisonderwijs. De uitgaven aan hoger onderwijs stegen van 8,8 miljard euro in 2005 naar 13,1 miljard euro in 2015.

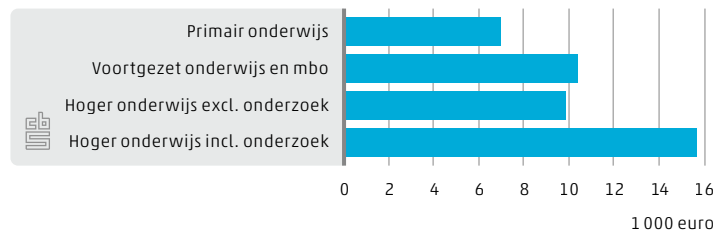
1.44 Onderwijsuitgaven

In tien jaar tijd zijn de onderwijsuitgaven (inclusief onderzoek) met 32 procent gestegen, naar 42,3 miljard in 2015. De overheidsuitgaven stegen deze periode met 7,6 miljard euro. De onderwijsuitgaven van huishoudens en bedrijven namen toe met 1,3 miljard en 1,1 miljard euro.

Onderwijsinstellingen in het hoger onderwijs ontvingen 11,8 miljard euro voor onderwijs en onderzoek in 2015. Daarmee gaf Nederland ruim 15 duizend euro uit per student. Exclusief onderzoek waren de onderwijsuitgaven in het hoger onderwijs bijna 10 duizend euro per student. Het minst werd uitgegeven aan het primair onderwijs met 7 duizend euro per basisschoolleerling.

1.45 Uitgaven aan onderwijsinstellingen per deelnemer, 2015*

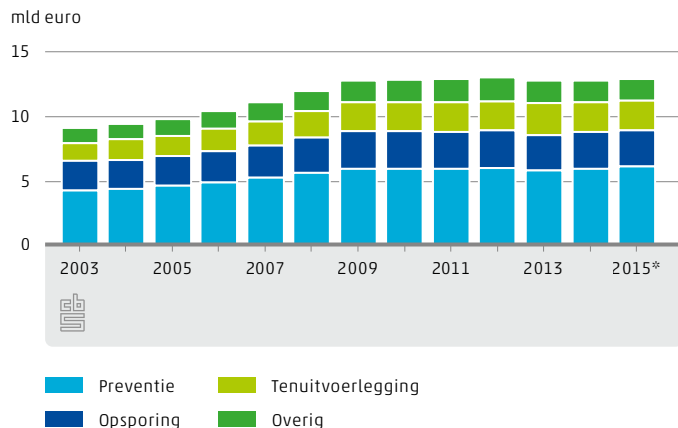

Veiligheid en recht

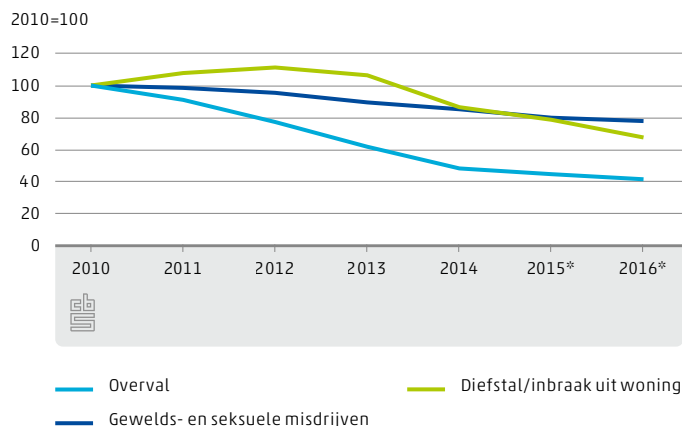
Bijna de helft van de uitgaven aan veiligheidszorg ging naar preventie in de periode 2005-2015. Dit is voornamelijk voor de inzet van politie en particuliere beveiliging. Voor opsporingsactiviteiten werd in 2015 ruim 2,8 miljard euro uitgegeven, terwijl dit voor de tenuitvoerlegging van straffen 2,3 miljard euro was.

De politie heeft de afgelopen jaren ingezet op zogenoemde high impact crimes: gewelds- en seksuele misdrijven, woninginbraken en overvallen. Deze misdrijven hebben een groot effect op slachtoffers. Er zijn minder high impact crimes gepleegd: het aantal overvallen is sinds 2010 met bijna 60 procent afgenomen, woninginbraken met bijna een derde en gewelds- en seksuele misdrijven met 22 procent.

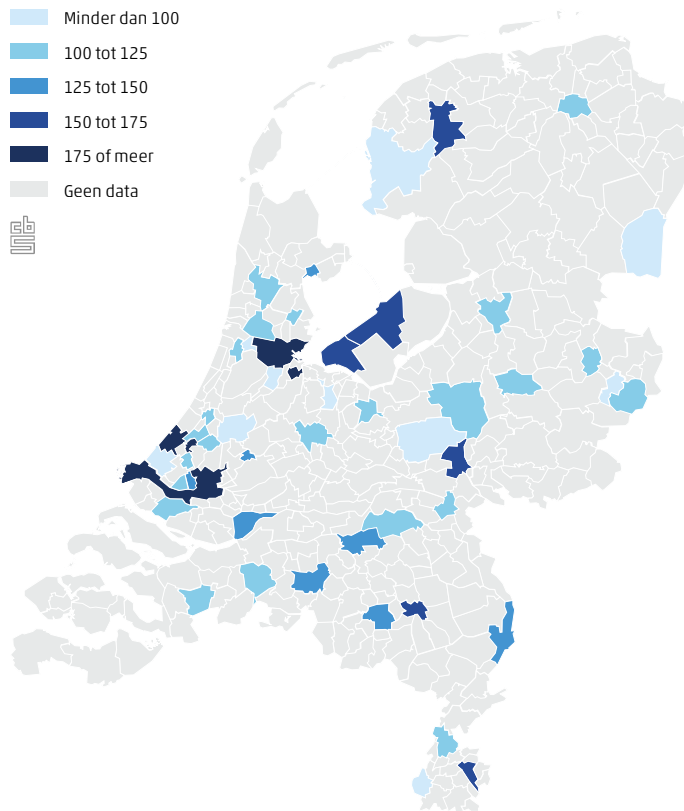
1.46 Uitgaven aan veiligheidszorg

1.47 High impact crimes

1.48 Geregistreerde verdachten per 10 duizend inwoners in gemeenten met meer dan 70 duizend inwoners, 2016

In 2016 waren in Den Haag 206 geregistreerde verdachten per 10 duizend inwoners woonachtig, het hoogste aantal van alle Nederlandse gemeenten. Ook in Rotterdam en Amsterdam woonden relatief veel verdachten van een misdrijf. Relatief een stuk minder verdachten, 119 verdachten per 10 duizend inwoners, hadden Utrecht als woongemeente. In de noordelijke provincies woonden in de gemeente Leeuwarden relatief veel geregistreerde verdachten.

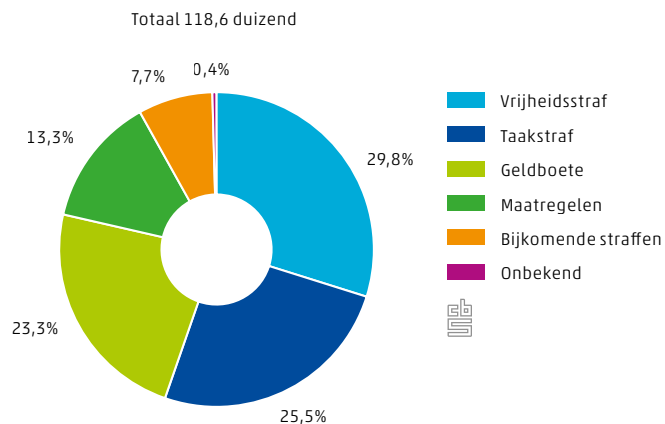
In 2015 verklaarde de rechter 88,8 duizend personen schuldig aan het plegen van een misdrijf. Het grootste aantal schuldigverklaringen werd uitgesproken voor vermogensmisdrijven en gewelds- en seksuele misdrijven.

In 2015 zijn 118,6 duizend sancties voor misdrijven opgelegd door de rechter. De meest voorkomende sanctie was de vrijheidsstraf, gevolgd door de taakstraf en de geldboete. Het aandeel vrijheidsstraffen is de afgelopen jaren toegenomen van 23 procent in 2007 naar 30 procent in 2015.

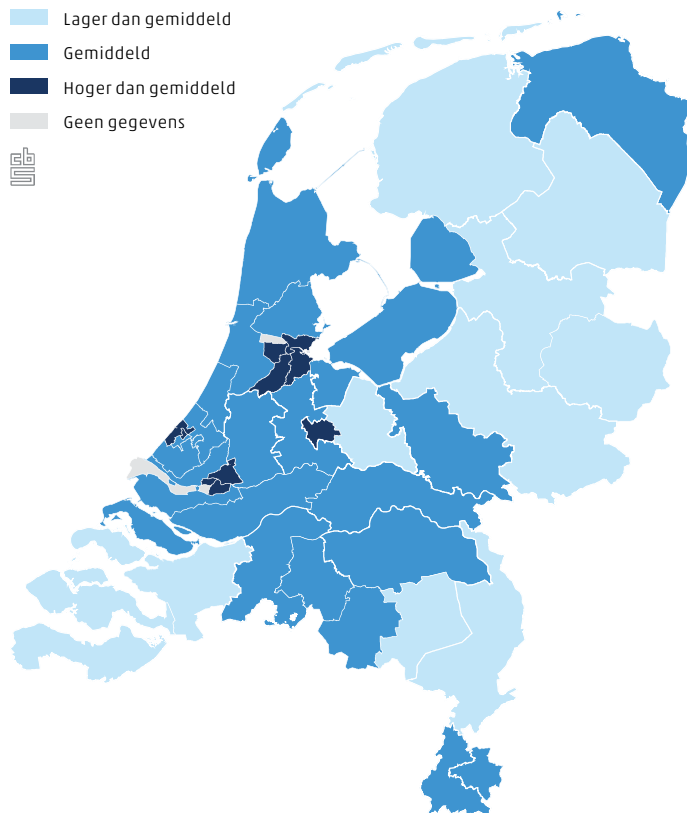
1.49 Schuldigverklaringen rechter eerste aanleg

	2011	2012	2013	2014	2015
	x 1000				
Totaal schuldigverklaringen	94,4	88,7	89,0	85,9	88,8
Wetboek van Strafrecht	65,8	62,1	61,7	59,5	59,0
waarvan					
vermogensmisdrijven	32,8	31,1	32,1	31,0	30,5
vernielingen en misdrijven tegen openbare orde en gezag	10,8	10,0	9,3	8,9	8,6
gewelds- en seksuele delicten	18,9	18,3	17,9	17,6	17,6
Verkeersmisdrijven	15,2	15,1	16,1	14,7	16,5
Drugsmisdrijven	6,7	6,7	6,9	7,2	7,7
Misdrijven overige wetten	6,7	4,9	4,3	4,4	5,6

1.50 Rechtbankstrafzaken, sancties rechter eerste aanleg, 2015

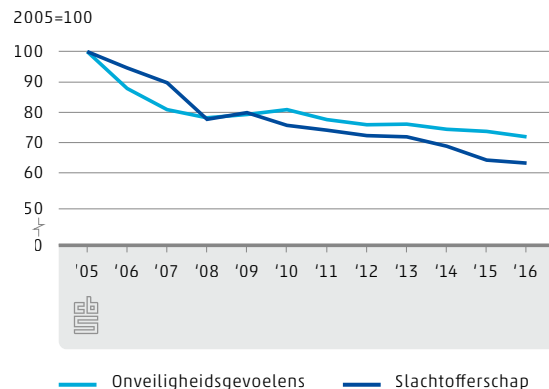
1.51 Slachtofferschap criminaliteit naar politiedistrict, 2016

In politiedistricten die liggen in of rond de vier grote steden is het aandeel slachtoffers van criminaliteit bovengemiddeld groot. In een aantal districten in vooral het noordoosten, zuidoosten en zuidwesten is het slachtofferschapsperscentage lager dan het landelijk gemiddelde. Het aandeel slachtoffers loopt uiteen van 12 procent in district Zeeland tot 31 procent in district Amsterdam West.

Het aandeel mensen dat slachtoffer is geworden van criminaliteit daalt al ruim tien jaar haast onafgebroken. In 2005 zeiden bijna drie

1.52 Onveiligheidsgevoelens en slachtofferschap criminaliteit

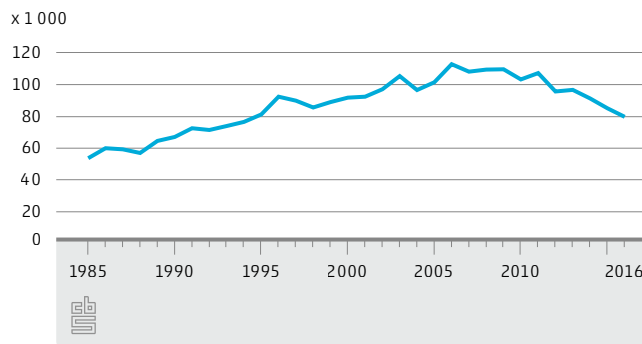

op de tien Nederlanders slachtoffer te zijn geweest van een delict. In 2016 was dit minder dan twee op de tien; een daling van 37 procent. Tegelijk met de daling van de criminaliteit voelen steeds minder mensen zich wel eens onveilig.

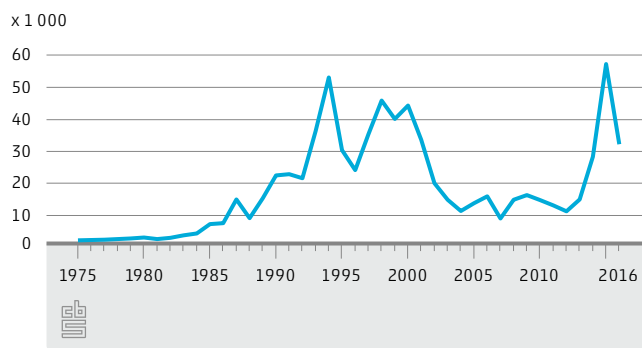
De introductie van automatische rook- en brandmelders zorgde voor meer alarmeringen van brand bij de brandweer. Veel van deze alarmeringen bleken echter loos. Sinds een aantal jaren weet de brandweer met succes het aantal alarmeringen terug te dringen. In 2016 kon bijna 36 procent van de meldingen van brandincidenten worden afgehandeld door de meldkamer.

Ruim 31 duizend asielzoekers en nareizende gezinsleden kwamen in 2016 naar Nederland. Dit is bijna een halvering ten opzichte van 2015, toen bijna 57 duizend personen asiel aanvroegen in Nederland. Asielzoekers uit Syrië vormden de afgelopen jaren de grootste groep. In de jaren negentig vroegen voornamelijk mensen uit voormalig Joegoslavië asiel aan in Nederland.

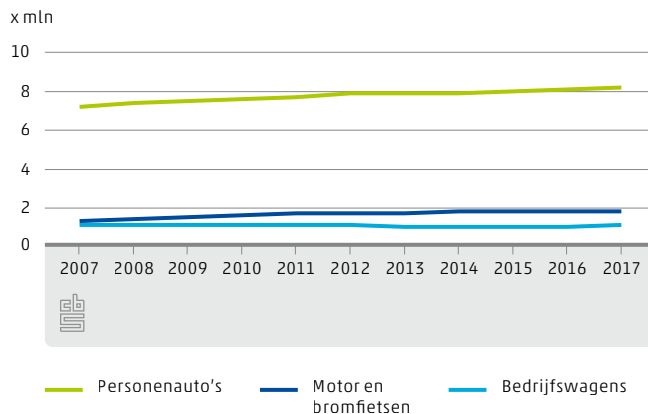
1.53 Alarmeringen van de brandweer voor brand

1.54 Eerste asielverzoeken en nareizende gezinsleden

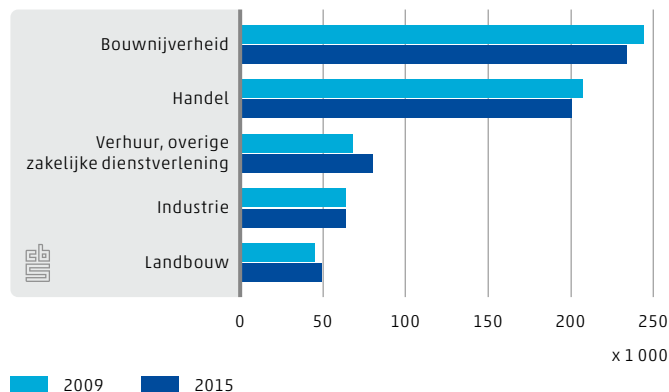

1.55 Voertuigen

Bron: CBS, RDW

1.56 Bestelauto's in top 5 bedrijfstakken

Verkeer

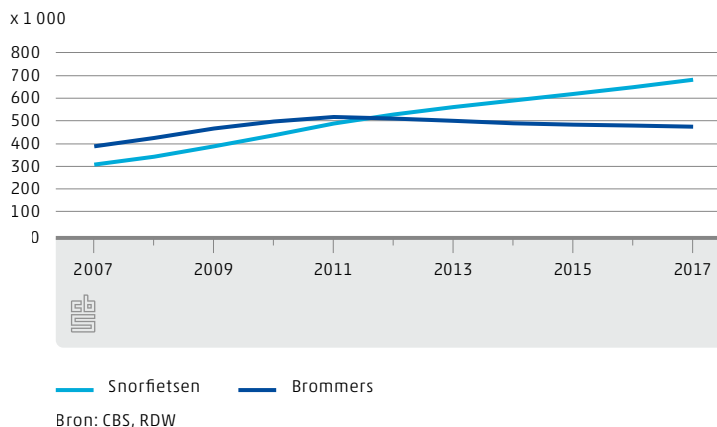
Het aantal personenauto's neemt nog steeds toe. Begin 2017 telde Nederland 8,2 miljoen personenauto's, een miljoen meer dan tien jaar geleden. Ook het aantal motor- en bromfietsen blijft stijgen. De afgelopen tien jaar steeg het aantal motor- en bromfietsen met bijna 500 duizend tot 1,8 miljoen in 2017. Het aantal bedrijfsvoertuigen is nagenoeg onveranderd.

Ruim 53 procent van alle bedrijfsbestelauto's stond in 2015 op naam van bouwbedrijven of bedrijven binnen de groot- en detailhandel. Ten opzichte van 2009 is het aantal bestelauto's op naam van bedrijven binnen deze branches gedaald. Bedrijven in de verhuur en overige zakelijke dienstverlening en landbouwbedrijven hadden in 2015 juist meer bestelauto's op naam staan.

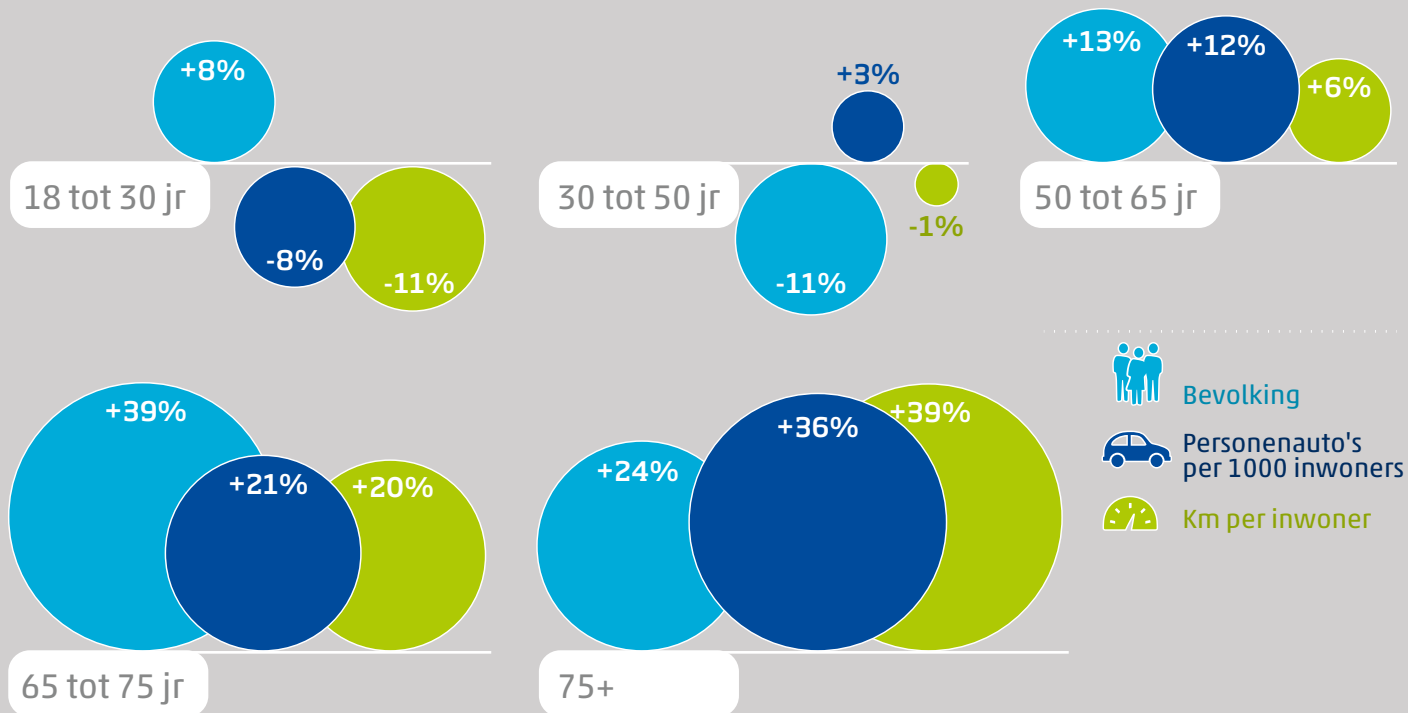
Het aantal voertuigen met een bromfietskenteken, zoals brommers, snorfietsen en brommobielen, is in vergelijking met andere motorvoertuigen, zoals auto's en motorfietsen, de afgelopen jaren sterk gestegen. Dit komt vooral door de toegenomen populariteit van de snorfiets. Sinds 2012 telt Nederland meer snorfietsen dan brommers. Begin 2017 waren er zo'n 200 duizend meer snorfietsen dan brommers.

Particulieren reden 91 miljard kilometer met hun personenauto's in 2015. Dit is een stijging van 6 procent ten opzichte van 2005. De afstand die 65-plussers aflegden met hun auto's nam in deze periode het sterkst toe, met 68 procent tot 14,2 miljard kilometer. Het aantal autokilometers dat jongvolwassenen van 18 tot 30 jaar maakten daalde juist in deze periode met 4 procent tot 10,6 miljard kilometer.

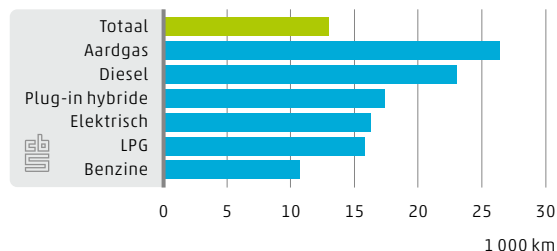
1.57 Snorfietsen en brommers

Verandering autobezit en kilometers, 2005-2015

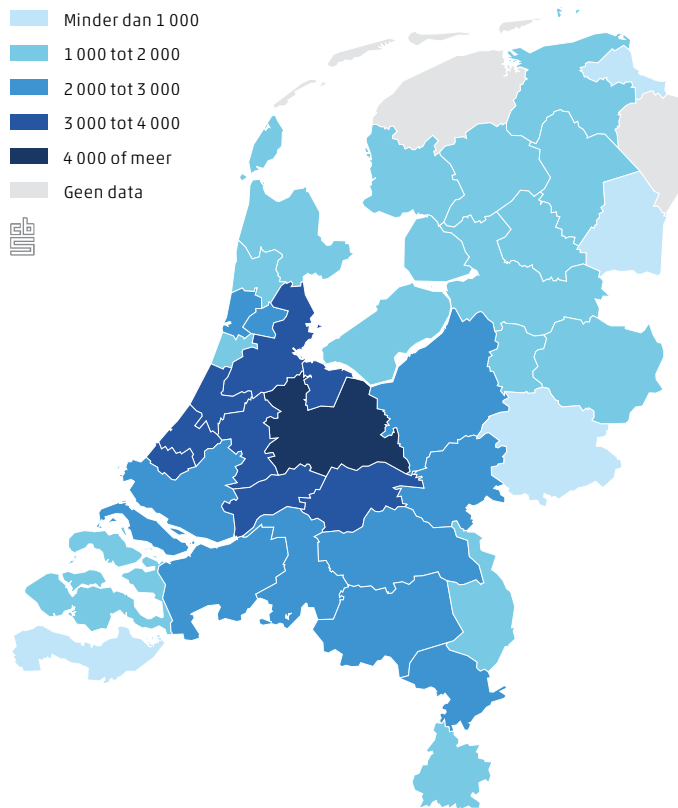
1.58 Gemiddeld jaarkilometrage, 2015

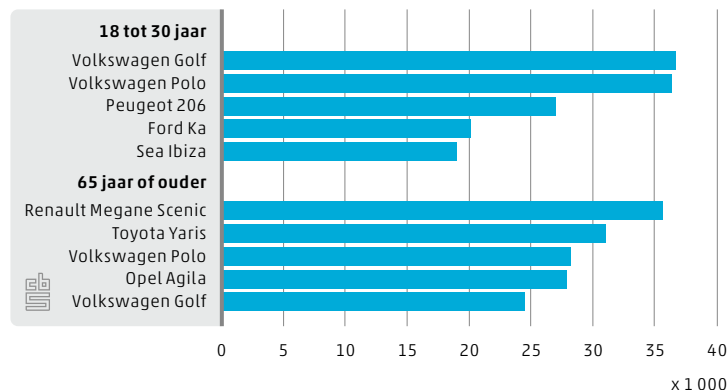
Gemiddeld werd in 2015 met elektrische personenauto's 16,3 duizend afgelegd, met plug-in hybrides 17,4 duizend kilometer. Deze auto's werden voornamelijk gebruikt door bedrijven: 85 procent van de stekkerauto's werd bedrijfsmatig ingezet. Ook personenauto's op aardgas en diesel zijn vaak in bezit van bedrijven. Deze auto's reden gemiddeld de meeste kilometers, te weten ruim 26 duizend en 23 duizend kilometer per jaar. Het minst werd gereden met auto's op LPG en benzine.

Regionaal zijn er grote verschillen in het aantal voertuigen dat gemiddeld per uur op de rijkswegen rijdt. In de regio Utrecht, waar de rijkswegen A1, A2, A12, A27 en A28 liggen, reden in 2016 elk uur gemiddeld 4 286 personenauto's, vrachtvoertuigen, bussen of motorfietsen.

1.59 Verkeersintensiteit, gemiddeld aantal voertuigen per uur op rijkswegen, 2016

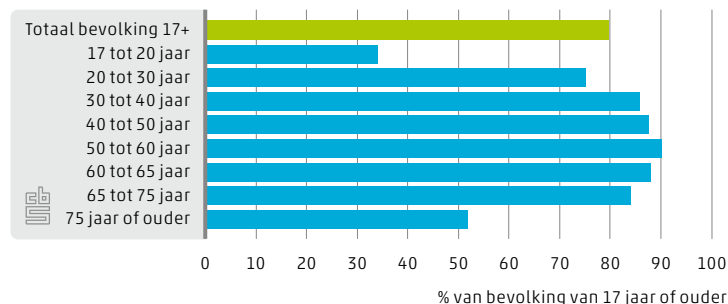
1.60 Top vijf automerken, 1 januari 2016

Daarmee is dit de drukste regio van Nederland. Het is hier op de wegen ruim 16-maal zo druk als in de regio Delfzijl en omgeving, de meest voertuigluwe regio.

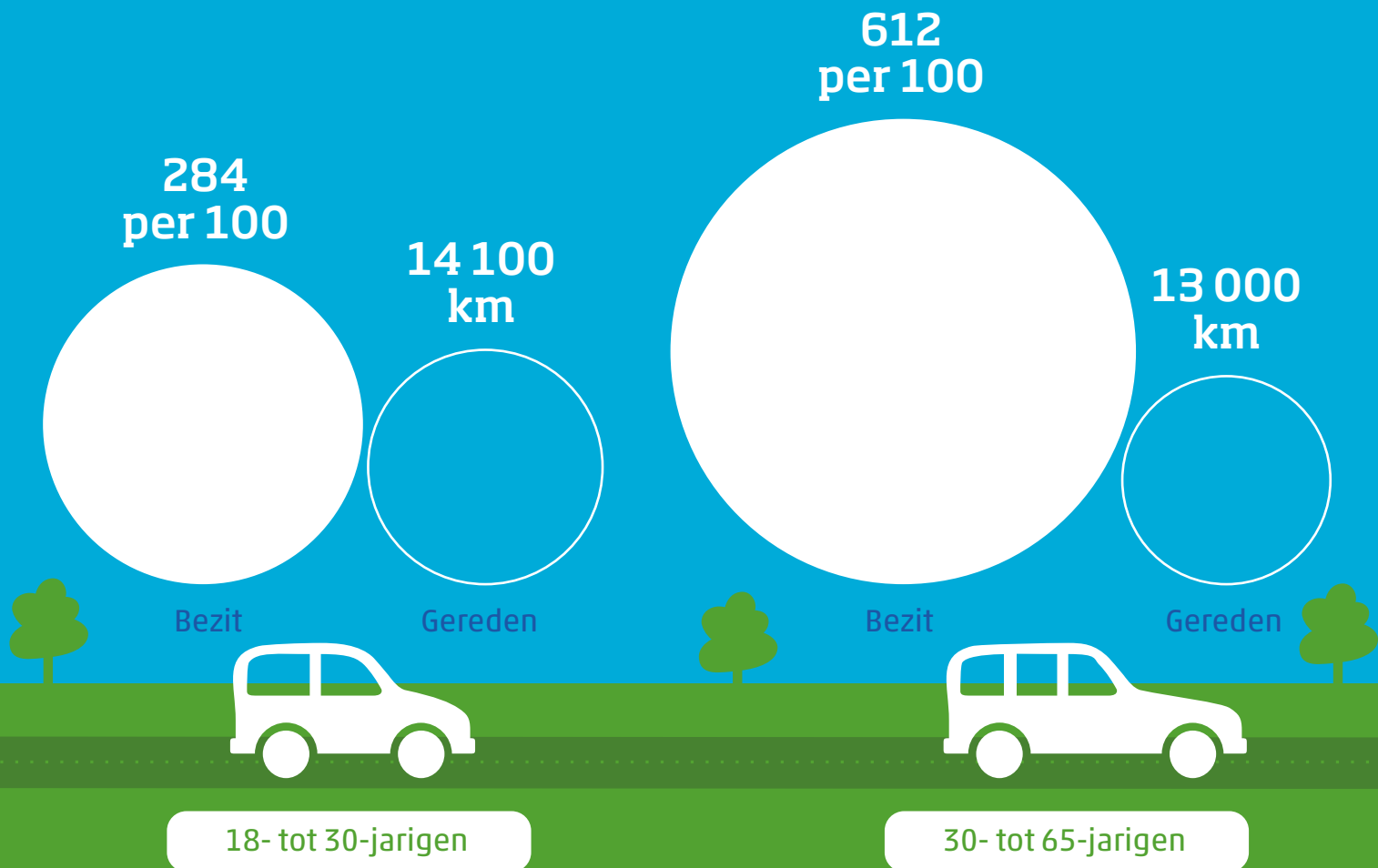
De Volkswagen Golf en Volkswagen Polo zijn de meest voorkomende automodellen bij auto-bezitters tot 30 jaar. Ook bij 65-plussers zijn deze Volkswagens populair, maar deze groep rijdt nog vaker in een Renault Megane Scenic of een Toyota Yaris.

1.61 Autorijbewijs, 1 januari 2017

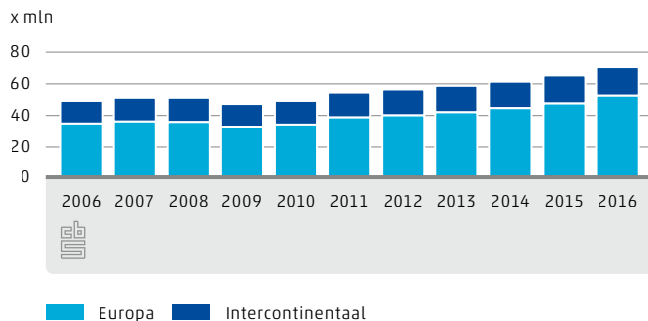

Van de Nederlandse bevolking van 17 jaar of ouder heeft 80 procent een autorijbewijs. Ruim 90 procent van de 50- tot 60-jarigen bezit een rijbewijs, het meest van alle leeftijdsgroepen. Jongeren onder de 30 en 75-plussers hebben minder vaak een rijbewijs.

Autobezit en gereden kilometers in 2016

1.62 Passagiers Nederlandse luchthavens naar herkomst/bestemming

Het aantal passagiers dat van of naar de Nederlandse luchthavens vliegt, neemt al jaren toe.

Waar in 2016 bijna 70,3 miljoen passagiers in- en uitcheckten, waren dit er tien jaar eerder 48,6 miljoen. Mede door de opkomst van prijsvechters wordt het passagiersvervoer binnen Europa steeds belangrijker.

Vrije tijd

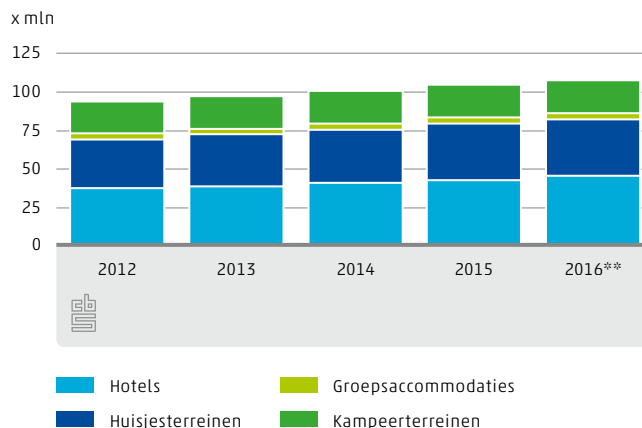
Hotels, hostels en bed and breakfasts telden de afgelopen jaren steeds meer overnachtingen. Hetzelfde geldt voor huisjesterreinen. Kamperen binnen Nederland werd echter niet vaker gedaan.

Het aantal kampeerterreinen is de afgelopen jaren ook teruggelopen, terwijl het aantal bedden in hotels en huisjes juist een stijgende trend kent.

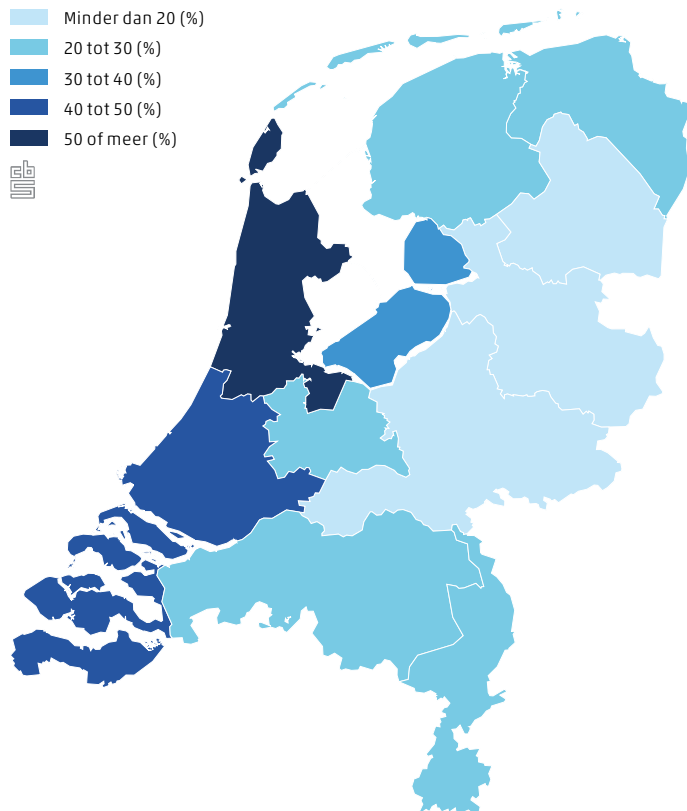
Van alle overnachtingen in Nederland in 2016 werd 63 procent gedaan door Nederlandse gasten.

In Noord-Holland lag de verhouding echter precies andersom: daar was het aandeel overnachtingen door buitenlandse gasten 65 procent. In Noord-Holland vinden ook de meeste overnachtingen plaats.

1.63 Overnachtingen in Nederlandse logies-accommodaties

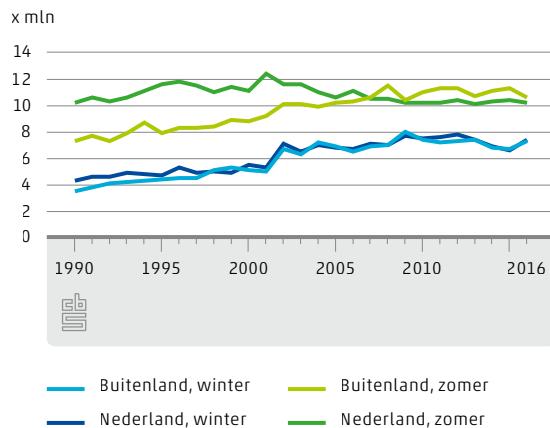

1.64 Overnachtingen in Nederlandse logies-accommodaties van gasten uit buitenland, 2016

Nederlanders vieren vaker vakantie in de zomerperiode (van mei tot en met september) dan in de winterperiode (van oktober tot en met april). Sinds 1992 is het aantal wintervakanties gestegen van 8,8 miljoen naar 14,7 in 2016. Opvallend is dat het aantal wintervakanties in Nederland net zo hard groeit als het aantal wintervakanties in het buitenland. Het aantal buitenlandse vakanties in de zomer stijgt eveneens, van 7,3 miljoen in 1992 tot ruim 10,6 miljoen in 2016. Voor zomervakanties binnen Nederland is er geen duidelijke toename, al was er rond de eeuwwisseling een

1.65 Vakanties van Nederlanders

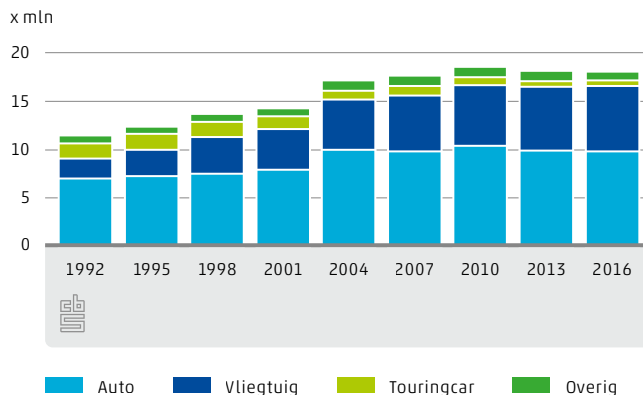

opleving. Dit aantal ligt in 2016 net als in 1992 op ruim 10 miljoen, met een piek van ruim 12 miljoen vakanties in 2001.

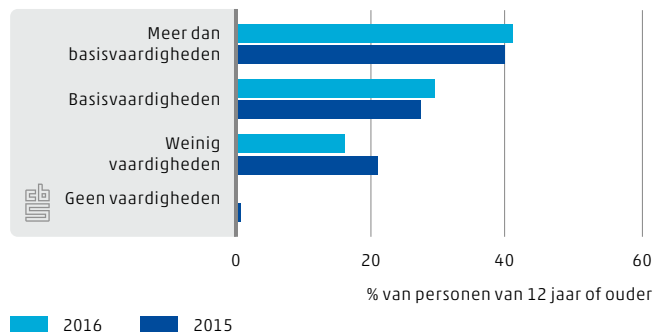
Nederlanders gaan de afgelopen 25 jaar steeds vaker op vakantie naar het buitenland. Lag het aantal vakanties in 1992 nog op 11,4 miljoen, in 2016 gaan Nederlanders bijna 18,0 miljoen keer naar het buitenland op vakantie. De auto is het meest gebruikte vervoermiddel, met een toename van bijna 3 miljoen autovakanties tot 9,7 miljoen in 2016. Het aantal vliegvakanties is in die periode meer dan verdrievoudigd van 2,1 miljoen in 1992 tot 6,8 miljoen in 2016.

Steeds meer Nederlanders hebben ten minste basisvaardigheden met computer en internet. Een groot deel bezit zelfs meer dan basale vaardigheden in ICT. Het percentage Nederlanders met weinig of geen vaardigheden is in 2016 afgenomen ten opzichte van 2015. De percentages hebben betrekking op personen die in de drie maanden voorafgaand aan het onderzoek internet gebruikt hebben. Om die reden tellen ze niet op tot 100: niet iedereen heeft in die drie maanden internet gebruikt.

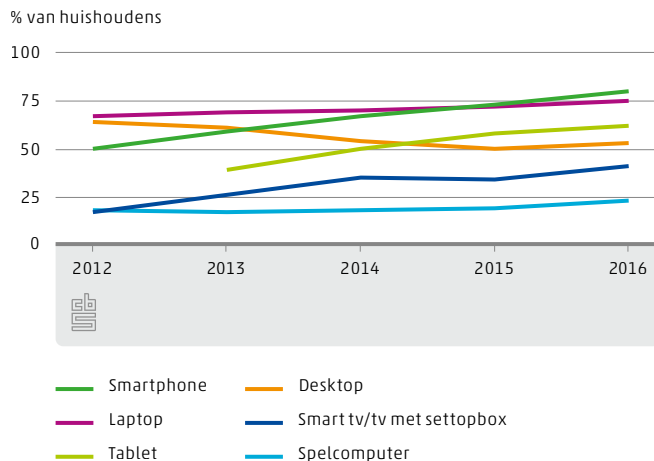
1.66 Vervoermiddel naar buitenlandse vakantie

1.67 ICT-vaardigheden

1.68 Aanwezigheid apparaten om mee te internetten

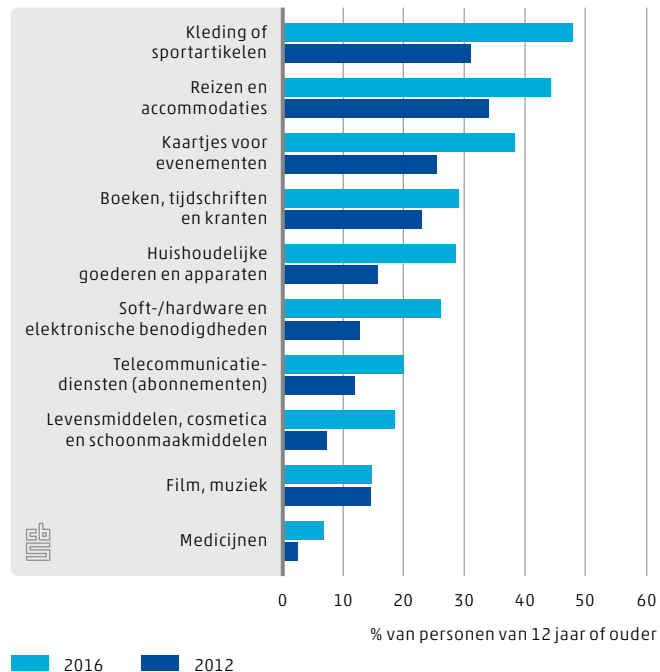

Smartphones en laptops waren in 2016 de meest gebruikte apparaten voor huishoudens om mee te internetten. Acht op de tien huishoudens heeft één of meerdere smartphones en drie kwart heeft een laptop. Vooral smartphones hebben de laatste jaren veel terrein gewonnen: in 2012 beschikte nog maar 50 procent van de huishoudens over één of meer smartphones.

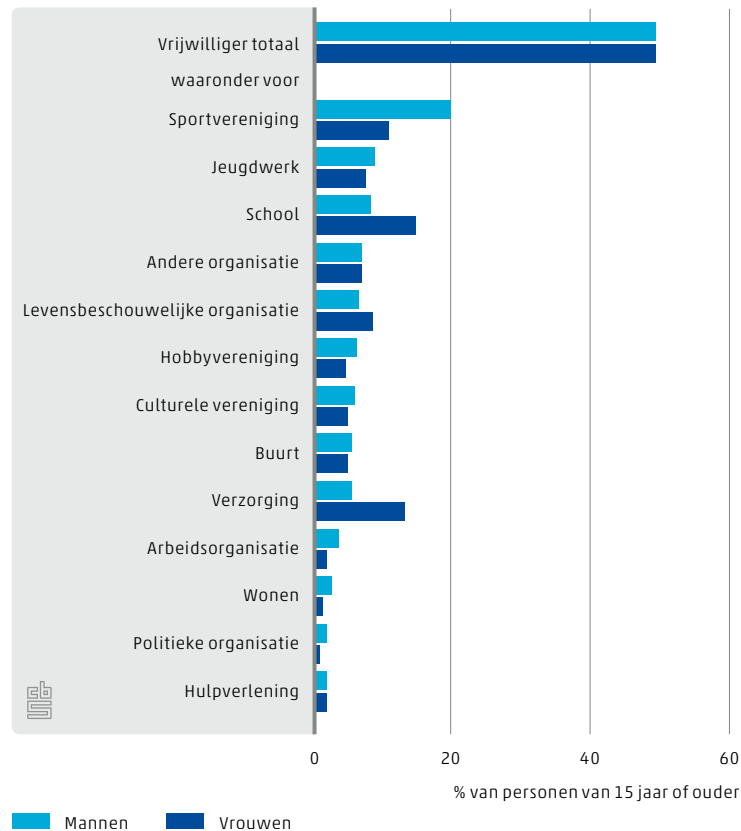
In 2016 had 73 procent van de Nederlanders van 12 jaar of ouder iets gekocht via internet, een toename van 9 procentpunten vergeleken met vier jaar eerder. Net als in voorgaande jaren werden online vooral kleding of sportartikelen, reizen en vakanties en kaartjes voor evenementen aangeschaft.

Ongeveer de helft van de Nederlandse bevolking van 15 jaar of ouder heeft het afgelopen jaar vrijwilligerswerk gedaan. Dit geldt voor zowel mannen als vrouwen. Wel zetten zij zich voor verschillende soorten organisaties in: mannen zetten zich vooral in voor sportverenigingen, terwijl vrouwen vaker vrijwilligerswerk doen voor scholen en in de verzorging.

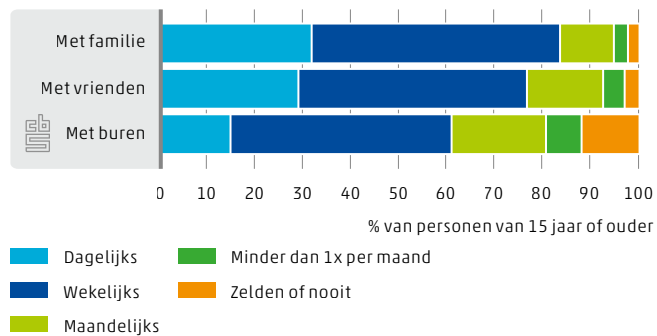
1.69 Aankopen via internet

1.70 Vrijwilligers, 2016

1.71 Sociale contacten, 2016

Ruim drie op de tien Nederlanders van 15 jaar of ouder hebben dagelijks contact met familieleden die niet bij hen in huis wonen. Een ongeveer even grote groep heeft dagelijks contact met vrienden. Met buren heeft 15 procent dagelijks contact, terwijl 12 procent zelden of nooit contact heeft met de buren. De frequentie van sociale contacten is de afgelopen jaren nauwelijks veranderd.

Welzijn

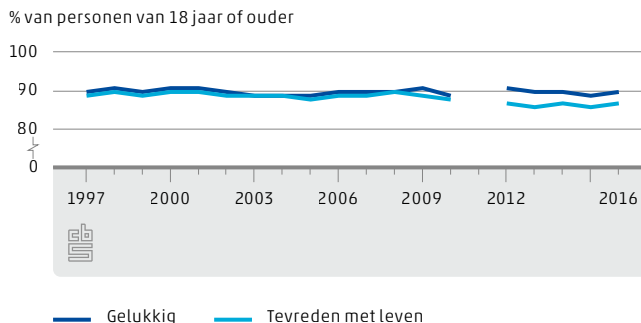
Nederlanders zijn over het algemeen erg gelukkig. Bijna 9 op de 10 volwassenen zeggen gelukkig te zijn. Een iets minder grote groep is tevreden met het leven. Beide aandelen zijn de afgelopen jaren stabiel gebleven.

Door een wijziging in de onderzoeksmethode zijn de cijfers van 2012–2016 niet geheel vergelijkbaar met de cijfers van 1997–2010.

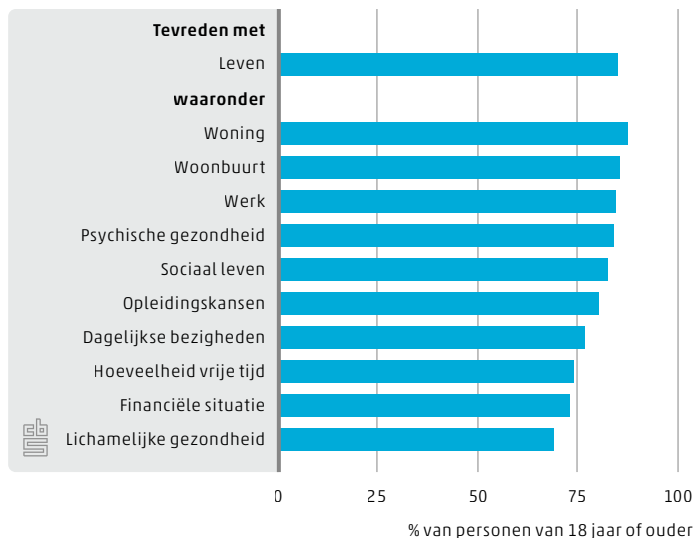
Bijna 88 procent van de volwassenen zegt tevreden te zijn met de woning waarin ze wonen. De woonbuurt wordt positief gewaardeerd door een bijna even grote groep. Minder tevreden is men met de lichamelijke gezondheid, de financiële situatie en de hoeveelheid beschikbare vrije tijd.

De vraag naar de tevredenheid met het werk is alleen gesteld aan personen die betaald werk van minimaal 12 uur per week doen. Personen zonder betaald werk of met een baan van minder dan 12 uur per week, is gevraagd naar de tevredenheid met de dagelijkse bezigheden.

1.72 Gelukkig en tevreden met leven

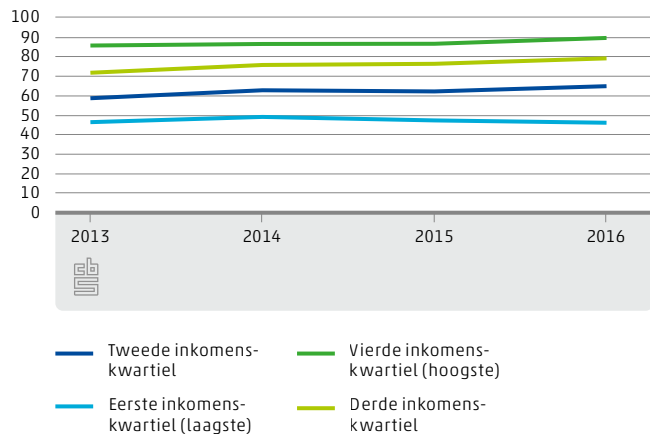

1.73 Tevredenheid Nederlanders, 2016

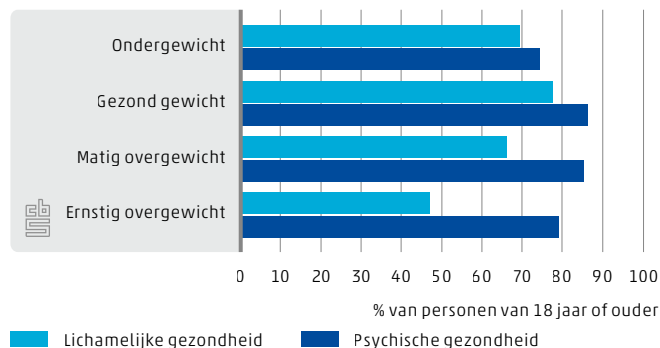
1.74 Tevredenheid met financiële situatie

% van personen van 18 jaar of ouder

Mensen met een hoger inkomen zijn doorgaans meer tevreden met hun financiële situatie dan mensen met lagere inkomens. Van de mensen met een inkomen in het laagste inkomenskwartiel is iets minder dan de helft tevreden met de eigen financiën. Die tevredenheid is de afgelopen jaren ook niet toegenomen. Bij de hogere inkomensgroepen is het percentage mensen dat tevreden is met hun financiële situatie wel gestegen. In de hoogste inkomensgroep zijn 9 op de 10 mensen tevreden met de eigen financiën.

1.75 Tevredenheid met gezondheid, 2016

De mate van overgewicht hangt samen met de gezondheid. Mensen met ernstig overgewicht zijn het minst vaak tevreden met hun lichamelijke gezondheid. Mensen met een gezond gewicht zijn het meest tevreden met hun lichamelijke gezondheid, mensen met ondergewicht zijn daarover iets tevredener dan mensen met matig overgewicht.

Tussen gewicht en psychische gezondheid is de samenhang minder sterk. Mensen met een gezond gewicht voelen zich het vaakst psychisch gezond, mensen met ondergewicht het minst vaak. Maar de verschillen in psychisch welbevinden zijn niet groot.

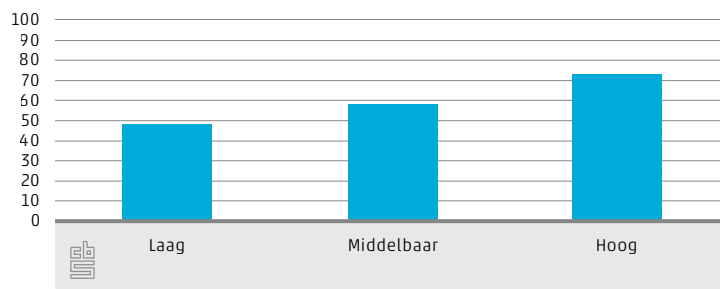
Het persoonlijk welzijn is hoger naarmate het hoogst behaalde onderwijsniveau hoger ligt: ruim 70 procent van de hoogopgeleiden heeft een hoog persoonlijk welzijn tegenover minder dan de helft van de laagopgeleiden.

Het persoonlijk welzijn geeft één samenvattend cijfer van het welzijn op acht verschillende aspecten, waaronder de gezondheid, materiële welvaart, sociale relaties en veiligheid.

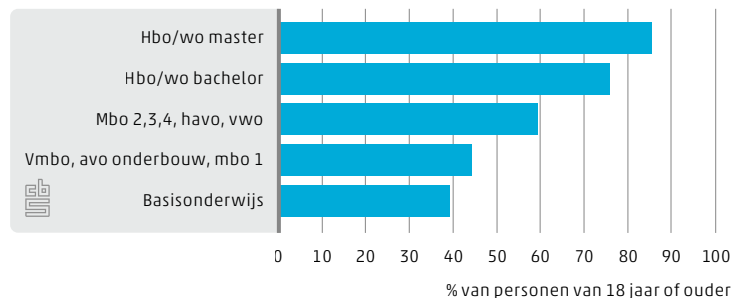
Het vertrouwen in andere mensen is hoger naarmate het onderwijsniveau van mensen hoger is. Van de hoogst opgeleiden met een master op hbo- of wo-niveau heeft 85 procent vertrouwen in andere mensen. Onder mensen met alleen basisonderwijs heeft nog geen 40 procent vertrouwen in anderen.

1.76 Hoog persoonlijk welzijn, onderwijsniveau, 2016

% van personen van 18 jaar of ouder

1.77 Vertrouwen in andere mensen, onderwijsniveau, 2016

Hoe gelukkig is Nederland?

2. Economie

Trends

Gestage klim uit diep dal

De Nederlandse economie groeide in 2016 met 2,2 procent. Het was het tweede achtereenvolgende jaar waarin de economie met meer dan 2 procent groeide. Tegen de rest van Europa steken de Nederlandse groeicijfers de laatste jaren gunstig af. De crisis waar Nederland uitkomt, was echter ook dieper. Per saldo is de economische ontwikkeling sinds 2008 van Nederland niet bijzonder gunstig: in een land als Frankrijk is de economie sinds 2008 bijvoorbeeld harder gegroeid.

Het bruto binnenlands product (bbp) per inwoner, een maat voor de welvaart in een land, kwam door het verdere economische herstel in 2016 voor het eerst weer uit boven dat in 2008. Dit geldt overigens voor veel EU-landen, behalve de zuidelijke. Het bbp per inwoner van Nederland behoort tot de hoogste van de Europese Unie.

Werkloosheid nog hoog

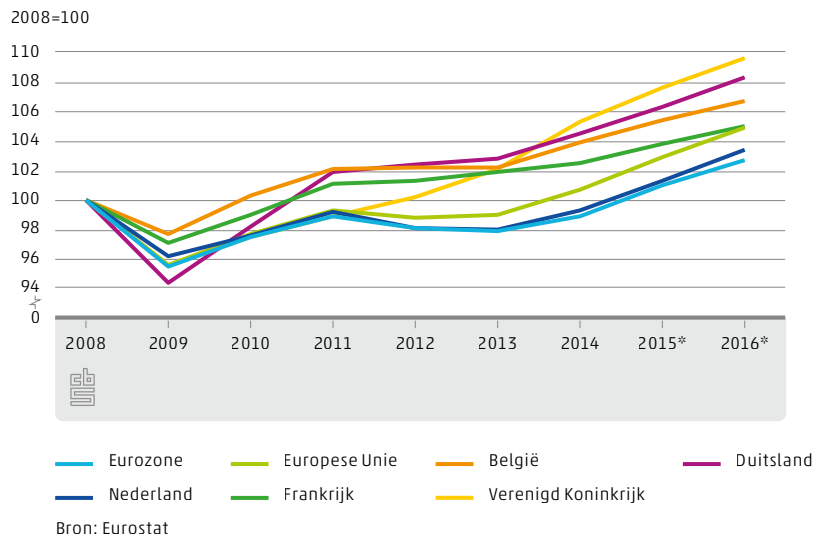
Dat Nederland uit een diep dal komt, blijkt ook uit de ontwikkelingen op de arbeidsmarkt. De werkloosheid, die in 2016 uitkwam op precies 6 procent van de beroepsbevolking, is historisch gezien nog altijd hoog. Ook waren er aan het einde van het jaar 467 duizend personen tot de AOW-leeftijd afhankelijk van een bijstandsuitkering. Dat waren er 17 duizend meer dan een jaar eerder. Voor het overige waren de meeste arbeidsmarktontwikkelingen positief. Er kwamen zo'n 100 duizend banen bij en de procentuele werkloosheid kende de sterkste daling in tien jaar tijd. Ook daalde het aantal verstrekte WW-uitkeringen en nam het aantal werknemers met een vaste baan voor het eerst in jaren weer toe. Het aandeel werknemers met een vaste baan op de totale werkzame beroepsbevolking nam overigens wel verder af.

De huishoudensinkomens namen in 2016 met 2,3 procent toe. Dit had onder meer te maken met de stijging van het aantal werkzame personen. Ook was de loonstijging relatief hoog. De gemiddelde cao-loonstijging torende met 1,8 procent ver uit boven de kleine stijging van de consumentenprijzen. Het deel van de inkomsten dat Nederlanders uitgeven wordt de laatste jaren steeds groter. Dit geldt niet alleen voor huishoudens, maar ook voor bedrijven.

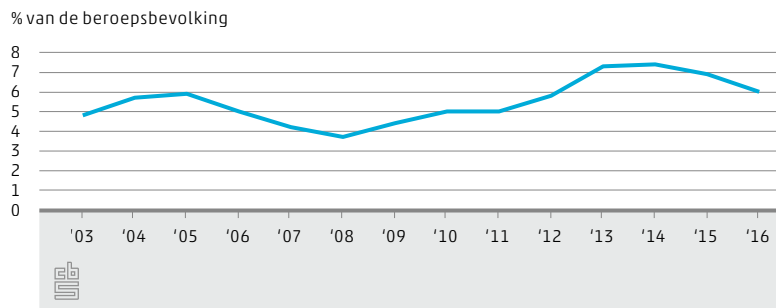
Veelzijdige groei

Het huidige herstel van de economie is breed gedragen. Niet alleen draait de exportmotor goed door, ook de consumptie en vooral de investeringen zitten de laatste paar jaar weer in de lift, met name de investeringen in woningen. De uitvoer van goederen die in Nederland zijn gemaakt, kende in 2016 een groei van 4,0 procent. In overeenstemming hiermee had de industrie een goed jaar. Daarnaast is de bouw de laatste jaren bezig aan een herstel, na een sterke krimp in de jaren 2009-2013. Verder groeide in 2016 de horeca stevig, evenals de zakelijke dienstverlening, en dan met name de uitzendbranche en de reisbranche.

2.1 Bruto binnenlands product (bbp)

2.2 Werkloosheid

Snel groeiende bedrijfstakken in 2016

+2,8%

Handel

+3,0%

Industrie

+5,2%

Horeca

+7,7%

Bouw

+8,8%

Reisbranche

+9,3%

Uitzendbranche

Aanmerkelijk minder goed ging het met de delfstoffenwinning. Als gevolg van het steeds verder dichtdraaien van de gaskraan viel deze de laatste jaren ver terug. De aardgasbaten van de overheid liepen de laatste drie jaar terug met ruim drie kwart. Was de gasproductie gelijk gebleven ten opzichte van een jaar eerder, dan zou de economische groei in 2016 zijn uitgekomen op 2,5 procent.

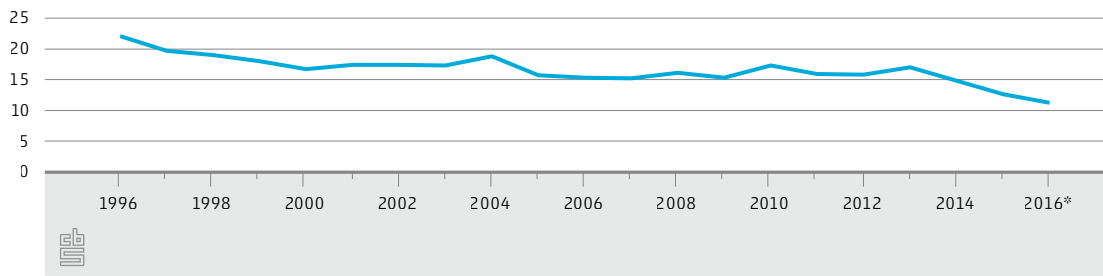
Verhoogde activiteit op de woningmarkt

Als oorzaak voor het feit dat de crisis in Nederland dieper was dan in veel andere Europese landen wordt vaak de stremming op de woningmarkt genoemd. In 2013 was het aantal woningverkopten bijna gehalveerd ten opzichte

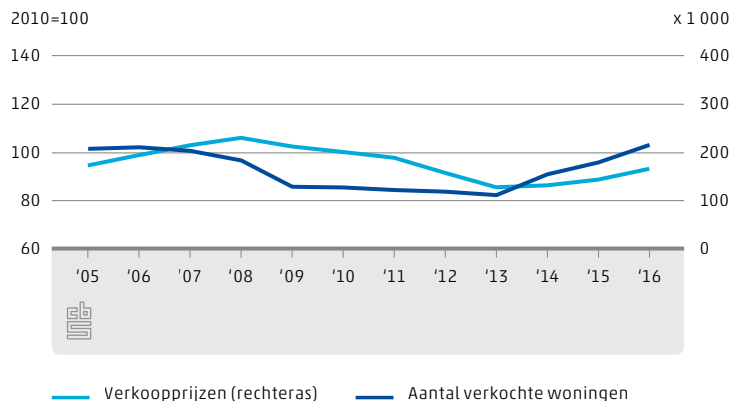
van 2006. Daarna nam het aantal verkopen sterk toe. In 2016 werd met 215 duizend verkochte (bestaande) woningen het oude record van 2006 verbroken. De woningprijzen zijn gemiddeld nog wel lager dan op hun top in 2008. Alleen in steden als Amsterdam en Utrecht is het niveau van voor de crisis al weer bereikt of overtroffen. Zoals het teruglopen van de huizenprijzen en het aantal verkopen eerder een remmend effect op de economie had, heeft de stijging van de prijzen en het aantal transacties nu een stimulerend effect op de economie. Na de aanschaf van een andere woning besteden huishoudens doorgaans ook het nodige geld aan bijvoorbeeld keukens, meubelen en verf.

2.3 Toegevoegde waarde delfstoffenwinning

mld euro, in prijzen 2010

2.4 Bestaande koopwoningen

Matige stijging consumptieprijsen

De huizenprijzen stijgen in Nederland dan wel weer behoorlijk, de stijging van prijzen van consumptiegoederen en -diensten verliep in 2016 zeer gematigd. In juli 2016 waren de prijzen gemiddeld zelfs lager dan een jaar eerder. Met name de dalende energieprijzen hadden een sterk verlagend effect op de gemiddelde prijzen. In het laatste kwartaal van het jaar liep de gemiddelde prijsstijging wel weer wat op. Gemiddeld waren de consumentenprijzen in 2016 slechts 0,3 procent hoger dan een jaar eerder. Ook de ontwikkeling van de consumentenprijzen exclusief energie, voeding, alcohol en tabak was met 0,8 procent tamelijk gering.

Meer CO₂-uitstoot

De recente economische groei had wel gevolgen voor het milieu. Als gecorrigeerd wordt voor de iets koudere winter, steeg de uitstoot van kooldioxide in 2016 met 1,2 procent ten opzichte van een jaar eerder. Daar staat tegenover dat de inzet van steenkool bij de energieproductie in 2016 veel lager lag dan een jaar eerder. Het aandeel hernieuwbare energie in de totale elektriciteitsproductie steeg van 11 naar 13 procent.

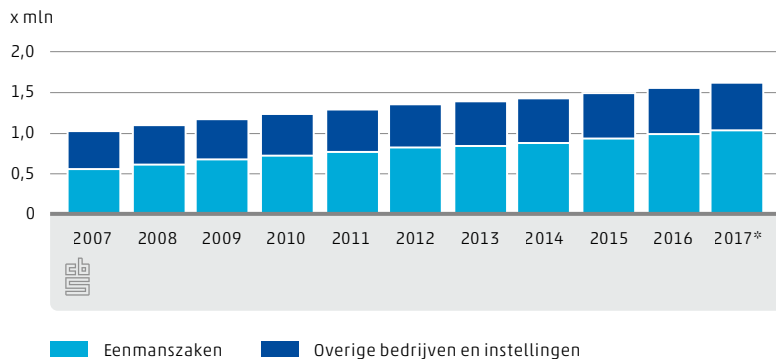
Cijfers

Bedrijven

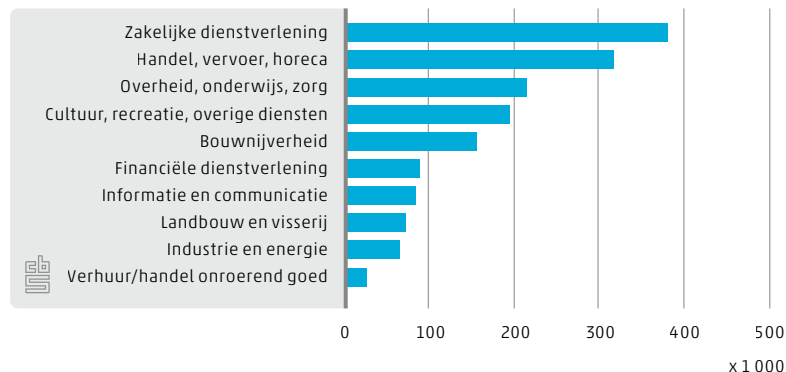
Het aantal bedrijven in Nederland groeit gestaag sinds 2007. Aan het begin van het tweede kwartaal van 2017 kwam het aantal uit op ruim 1,6 miljoen. In alle jaren sinds 2007 groeide het aantal eenmanszaken duidelijk sterker dan het aantal bedrijven met een andere rechtsvorm. Een eenmanszaak is een populaire rechtsvorm voor zzp'ers. Ruim een kwart van alle eenmanszaken is actief in de zakelijke dienstverlening.

De zakelijke dienstverlening telt de meeste bedrijven. Het gaat om ruim 380 duizend bedrijven aan het begin van het tweede kwartaal van 2017. Dit zijn vaak eenmanszaken. De bedrijfstak handel, vervoer en horeca volgt op de tweede plaats, met bijna 320 duizend bedrijven. Daarna volgen de bedrijfstakken overheid, onderwijs en zorg en cultuur, recreatie, overige diensten. Bouwnijverheid, Financiële dienstverlening, Informatie en communicatie, Landbouw en visserij, Industrie en energie, Verhuur/handel onroerend goed.

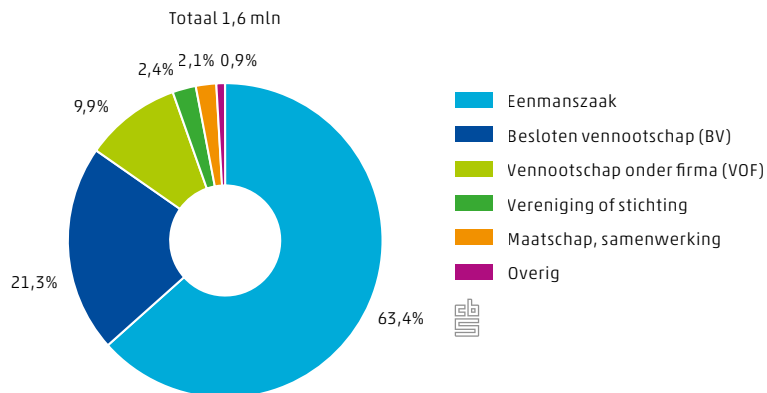
2.5 Bedrijven, 2e kwartaal

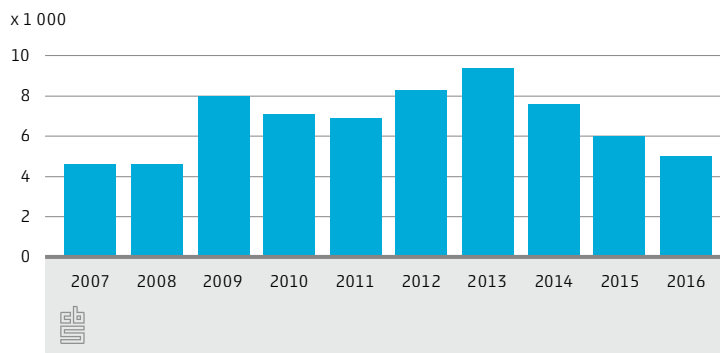
2.6 Bedrijven, bedrijfstak, 2e kwartaal 2017*

2.7 Bedrijven, rechtsvorm, 2e kwartaal 2017*

2.8 Faillissementen

25 duizend het minste aantal bedrijven aan het begin van het tweede kwartaal van 2017.

Bijna twee derde van alle bedrijven en instellingen heeft een eenmanszaak als rechtsvorm. Daarnaast komt een besloten vennootschap (BV) vaak voor. In het tweede kwartaal van 2017 heeft ruim een op de vijf bedrijven die rechtsvorm. Verder is een op de tien bedrijven een vennootschap onder firma (VOF).

In 2016 gingen 5 duizend bedrijven failliet. Het gaat om 4,4 duizend bedrijven en instellingen en 600 particulieren met een eenmanszaak. Het totale aantal bedrijven dat failliet ging in 2016 ligt 17 procent lager dan in 2015 en is het laagste aantal sinds 2009. Net als in eerdere jaren werden ook in 2016 de meeste faillissementen uitgesproken in de handel, gevolgd door de financiële dienstverlening.

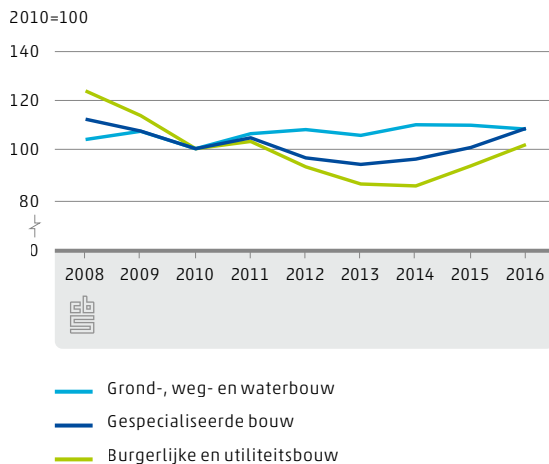
Bouwen en wonen

De omzet van de bouw nam in 2016 met 6,5 procent toe ten opzichte van 2015. De grootste groei was er voor de burgerlijke en utiliteitsbouw: 9,4 procent. De grond-, weg- en waterbouw moest 1,4 procent aan omzet inleveren. Kleine bedrijven (tot 10 werkzame personen) behaalden de beste resultaten. Vergelijken met een jaar eerder steeg hun omzet in 2016 met gemiddeld 8,5 procent. De omzet bij grote

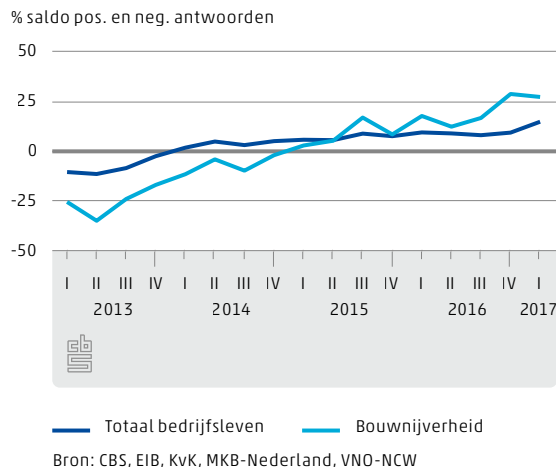
bedrijven (met meer dan 100 werkzame personen) groeide het minst (4,0 procent).

Het vertrouwen van ondernemers bereikte eind 2016 het hoogste niveau sinds 2008. Het ondernemersvertrouwen in de bouw stijgt uit boven dat van alle bedrijven, en is het hoogst van alle sectoren. Bouwondernemers reppen vooral van een goed gevulde orderportefeuille.

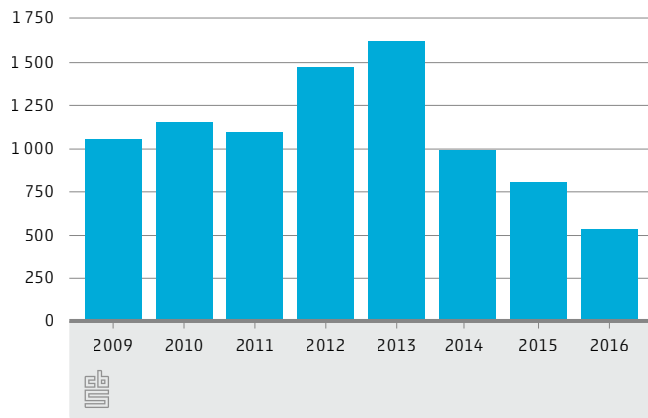
2.9 Omzet bouw

2.10 Ondernemersvertrouwen bouw (seizoensgecorrigeerd)

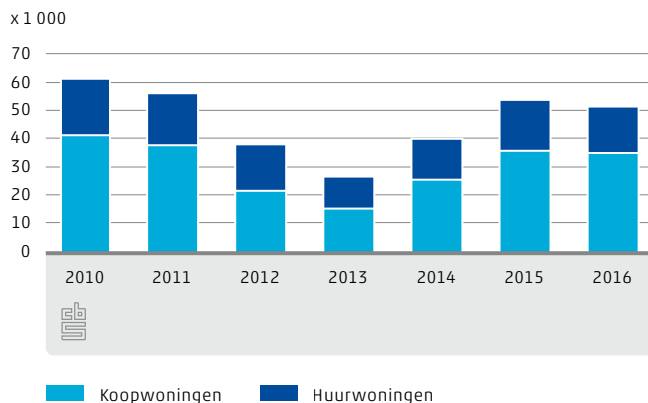
2.11 Faillissementen bouwnijverheid

Voor het derde jaar op rij waren er minder faillissementen in de bouwsector. In 2016 waren het er 539, het laagste aantal in jaren.

In 2016 is voor 51 duizend nieuw te bouwen woningen een vergunning verleend, 3 duizend minder dan in 2015. Het aantal vergunningen voor koopwoningen daalde met 2 procent, voor huurwoningen met 10 procent. De geschatte bouwkosten per nieuwe woning bedroegen gemiddeld ongeveer 128 duizend euro. Het aantal vergunde nieuwbouwwoningen ligt in 2016 hoger dan het dieptepunt van 2013, maar is zeker nog niet op het niveau van voor de crisis. In de jaren 2006–2008 werd jaarlijks voor zo'n 90 duizend woningen een vergunning verleend.

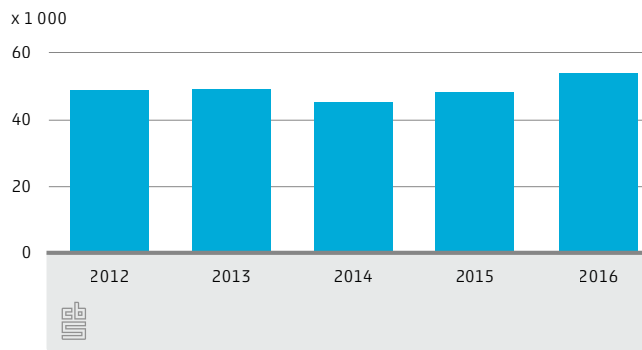
2.12 Afgegeven bouwvergunningen voor nieuwbouwwoningen

Bijna 54 duizend nieuwbouwwoningen zijn gereed gemeld in 2016. Dat is ruim 11 procent meer dan in 2015 en het hoogste aantal sinds 2012. De huidige voorraad woningen komt met deze nieuwe aantallen op 7 686 duizend woningen (eindstand vierde kwartaal 2016).

De woningenverkopen zijn in 2016 blijven stijgen. In 2016 zijn 215 duizend woningen verkocht, bijna 40 duizend meer dan in 2015. Het aantal transacties was in 2016 zelfs 2 procent groter dan in het topjaar 2006. Het aantal verkopen steeg in alle provincies, het meest in Flevoland (28 procent), het minst in Noord-Holland (11 procent).

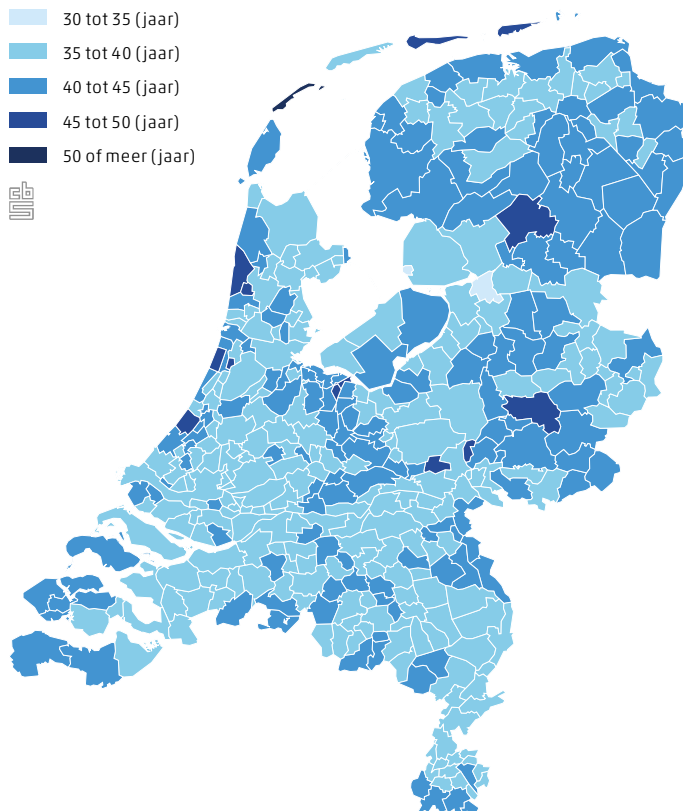
2.13 Nieuwbouwwoningen

2.14 Verkopen en prijzen bestaande koopwoningen

	2010	2014	2015	2016
	% -mutatie t.o.v. een jaar eerder			
Prijsindex bestaande koopwoningen	-2,2	0,9	2,8	5,0
	x 1 000			
Aantal transacties	126	154	178	215

2.15 Gemiddelde leeftijd huizenkoper, 2016

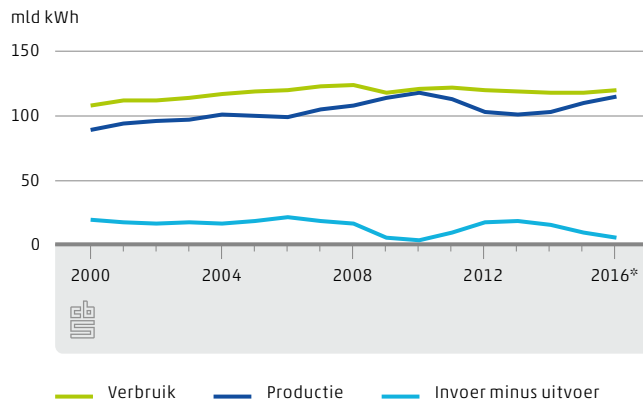
In 2016 was de gemiddelde leeftijd van de huizenkoper 39,4 jaar. In 2007 was dat nog 36,1 jaar. Vanaf de crisis in 2008 daalde de gemiddelde leeftijd van huizenkopers. Het aandeel (oudere) doorstromers op de koopwoningmarkt nam toen af, waardoor het aandeel (jongere) koopstarters relatief toenam. Vanaf 2010 werd de huizenkoper weer ouder. Dit hangt mogelijk samen met de strengere hypotheekregelgeving sinds 2013. Hierdoor is het vooral voor starters steeds moeilijker geworden om een woning te kopen.

Energie

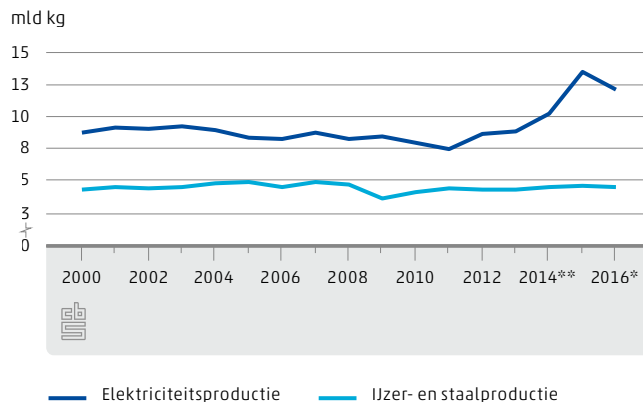
Het verbruik van elektriciteit is de laatste jaren vrij stabiel rond 120 miljard kWh. Het elektriciteitsverbruik in Nederland was het hoogst in 2008 (124 miljard kWh). Door onder andere de financiële crisis van 2008, de geringe economische groei daarna en besparingseffecten van bijvoorbeeld nieuwe energiezuinige apparaten is dat niveau sindsdien niet meer bereikt. Fluctuaties in de productie hangen samen met ontwikkelingen op de internationale elektriciteitsmarkt. Het totale verbruik van elektriciteit wordt berekend als de som van de binnenlandse productie en het invoersaldo (invoer minus uitvoer).

Steenkool wordt gebruikt voor productie van elektriciteit en ijzer en staal. Het verbruik van steenkool voor de productie van elektriciteit is de laatste jaren sterk toegenomen door het geleidelijk in gebruik nemen van nieuwe kolencentrales. Door het stilzetten van drie oude centrales is het verbruik in 2016 weer wat gedaald. Het verbruik van steenkool voor de ijzer- en staalproductie is vrij stabiel.

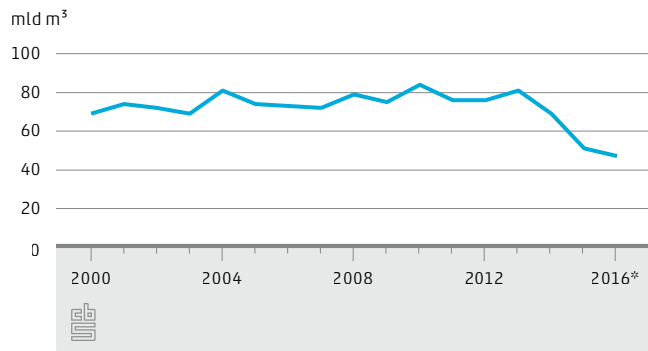
2.16 Aanbod en verbruik elektriciteit

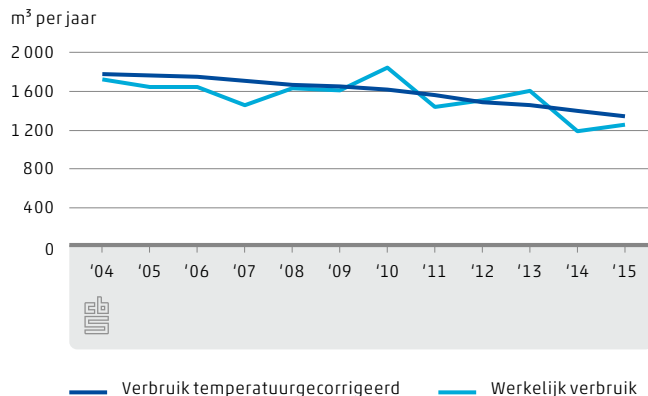
2.17 Verbruik steenkool

2.18 Winning aardgas uit de bodem

2.19 Gemiddeld aardgasverbruik woning

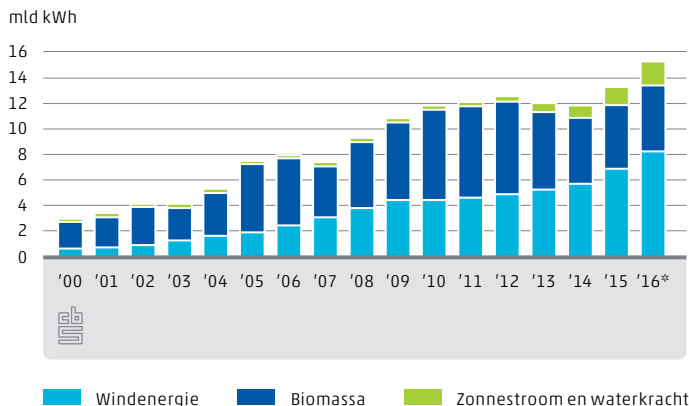
De winning van aardgas is de laatste jaren fors gedaald. Vanwege veiligheidsrisico's door aardbevingen in Groningen als gevolg van de gaswinning heeft het kabinet het productieplafond stapsgewijs teruggeschoefd. Dit heeft een grote invloed op de aardgasbaten van de overheid. De baten staan verder onder druk door de dalende aardgasprijs.

Het gemiddeld jaarlijks aardgasverbruik van een woning vertoont vanaf 2004 een dalende trend. Het werkelijke verbruik is deels afhankelijk van de gemiddelde buitentemperatuur en vertoont daardoor een grillig verloop. Gecorrigeerd voor temperatuurverschillen tussen de jaren zien we een afname van circa 25 procent over deze periode. Deze afname is een gevolg van onder meer energiebesparende maatregelen, energiezuinige nieuwbouw, en een toename van alternatieve warmtebronnen voor verwarming, zoals stadsverwarming en warmtepompen.

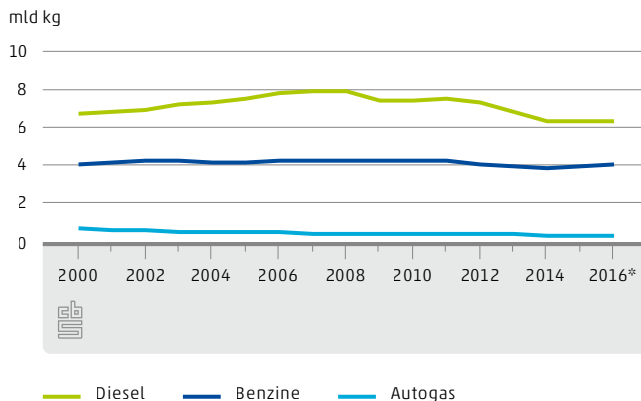
De productie van hernieuwbare elektriciteit uit wind, biomassa, zon- en waterkracht stijgt. De productie van elektriciteit uit hernieuwbare bronnen is in 2016 met 15 procent gestegen ten opzichte van 2015. Het nieuwe windmolenpark op zee bij Schiermonnikoog met een capaciteit van 600 megawatt heeft hier in belangrijke mate aan bijgedragen. Bijna 13 procent van het totale elektriciteitsverbruik in Nederland werd in 2016 duurzaam opgewekt. Een jaar eerder was dat nog 11 procent.

Ten opzichte van 2006 is het verbruik van autogas door het wegverkeer met ongeveer 50 procent gedaald in 2016. Een belangrijke reden is dat het aantal auto's dat op LPG rijdt sinds 2003 gehalveerd is. Net als in 2015 is er in 2016 sprake van een stijgend benzineverbruik. Aan de ene kant worden de verkochte benzine-auto's al jaren zuiniger. Anderzijds worden dankzij de aantrekkende economie meer kilometers gereden. De laatste jaren stabiliseert het diesilverbruik.

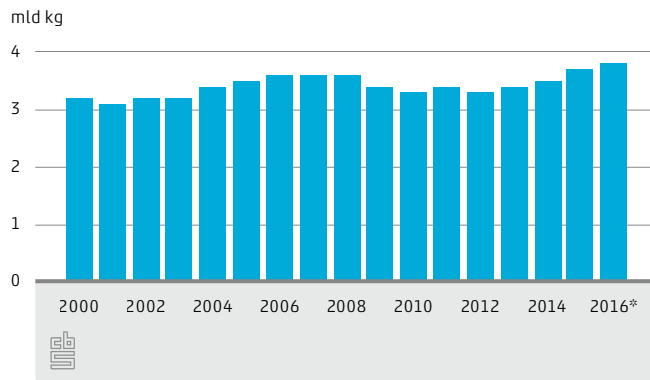
2.20 Productie hernieuwbare elektriciteit

2.21 Verbruik motorbrandstoffen

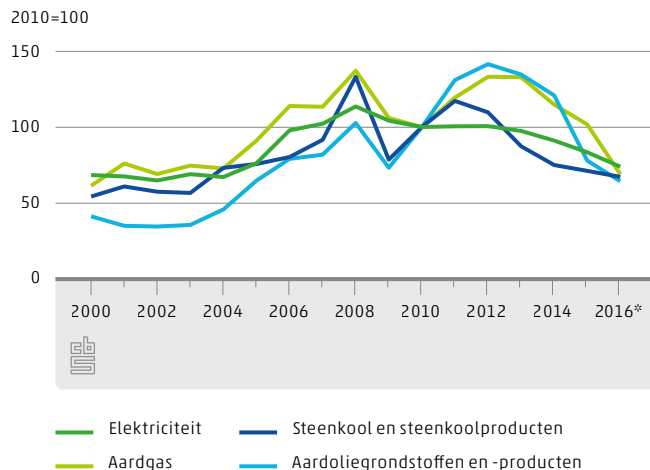

2.22 Verbruik vliegtuigkerosine

Door de sterke stijging van het vliegverkeer is het kerosineverbruik naar recordhoogte gestegen. Er werd in 2016 ruim 2,5 procent meer getankt dan in 2015. Dit betrof vrijwel uitsluitend brandstof voor het internationale vliegverkeer. Schiphol vervult een hub-functie waardoor er veel tussenlandingen zijn waarbij vliegtuigen opnieuw tanken. De hoeveelheid energie die de vliegtuigen tanken in Nederland komt overeen met 165 PJ. Dat is bijna evenveel als de getankte hoeveelheid benzine door auto's.

2.23 Prijzen energiedragers

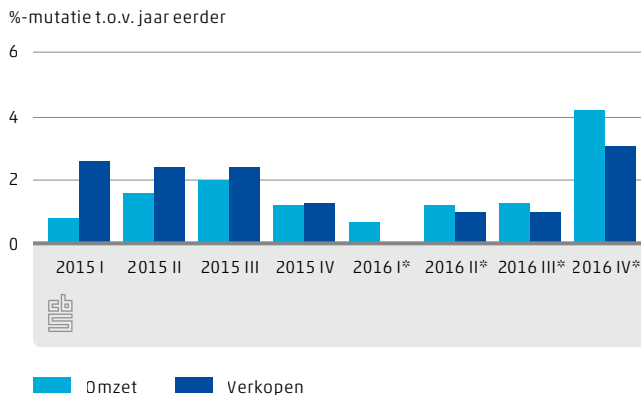
De producentenprijzen van energiedragers zijn de laatste jaren gedaald. Aardgas is in 2016 het sterkst in prijs gedaald, en wel met 30 procent. De ontwikkeling van de prijs van elektriciteit wordt beïnvloed door de kolen- en gasprijs, omdat veel elektriciteit uit kolen en gas gemaakt wordt. Bij de producentenprijs gaat het om de prijs van goederen die beschikbaar zijn voor binnenlands verbruik. Dit is de prijs die producenten of importeurs hebben gekregen voor het geleverde energieproduct. Deze prijzen staan onder invloed van ontwikkelingen op Europese en mondiale schaal en kunnen daarom sterk fluctueren.

Handel en horeca

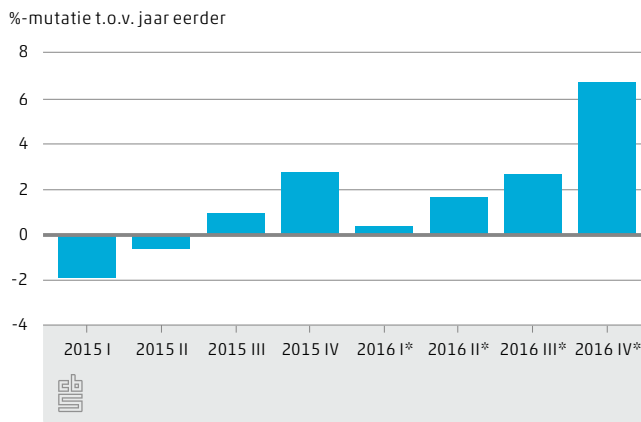
Over 2016 noteerde de detailhandel een omzetgroei van 1,9 procent en een groei van de verkopen (volume) van 1,4 procent. 2016 is het derde jaar op rij dat de omzet weer toeneemt, maar niet eerder was deze groei zo sterk. Het omzetniveau ligt echter nog wel 4 procent lager dan het hoogste niveau voor de crisis (2008). De sterke groei in 2016 dankt de branche aan het uitstekende vierde kwartaal van dat jaar, waarin de omzet met 4,3 procent groeide. Ook de verkopen namen met 3,2 procent flink toe. Het is ongeveer tien jaar geleden dat de detailhandel op kwartaalbasis groeicijfers van deze grootte realiseerde. Vooral de winkels in non-foodartikelen deden het goed. Consumenten hebben grote bedragen besteed bij winkels in kleding, doe-het-zelfzaken en meubelwinkels. Maar ook bij de winkels in food en online groeide de omzet in vergelijking met voorgaande kwartalen sterk.

De omzetgroei in de groothandel zette in 2016 door. Op jaarbasis nam de omzet met 2,9 procent toe. In het vierde kwartaal groeide de

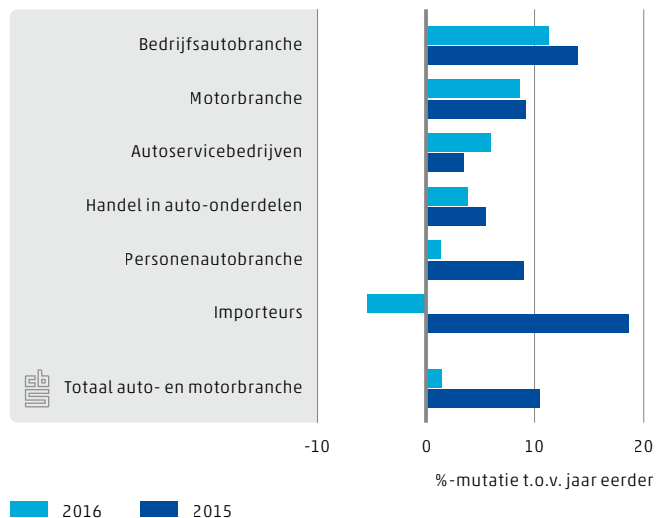
2.24 Omzet detailhandel

2.25 Omzet groothandelsbedrijven

2.26 Omzet auto- en motorbranche

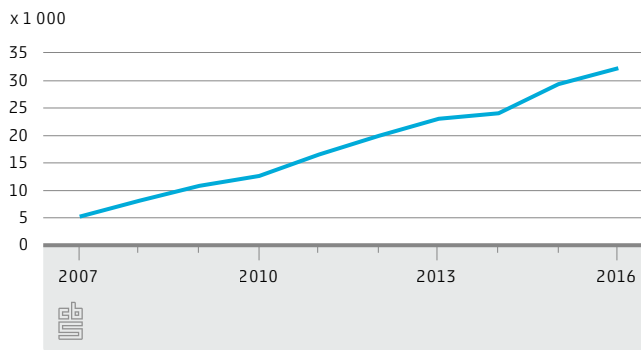
omzet zelfs met 7,0 procent. Vrijwel alle sectoren sloten het jaar af met meer omzet. Vooral de grondstoffensector, de handel in non-food consumentenartikelen – met name sportartikelen – en de handel in metaalwaren en verwarmingsapparatuur piekten. De sportartikelenhandel groeide met 18,8 procent, de metaalwarenhandel met 8,4 procent. Alleen de handel in ICT-apparatuur bleef met een omzetkrimp van bijna 2 procent achter op deze ontwikkeling.

De omzet van de auto- en motorbranche kwam in 2016 bijna 2 procent hoger uit dan in 2015. In de personenautobranche groeide de omzet licht ondanks de teruglopende verkoop van nieuwe auto's. De andere deelbranches in de autosector boekten wel meer omzet in 2016. Met name in de bedrijfsautobranche (11 procent omzetgroei) en de motorbranche (9 procent omzetgroei) nam de omzet aanzienlijk toe. Ook de autoservicebedrijven en de handelaren in auto-onderdelen noteerden stijgende omzetcijfers. De omzetstijging in 2016 was zelfs de hoogste sinds 2002.

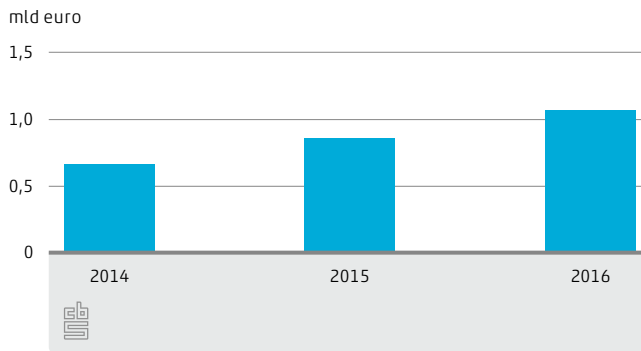
Het aantal winkelvestigingen is in de afgelopen tien jaar met 4,4 procent gedaald. Er zijn vooral minder winkels in dvd's en cd's, fotocamera's en baby- en kinderkleding dan in 2007. Het aantal webwinkels is daarentegen vervijfvoudigd. In 2016 telde Nederland ruim 95 duizend fysieke winkelvestigingen. In 2007 waren dat er nog 100 duizend. Veel computerwinkels en winkels in kleine elektronica zoals dvd- en cd-speelers, zijn uit het straatbeeld verdwenen. Daarvan zijn er nu 20 procent minder dan in 2007. Het aantal vestigingen van kledingzaken ging met 5 procent omlaag. Het aantal telefoonwinkels nam sinds 2007 met 37 procent toe. Het aantal warenhuizen, viswinkels en tweedehandskledingzaken nam eveneens toe, met meer dan 30 procent. Kledingzaken vormen tegenwoordig de hoofdmoot van alle tastbare winkels.

Nederlandse consumenten kochten in 2016 voor ruim 1 miljard euro aan producten bij webwinkels in de Europese Unie. Dit is een groei van 25 procent ten opzichte van 2015. Consumenten kochten vooral kleding en schoenen. Duitse webwinkels zijn koploper met ruim 50 procent van de waarde van alle aankopen.

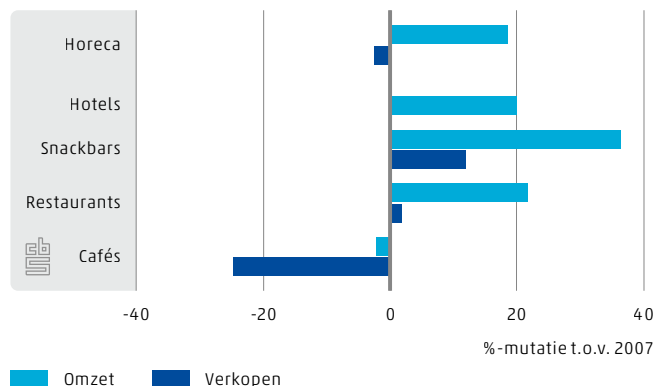
2.27 Aantal webwinkels

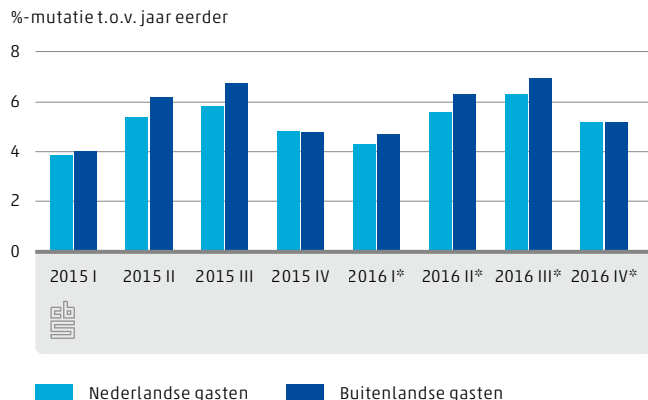
2.28 Aankopen Nederlanders bij EU-webwinkels

2.29 Omzet horeca, 2016

2.30 Omzet fastfoodsector

Daarna volgen Groot-Brittannië met ongeveer 12 procent en België en Italië met elk ongeveer 8 procent. De overige 20 procent van de bestedingen werd gedaan bij webwinkels verspreid over vrijwel de hele Europese Unie. Het gaat hier om online aankopen van goederen door Nederlandse consumenten bij bedrijven die in de Europese Unie, maar niet in Nederland gevestigd zijn.

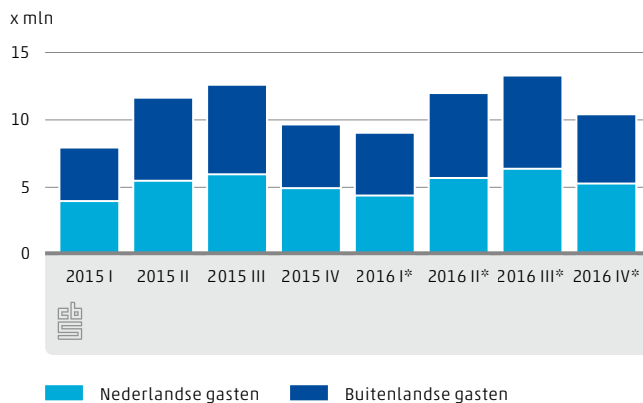
In 2016 boekte de horeca met 6,5 procent de grootste omzetstijging in tien jaar tijd. De omzet lag daarmee 18,7 procent hoger dan in 2007. Snackbars boekten de grootste omzetstijging met 36,6 procent, gevolgd door restaurants met 21,9 procent en hotels met 20,1 procent. Het omzetniveau van cafés lag in 2016 daarentegen 2 procent lager dan tien jaar eerder. Bij een forse stijging van de prijzen (bijna 30 procent) namen de verkopen (volume) met bijna 25 procent af.

De snackbars, waaronder fastfoodketens, thuisbezorgers, lunchrooms en ijssalons, boekten in 2016 bijna 10 procent meer omzetgroei, de hoogste jaargroei sinds 2006. Zeven-eneenhalf procent van de omzetgroei was toe

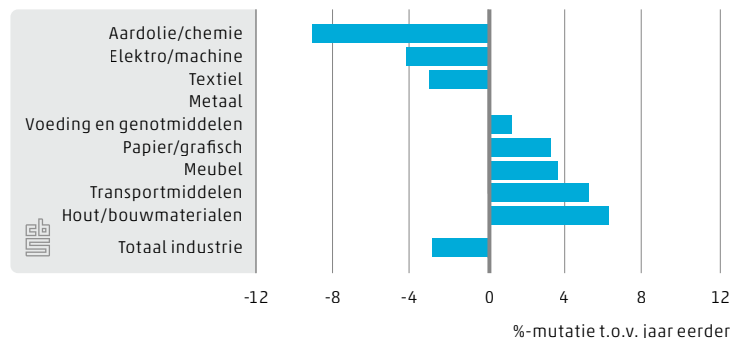
te schrijven aan het aantal verkochte consumpties (volume). Deze verkopen nemen weer (sterk) toe sinds het eerste kwartaal van 2015.

Het aantal overnachtingen in hotels steeg in 2016 met 3 miljoen, van 41,6 miljoen (2015) tot 44,6 miljoen (2016). De groei van het aantal hotelovernachtingen was ongeveer gelijk verdeeld tussen Nederlandse gasten en buitenlandse gasten.

2.31 Hotelovernachtingen

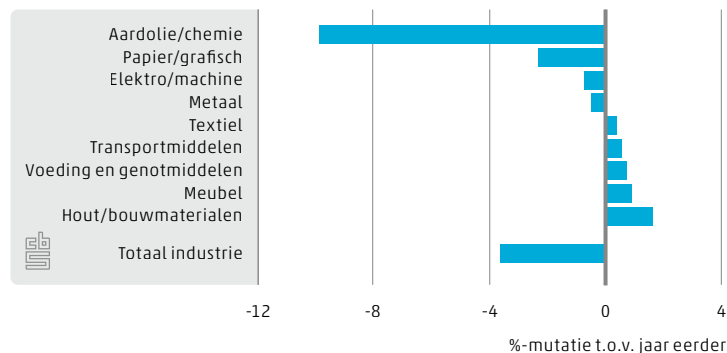
2.32 Omzet industriebranches, 2016

Industrie

De omzet in de industrie steeg in het vierde kwartaal van 2016 na negen kwartalen van omzetzakkingen met 1,1 procent op jaarbasis. In de meubelbranche was de stijging met 8,2 procent het sterkst. Vooral de omzetstijging in de aardolie-, chemische, farmaceutische, rubber- en kunststofproductenindustrie droeg bij aan de stijgende lijn in de totale industrie. Ondanks de omzetstijging in het vierde kwartaal daalde de omzet in de industrie in 2016 met 2,9 procent.

2.33 Afzetprijzen industriebranches, 2016

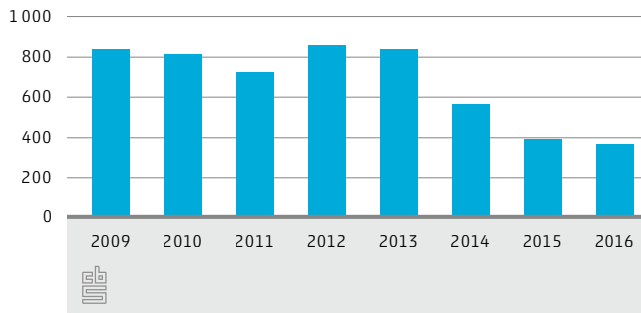

De afzetprijzen in de industrie lagen in het vierde kwartaal van 2016 2,5 procent hoger dan aan het eind van 2015. De prijsstijgingen in de aardolie-industrie in het vierde kwartaal volgden op afspraken die gemaakt zijn in het kader van het OPEC-akkoord. Ook in de basismetaalindustrie, de voedingsmiddelenindustrie, de chemische, de metaalproducten- en auto-industrie stegen de prijzen. De prijzen in de elektrotechnische en machine-industrie daalden het hardst, met 2,9 procent. Op jaarbasis was de prijsdaling evenwel 3,6 procent.

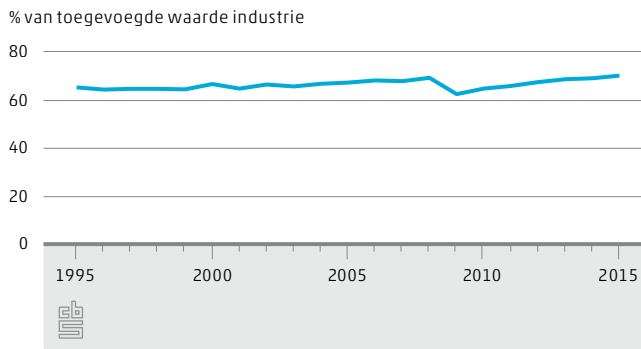
Het aantal uitgesproken faillissementen in de industrie is sterk gedaald sinds 2013. In 2013 gingen 839 bedrijven failliet, in 2016 waren dat er nog 365. Dit is een daling van 56,5 procent.

Van elke euro die de Nederlandse industrie verdient, wordt 70 cent door de export opgebracht. Onze maakindustrie voegde in 2015 ruim 71 miljard euro aan waarde toe, waarvan bijna 50 miljard euro te danken was aan export. De chemische industrie is voor 92 procent afhankelijk van export. De meubelindustrie is daarentegen veel meer op de binnenlandse markt gericht. De exportafhankelijkheid van de meubelindustrie is 29 procent. Duitsland, België, het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk, de Verenigde Staten en Italië zijn in 2015 de belangrijkste exportlanden, net als in 2006. China staat op zeven en is de belangrijkste runner up. Het aandeel van China in de totale exportverdiensten in de industrie is sinds 2006 gestegen van 1,3 procent naar 2,9 procent.

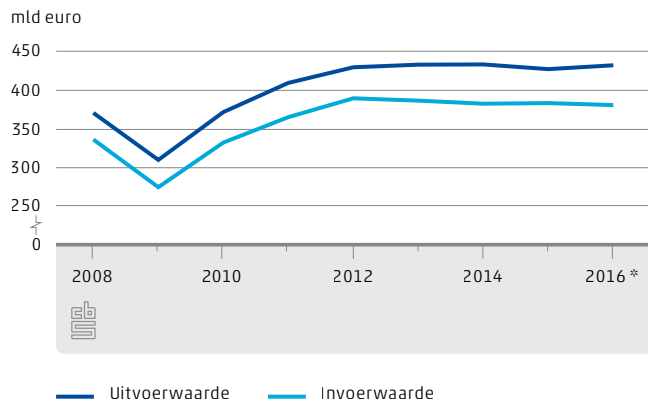
2.34 Faillissementen industrie

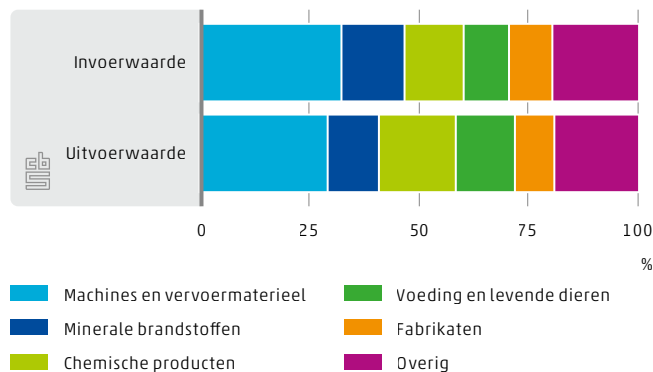
2.35 In buitenland verkochte industrieproducten

2.36 Internationale handel in goederen

2.37 Internationale goederenhandel, 2016*

Internationale handel

Door de economische crisis die intrad in 2008 daalden de in- en uitvoerwaarde van goederen flink in 2009. Daarna kwam de internationale handel weer op gang en namen de in- en uitvoerwaarde van goederen weer sterk toe. Vanaf 2012 schommelt de invoerwaarde rond 375 miljard euro, en de uitvoerwaarde rond 425 miljard euro.

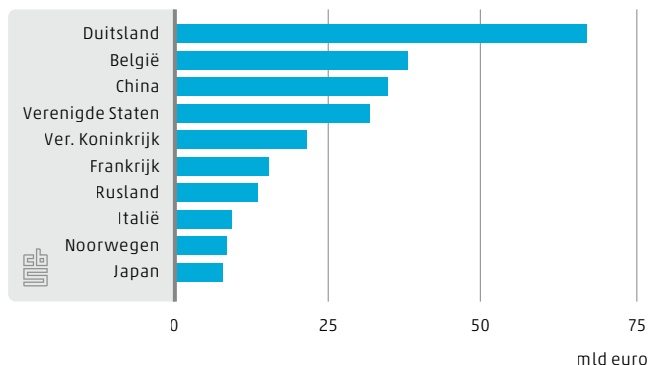
Nederland heeft in 2016 voor 381 miljard euro aan goederen ingevoerd. Bijna een derde hiervan kwam op het conto van machines en vervoermaterieel. De aandelen van minerale brandstoffen en chemische producten waren elk 14 procent. De Nederlandse uitvoerwaarde van goederen bedroeg 432 miljard euro in 2016, waarvan bijna 30 procent voor rekening kwam van machines en vervoermaterieel. Chemische producten hadden een aandeel van 18 procent in de uitvoerwaarde, voeding en levende dieren bijna 14 procent.

Bij de uitvoer van voeding en levende dieren was de bijdrage van het Nederlands product relatief het grootst. Bij machines en vervoer-materieel was de wederuitvoerwaarde juist groter.

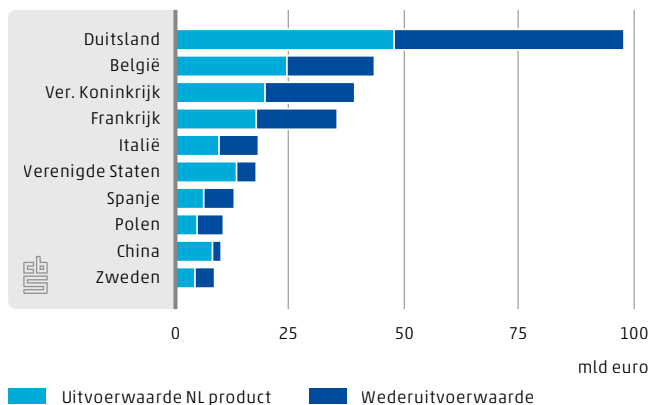
Nederland importeerde in 2016 voor het meeste aan goederen uit de Europese Unie (54 procent). Veruit de hoogste waarde aan goederen komt ons land binnen vanuit Duitsland. Daarna volgen België, China en de Verenigde Staten. De invoerwaarde vanuit die landen blijft echter met 30 tot 35 miljard euro achter bij die vanuit Duitsland.

Vanuit Nederland gaat de grootste waarde aan goederen naar de Europese Unie, bijna drie kwart in 2016. Veruit het meeste heeft Duitsland als bestemming (bijna 100 miljard euro). Ook op de plekken twee tot en met vijf van de top-10 staan EU-landen. De afzonderlijke uitvoerwaarden naar deze landen liggen echter wel aanzienlijk lager dan die naar Duitsland. De Verenigde Staten, de eerste bestemming buiten de EU, staat op plek zes.

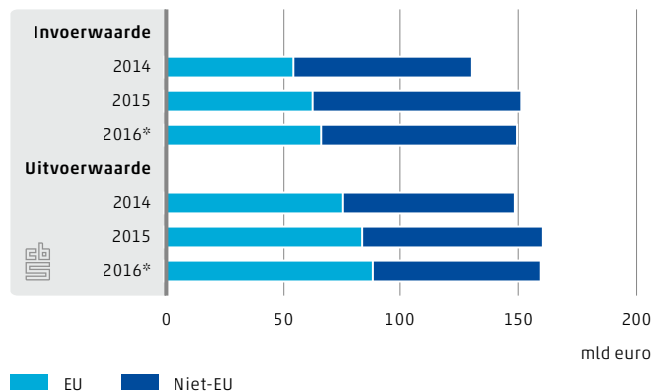
2.38 Top tien invoerlanden goederen, 2016*

2.39 Top tien uitvoerlanden goederen, 2016*

2.40 In- en uitvoer van diensten

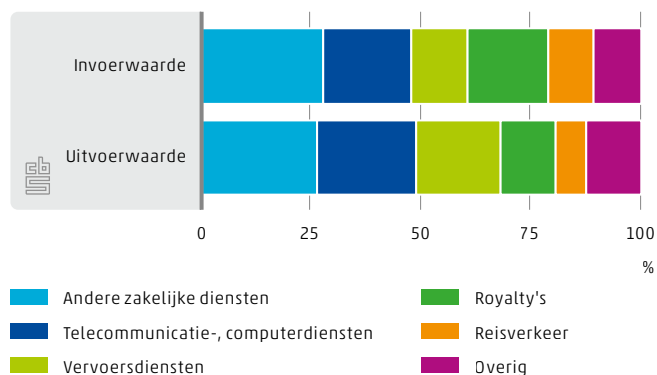

Nederland voerde in 2016 bijna 150 miljard euro aan diensten in en 160 miljard euro uit. Dat is 15 procent meer invoer en 7 procent meer uitvoer dan in 2014. Die toename vond vooral plaats in 2015. De internationale handel in diensten is voor beide stromen in de afgelopen drie jaar meer op de Europese Unie gericht. In 2016 ging het om 66 procent van de dienstenexport en om 56 procent van de dienstenimport.

De internationale handel in diensten is divers. Zowel bij de invoer als bij de uitvoer bestaat in 2016 ongeveer de helft van de waarde uit telecommunicatie-, computer- en informatiediensten en andere zakelijke diensten. Bij de invoer gaat het daarnaast vaak om royalty's (19 procent), een vergoeding voor het gebruik van intellectueel eigendom. Bij de uitvoer staan vervoersdiensten met een aandeel van 19 procent op de derde plek. Het aandeel royalty's in de exportwaarde is 13 procent.

De groei van de internationale handel in diensten in 2015 kwam vooral voort uit een piek in de handel in royalty's in dat jaar. In 2016 herstelde het niveau van de royalty's zich weer.

2.41 Internationale dienstenhandel, 2016*

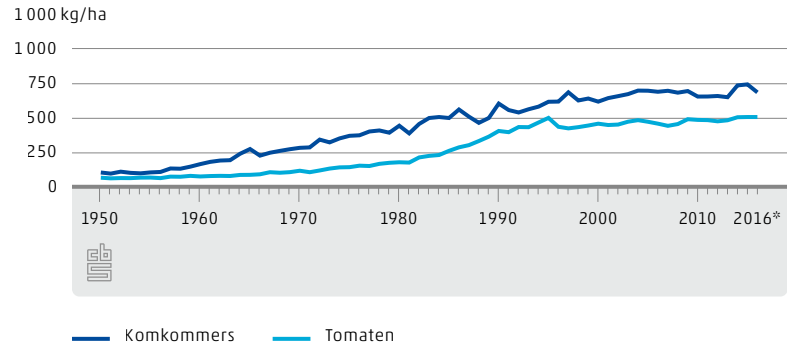

Landbouw

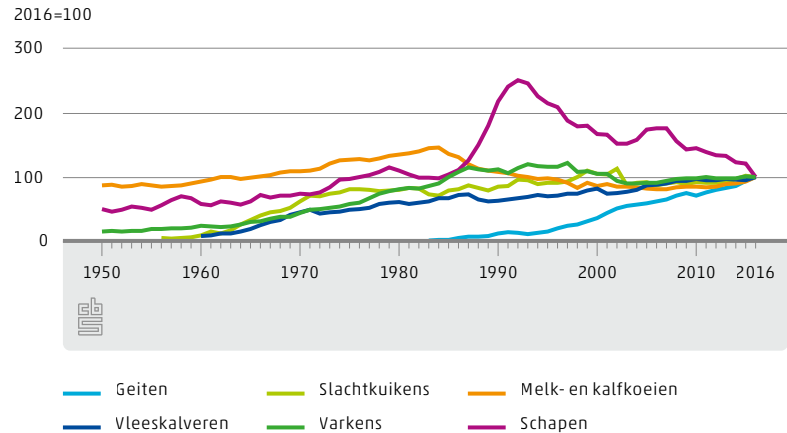
De opbrengsten van de groententeelt in de kas zijn flink gestegen. In 1950 leverde de komkomerteelt ongeveer 10 kg per vierkante meter op. In 2016 was dit bijna 7 keer zoveel. Bij de tomatenteelt steeg de opbrengst bijna met een factor 8. Innovaties speelden een belangrijke rol. Vanaf het midden van de jaren zestig werden de kassen verwarmd met aardgas uit Slochteren, waarbij de niet door rookgassen verontreinigde CO₂ die geproduceerd werd, gebruikt kon worden als bemesting. In de jaren zeventig kwam ook het telen op substraat op gang, waarbij de temperatuur en de toediening van vocht en voedingsstoffen beter geregeld konden worden.

De grafiek van de ontwikkeling van de Nederlandse veestapel heeft een grillig verloop. Zo nam na de invoering van de melkquota en het opleggen van boetes op teveel geproduceerde melk (superheffing) in 1984 het aantal melk- en kalfkoeien sterk af. In de aanloop naar de afschaffing van het melkquotum zijn melkboeren hun veestapel weer langzaam gaan uitbreiden. Op 1 april 2015 was het aantal

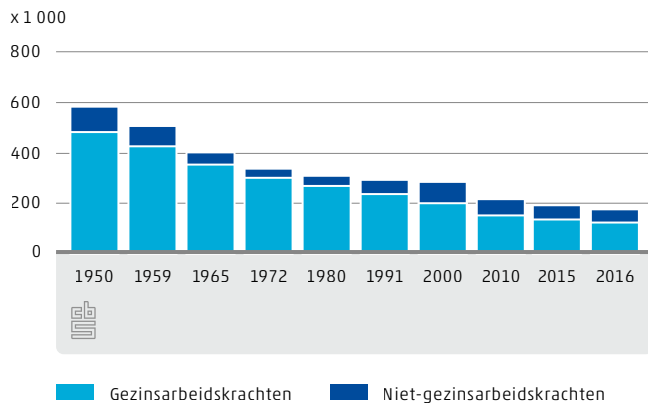
2.42 Jaaropbrengst komkommers, tomaten

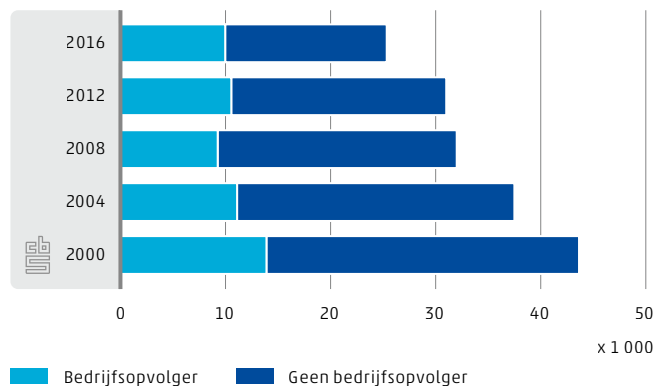
2.43 Veestapels op landbouwbedrijven

2.44 Arbeidskrachten in land- en tuinbouw

2.45 Landbouwbedrijven met bedrijfsopvolger

melkkoeien al weer toegenomen tot 1,62 miljoen, op 1 april 2016 zijn het er 1,74 miljoen. Inmiddels zijn maatregelen genomen om de melkveestapel in te krimpen. Dat gebeurt om de fosfaatproductie te beperken. Een subsidie-regeling voor boeren die met de melkveehouderij willen stoppen (Stoppersregeling) is één van de maatregelen, stapsgewijze verkleining van de melkveestapel op melkveebedrijven een andere.

De werkgelegenheid in de land- en tuinbouw is sinds 1950 fors gedaald. In 1950 waren er 580 duizend vaste krachten werkzaam. In 2016 was dit gedaald tot 172 duizend personen. Gemiddeld zijn er 3,1 arbeidskrachten per bedrijf. Het hoogst is het aantal arbeidskrachten per bedrijf in de kasgebieden van het Westland en rondom Aalsmeer. De daling is vooral een gevolg van mechanisering, rationalisatie en schaalvergroting.

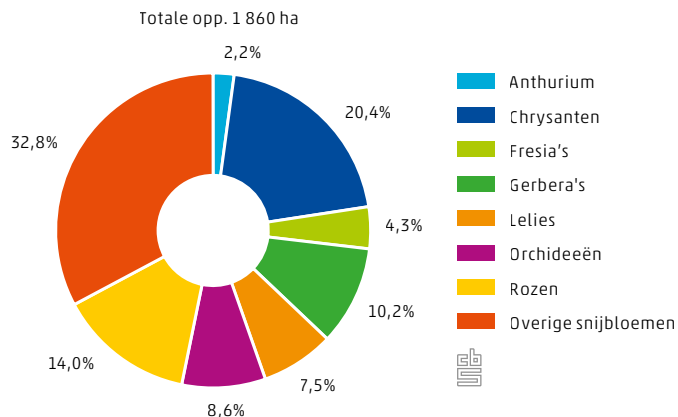
Op de meeste boerderijen staat geen bedrijfsopvolger klaar. Van de 25 duizend landbouwbedrijven met een bedrijfshoofd van 55 jaar of ouder hebben ruim 15 duizend bedrijven geen

bedrijfsopvolger. Op de grote bedrijven heeft 70 procent een opvolger klaar staan, op de middelgrote bedrijven 50 procent. Vooral voor kleine bedrijven is het moeilijk om een bedrijfsopvolger te vinden: een kwart van de kleine boeren had dit in 2016 geregeld. De animo voor bedrijfsovername is het grootst onder de melkveebedrijven. De minste interesse voor bedrijfsovername is er voor schapenbedrijven en pot- en perkplantenbedrijven.

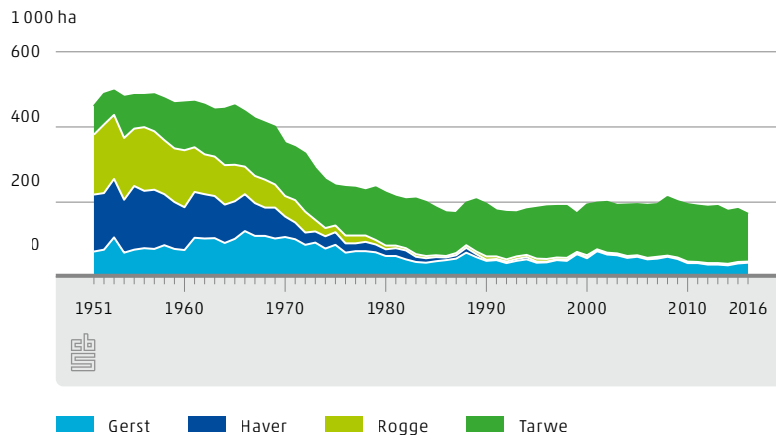
De teelt van snijbloemen onder glas is in tien jaar tijd met 40 procent afgenomen. Het areaal lelies nam met 40 procent af, de oppervlakte fresia's is sinds 2006 bijna gehalveerd. Het areaal rozen daalde met bijna twee derde. De snijbloementeelst verliest vooral terrein door concurrentie uit Afrikaanse landen.

De teelt van rogge en haver neemt vanaf 1950 af en is in 2016 bijna verdwenen uit Nederland. Rogge (1,6 duizend ha) en haver (1,5 duizend ha) werden gebruikt voor veevoer en daar zijn snijmaïs en soja voor in de plaats gekomen. De teelt van gerst (35 duizend ha) heeft de tijd doorstaan. Gerst wordt als de kwaliteit goed is ook geleverd aan bierbrouwerijen.

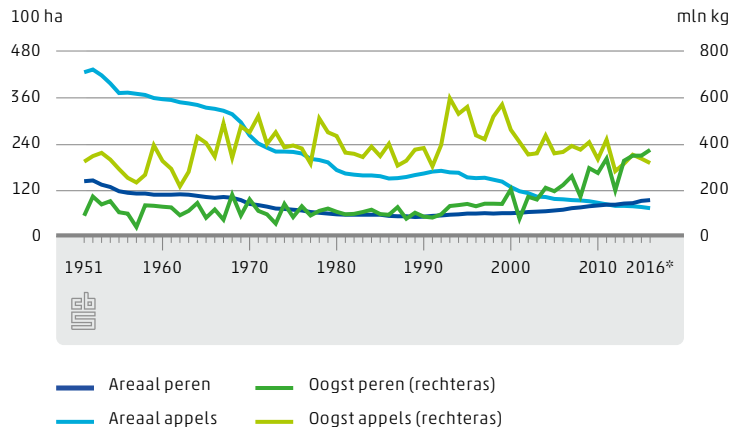
2.46 Areaal snijbloemen, 2016

2.47 Areaal granen

2.48 Oogst en areaal appels en peren

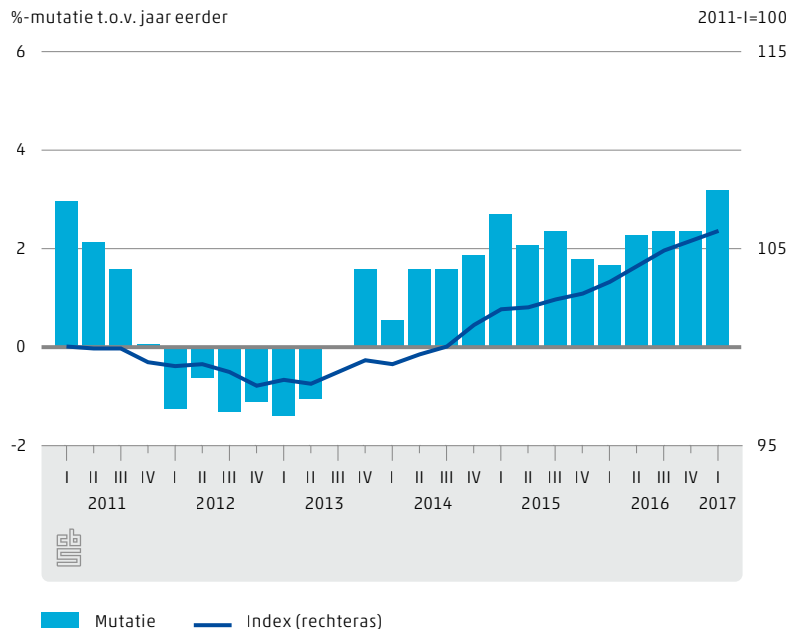

De productie van fruit is een veelvoud van de productie in 1950, door productiviteitsstijgingen die groter waren dan de daling van het areaal fruitboomgaarden. In 1950 werd van een hectare nog 6 ton appels geplukt. In 2016 was een hectare appelbomen goed voor 43 ton appels. De productiviteit van de perenboom nam bijna iets minder hard toe: opbrengst in 1950 bijna 8 ton per hectare, in 2015 bijna 40 ton. Die hogere productiviteit is vooral een gevolg van het toegenomen gebruik van kunstmest en de inzet van meer bestrijdingsmiddelen. Verder spelen plantveredeling, uitwisseling van kennis door telers en innovaties in de bedrijfsvoering een grote rol.

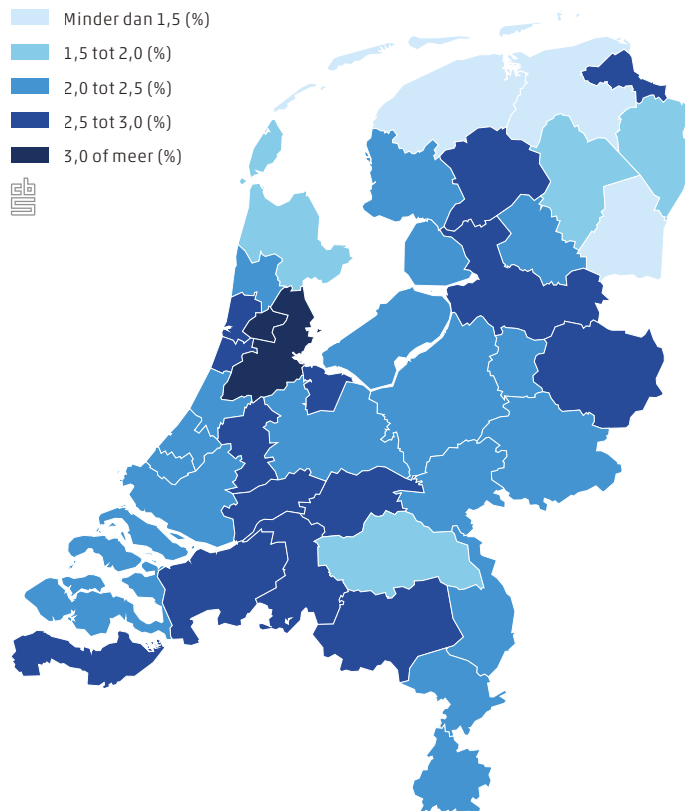
Macro-economie

De Nederlandse economie, afgemeten aan het bruto binnenlands product (bbp), groeide in 2016 met 2,2 procent, iets harder dan in 2015. De groei was de hoogste sinds de start van de crisis in 2008. Vooral de binnenlandse bestedingen, investeringen en consumptie droegen bij aan de groei. Anders dan in 2015 is in 2016 ook het saldo van export en import positief.

2.49 Omvang economie

2.50 Regionale economische groei, 2016*

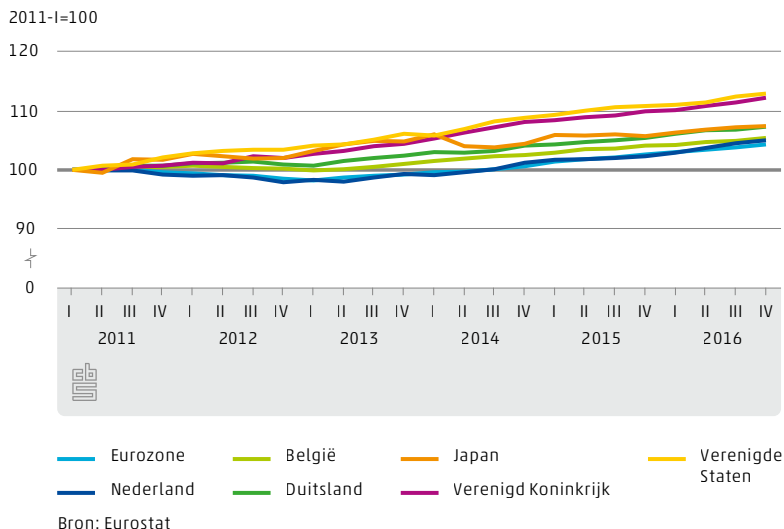

Sommige regio's doen het economisch beter dan andere. De Zaanstreek, Amsterdam en de Haarlemmermeer groeiden sterk in 2016, met 2,9 procent of meer. De Zaanstreek groeide dankzij de voedingsmiddelenindustrie, Amsterdam profiteerde van de groei van de verhuur en handel in onroerend goed in de hoofdstad. De Haarlemmermeer bloeide dankzij Schiphol. De stad Utrecht groeide minder hard (2,3 procent) door krimp bij de financiële instellingen. De economische groei van Rotterdam (2,3 procent) werd getemperd door achteruitgang in de sector vervoer en opslag.

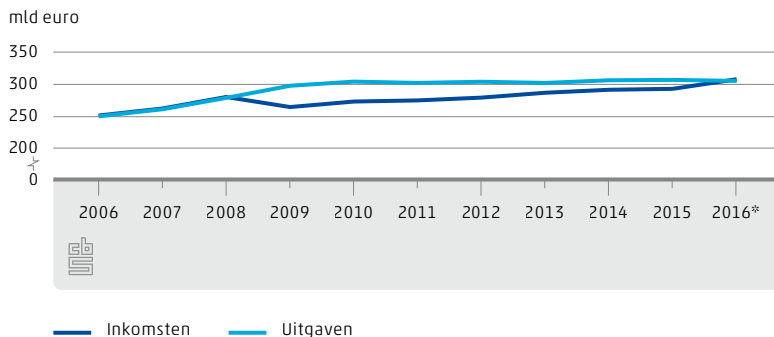
De Nederlandse economie groeide in 2016 harder dan het gemiddelde van de Europese Unie (1,8 procent). De groei in ons land (2,2 procent) was hoger dan in Duitsland (1,9 procent) en het Verenigd Koninkrijk (1,8 procent). Ook de economische groei in België (1,2 procent) en Frankrijk (1,1 procent) kwam in 2016 lager uit dan die van Nederland.

In 2016 namen de belasting- en premie-inkomsten met ruim 17 miljard euro toe. De btw-inkomsten stegen met bijna 4 miljard euro, bedrijven betaalden bijna 5 miljard euro meer aan vennootschapsbelasting. De loon- en inkomstenbelasting, inclusief de sociale premies, stegen met bijna 7 miljard euro. De overheidsuitgaven zijn iets gedaald, onder meer door een korting van meer dan 3 miljard euro op de afdrachten aan de Europese Unie over de afgelopen jaren. De rentelasten daalden met ongeveer 1 miljard euro, door de historisch lage rentetarieven en afnemende schuld. In 2016 had de overheid voor het eerst sinds 2008 meer inkomsten dan uitgaven. Het overschot was 2,9 miljard euro, 0,4 procent van het bbp.

2.51 Economische groei

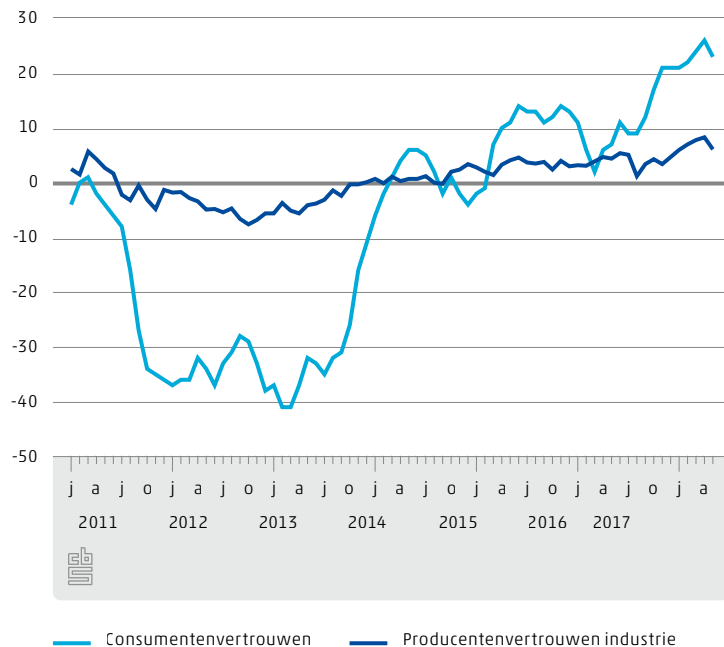

2.52 Inkomsten en uitgaven overheid

2.53 Vertrouwen

% saldo pos. en neg. antwoorden

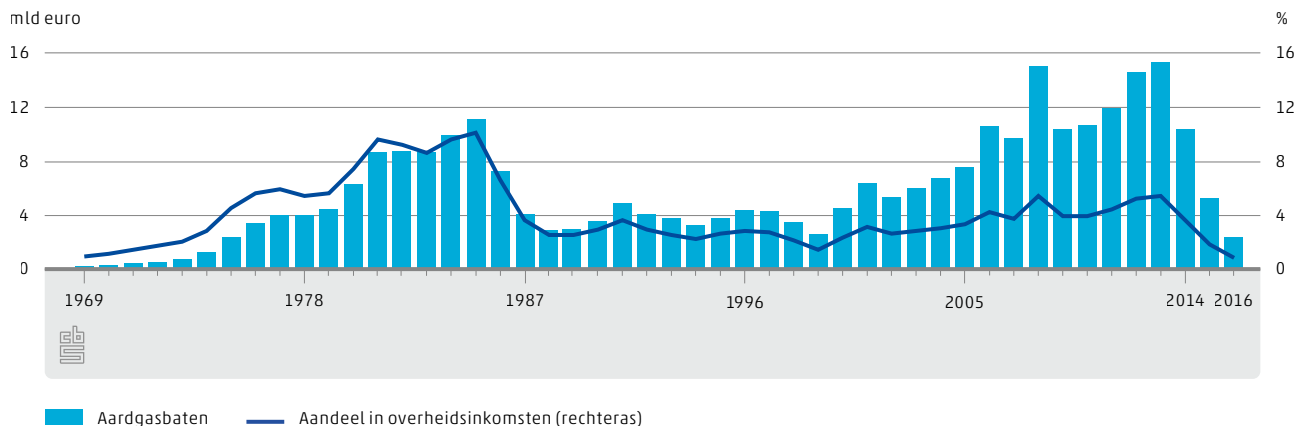
De stemming onder consumenten verbeterde verder in 2016. Aan het begin van het jaar daalde het consumentenvertrouwen een paar maanden, maar herstelde daarna sterk. Eind 2016 werd het hoogste niveau in ruim negen jaar bereikt. Consumenten vonden de tijd gunstig voor het doen van grote aankopen en waren positief over hun eigen financiële situatie in de komende 12 maanden. Ze besteedden ook daadwerkelijk meer in 2016. De consumptiegroei in het vierde kwartaal was de hoogste in negen jaar.

Het producentenvertrouwen verbeterde al in de eerste helft van 2016. In juni bereikte het producentenvertrouwen het hoogste niveau in ruim vijf jaar. Daarna daalde het weer, en veerde het weer op, tot het in december op ongeveer hetzelfde niveau stond als in het voorjaar. Het positieve producentenvertrouwen is in lijn met de productie van de industrie.

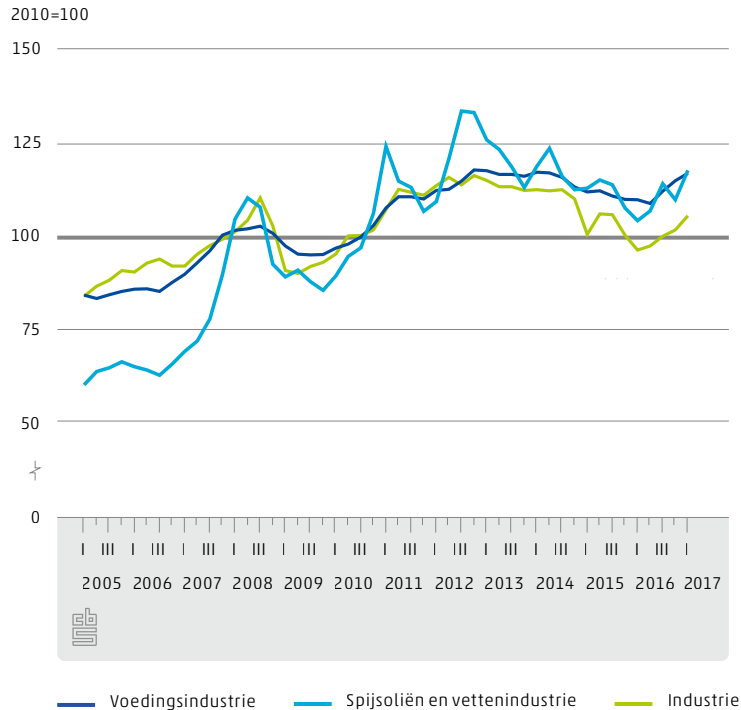
De overheid verdiende in 2016 2,4 miljard euro aan de winning van aardgas. Dit is bijna 13 miljard euro minder dan in 2013 en de laagste opbrengst sinds 1975. De aardgasbaten waren goed voor 0,8 procent van de overheidsinkomsten, het laagste aandeel sinds 1969. De daling van de aardgasbaten van de afgelopen jaren kwam enerzijds door lagere winning

van aardgas. Vanwege de negatieve gevolgen van de gaswinning in Groningen heeft de overheid het winningsplafond naar beneden bijgesteld. Ook de jaarlijkse gaswinning uit de velden in het Nederlandse deel van de Noordzee daalt gestaag. Daarnaast droegen ook lagere prijzen sterk bij aan de dalende inkomsten uit aardgas.

2.54 Aardgasbaten

2.55 Producentenprijzen industrie

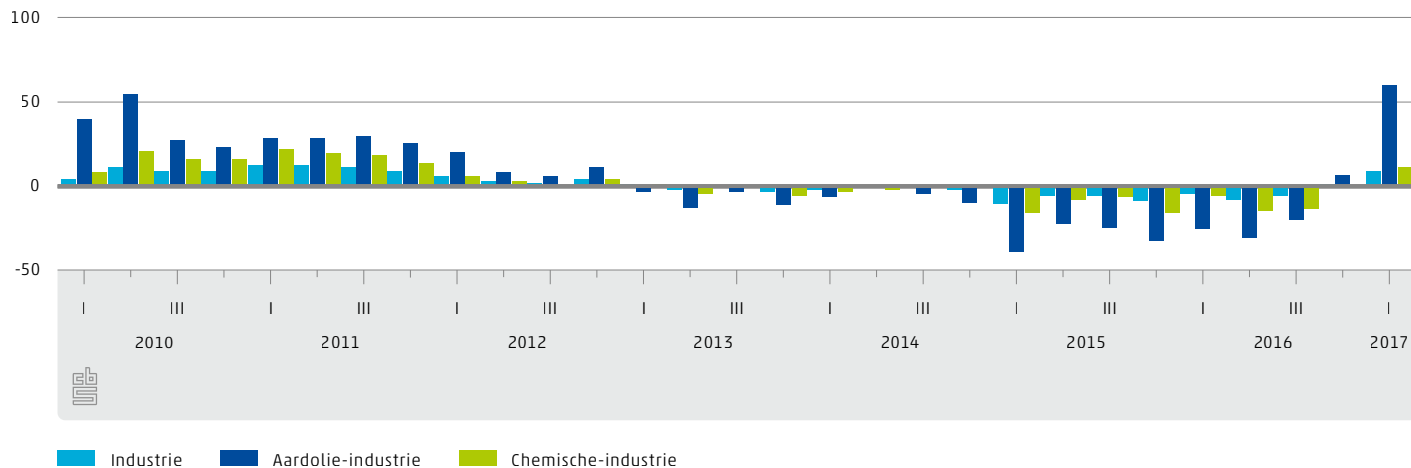
Prijzen

De prijzen in de industrie zijn in de periode januari 2005–januari 2017 met ruim 25 procent gestegen. In de voedingsindustrie zijn de prijzen met bijna 40 procent gestegen in dezelfde tijd. De grootste stijger in de voedingsbranche is de spijsoliën- en vettenindustrie. Hier zijn de prijzen met 96 procent gestegen sinds januari 2005.

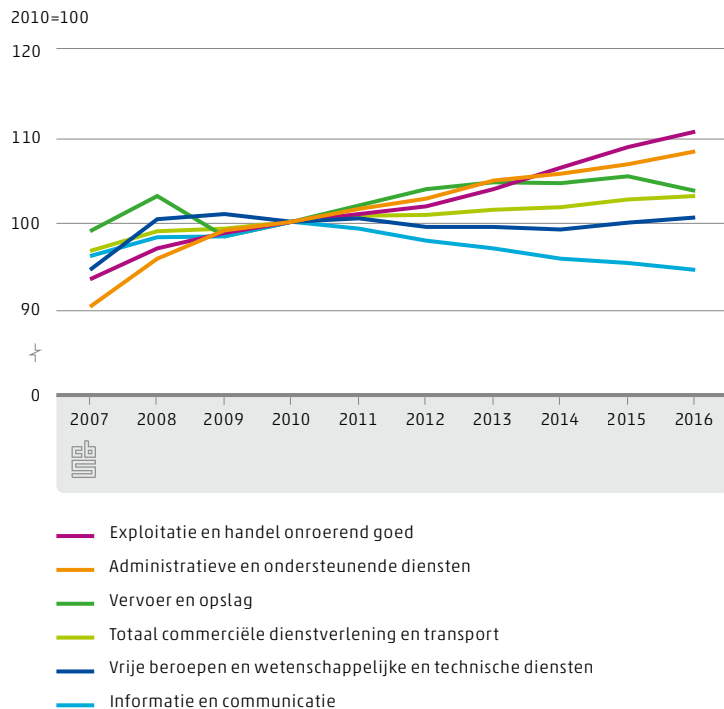
Na vier jaar van daling stijgen vanaf begin 2017 de producentenprijzen weer, in bijna alle branches. De aardolie-industrie bepaalt grotendeels deze ontwikkeling, de stijging ten opzichte van een jaar eerder is 60 procent. De prijzen van de chemische industrie stijgen met 12 procent ten opzichte van een jaar eerder. De prijsontwikkeling in de chemische industrie wordt sterk beïnvloed door het verloop van de prijzen in de aardolie-industrie.

2.56 Producentenprijzen

%-mutatie t.o.v. jaar eerder

2.57 Prijzen commerciële diensten en transport

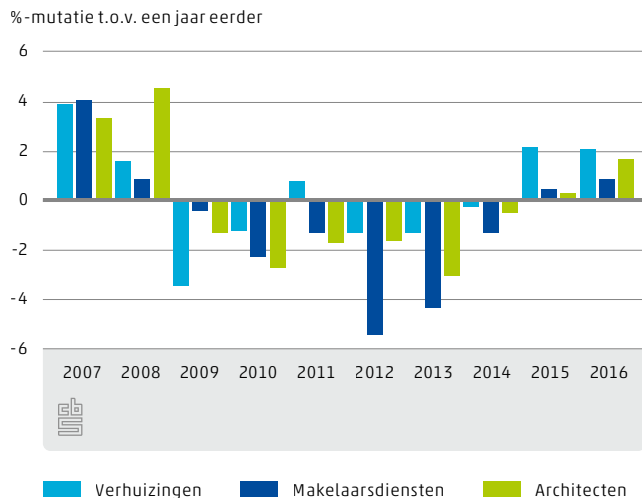

In 2016 stegen de prijzen van diensten met gemiddeld 0,4 procent ten opzichte van een jaar eerder. Hiermee ligt het gemiddelde prijsniveau ruim 6 procent hoger dan in 2007. De prijsstijging geldt niet voor alle diensten. Zo zijn de prijzen gedaald in enkele deelmarkten binnen de branches vervoer en opslag en informatie en communicatie.

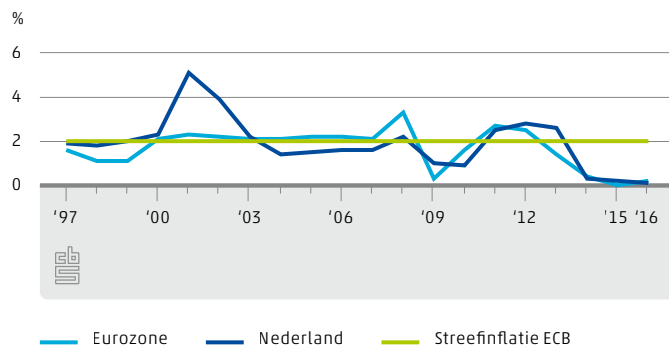
De prijzen van onroerendgoedgerelateerde diensten stegen in 2016 met gemiddeld 1,9 procent. Het herstel, dat in 2015 begon, zet daarmee door. De malaise op de woning- en vastgoedmarkt in de jaren na 2008 trof alle dienstverleners: verhuizers, makelaars en architecten hadden te maken met dalende prijzen. Het prijsniveau van makelaars daalde het meest (12 procent sinds 2007). Alleen de prijzen van verhuizingen zijn weer op een vergelijkbaar niveau als voor de crisis.

De ontwikkeling van de consumentenprijzen in Nederland volgens de geharmoniseerde consumentenprijsindex (HICP) is in 2016 gemiddeld uitgekomen op 0,1 procent. Dat is het laagste cijfer sinds 1997. De prijsstijging in de eurozone is op jaarbasis 0,2 procent. De Europese Centrale Bank (ECB) gebruikt deze cijfers voor het monetaire beleid. Volgens de ECB heerst er prijsstabiliteit als de stijging van de consumentenprijzen in de eurozone onder, maar in de buurt van de 2 procent ligt.

2.58 Prijzen onroerendgoedgerelateerde diensten

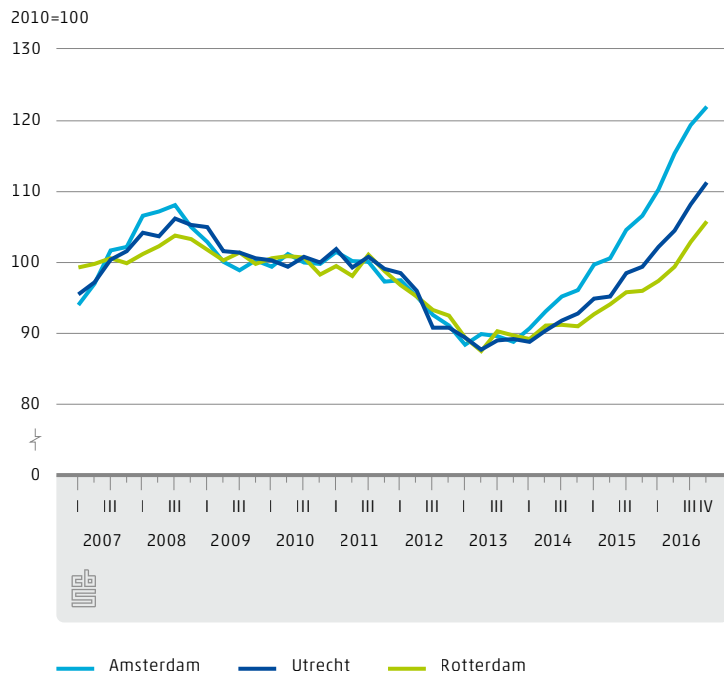

2.59 Stijging consumentenprijzen in Europa (HICP)

Bron: CBS, Eurostat.

2.60 Prijzen bestaande koopwoningen

Bron: CBS, Kadaster

In 2016 waren bestaande koopwoningen gemiddeld 5 procent duurder dan in 2015. Het prijsniveau van bestaande koopwoningen in Amsterdam, Utrecht en Rotterdam is al gestegen tot boven het niveau van voor de crisis. In augustus 2008 bereikten de woningprijzen een piek. Vervolgens daalden de prijzen tot een dieptepunt in juni 2013. Sindsdien is sprake van een stijgende trend.

In 2016 zijn 215 duizend woningen verkocht, het hoogste aantal transacties sinds 1995. Met deze transacties is een recordbedrag gemoeid van ruim 52 miljard euro.

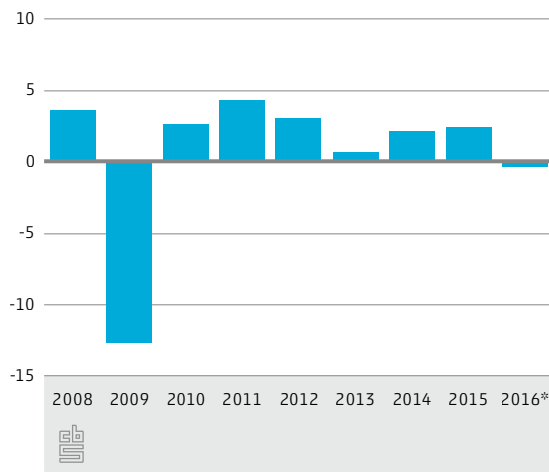
Vervoer

Bedrijven in de transportsector hebben in 2016 minder omgezet dan het jaar ervoor. Dat was sinds 2009 niet meer voorgekomen. De omzet daalde met 0,3 procent. Vervoerders over water en door de lucht zetten in 2016 minder om, terwijl spoor- en wegtransporteurs een omzetstijging boekten. De grootste stijgers van 2016 waren de verhuisbedrijven en de koeriers.

In 2016 vervoerden Nederlandse vrachtauto's 657 miljoen ton goederen. Dat is 2,5 procent meer dan een jaar eerder. De stijging werd geheel behaald in het binnenlands vervoer (+4%), het internationale wegvervoer daalde in 2016 met 3,3 procent. Van alle over de weg vervoerde goederen door Nederlandse vrachtauto's bestaat de helft uit landbouwproducten, voedingsmiddelen en bouwgoederen.

2.61 Omzet transportsector

%-mutatie t.o.v. een jaar eerder

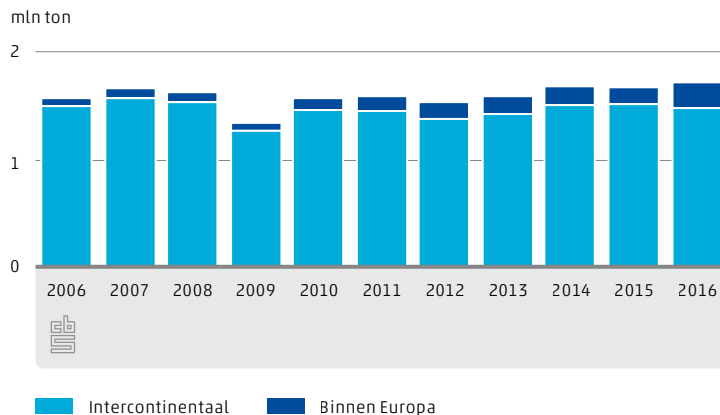
Vervoer door Nederlandse vrachtvoertuigen in 2016

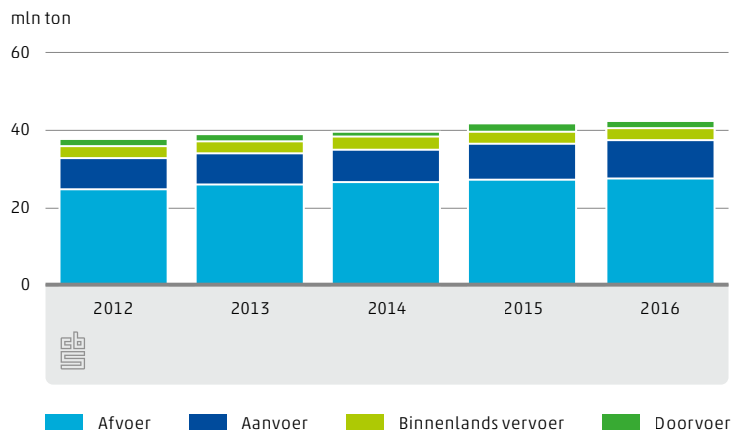
Na een lichte daling in 2015 nam vorig jaar de hoeveelheid vracht die van en naar Nederlandse luchthavens werd vervoerd weer toe. Deze groei werd volledig binnen Europa gerealiseerd. Het intercontinentale vrachtvervoer daalde in 2016 met 2,4 procent. Met een aandeel van 86 procent is de intercontinentale luchtvracht het belangrijkste binnen het goederenvervoer door de lucht. De laatste jaren neemt dit aandeel wel telkens af.

In 2016 is ruim 42 miljoen ton goederen vervoerd via het spoor, dat is 4,5 miljoen ton meer dan een jaar eerder. Sinds 2012 groeit het goederenvervoer per spoor gestaag, en dat is volledig toe te schrijven aan de toename van het internationale vervoer. De afvoer van goederen steeg in deze periode met ruim 11 procent en de aanvoer zelfs met 20 procent.

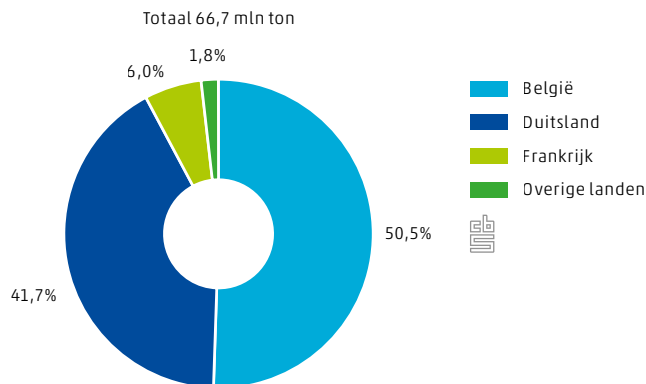
2.62 Vrachtvervoer via luchthavens

2.63 Goederenvervoer via spoor

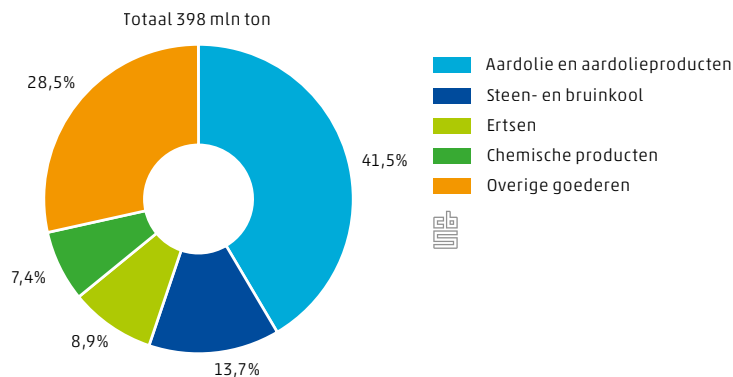

2.64 Aanvoer via binnenvaart, 2016

In 2016 vervoerde de binnenvaart bijna 366 miljoen ton aan goederen. Hierbij gaat het voor 66,7 miljoen ton om aanvoer naar Nederland. Ruim 90 procent komt via schepen die zijn geladen in België of Duitsland, over de rivieren ons land binnen. Vanuit België worden voornamelijk geraffineerde aardolieproducten aangevoerd. In Duitsland worden hoofdzakelijk goederen in containers en delfstoffen als zand en grind geladen met als bestemming Nederland.

2.65 Geloste goederen in Nederlandse zeehavens, 2016

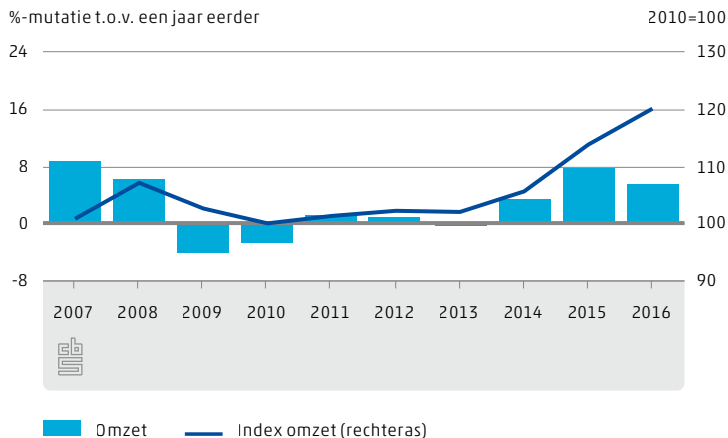
Na drie jaar van toename daalde in 2016 de hoeveelheid goederen die via Nederlandse zeehavens zijn gelost. Via de zeehavens werd 398 miljoen ton gelost in 2016, 2 procent minder dan een jaar eerder. Aardolie en aardolieproducten werden in 2016 met 165 miljoen ton het meest gelost in de Nederlandse havens. Ten opzichte van een jaar eerder betekende dit een daling van bijna 3 procent. In 2016 is daarnaast 5 procent minder steenkool gelost.

Zakelijke diensten

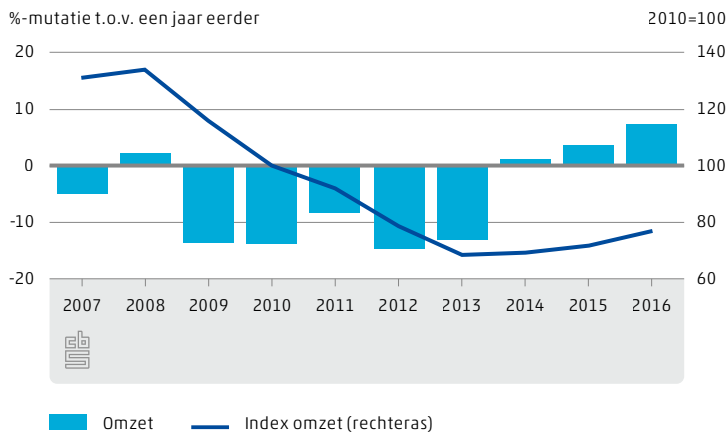
In 2016 nam de omzet van zakelijke dienstverlening in Nederland met 5,6 procent toe. Dit was het derde jaar op rij dat de omzet hoger was dan een jaar eerder. Het omzetniveau in de zakelijke dienstverlening lag in 2016 19,1 procent hoger dan tien jaar eerder. Reisbureaus en reisorganisaties boekten ruim 90 procent meer omzet in Nederland in 2016 dan tien jaar eerder. Niet alle branches binnen de zakelijke dienstverlening zetten meer om dan in 2007. Zo verloren uitgeverijen en architectenbureaus in deze periode meer dan 25 procent van hun omzet.

In 2016 boekten architectenbureaus met 7,3 procent de grootste omzetstijging van de afgelopen tien jaar. Dit is het derde jaar op rij dat de omzet toenam. Na het dieptepunt in 2013 timmeren architecten weer aan de weg omhoog, maar het omzetniveau blijft nog wel ver onder het niveau van voor de crisis.

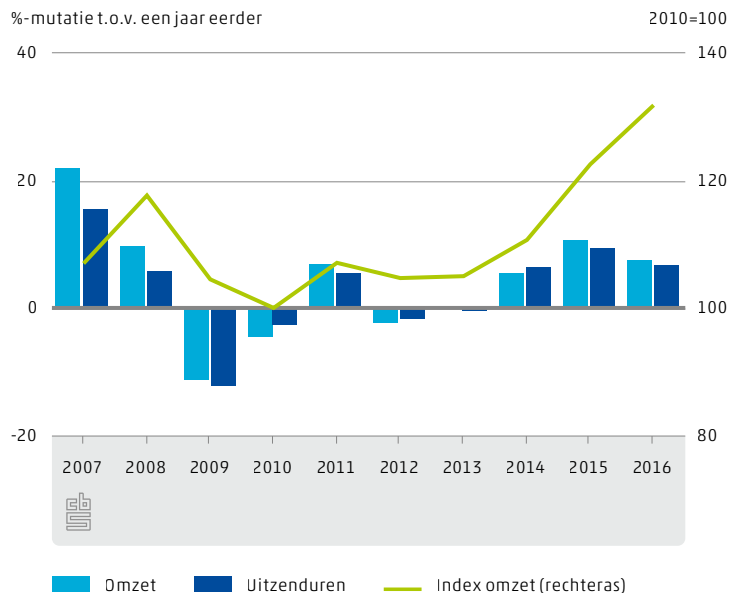
2.66 Omzet zakelijke dienstverlening

2.67 Omzet architectenbureaus

2.68 Omzet en uren arbeidsbemiddeling

De omzet van uitzendbureaus en bureaus voor arbeidsbemiddeling steeg in 2016 met 7,6 procent. De omzet en uren van uitzendbureaus en arbeidsbemiddeling daalden sterk na de crisis van 2008 en was ook negatief in 2012, een jaar voor de economische dip van 2013. Sinds 2014 laten de uitzenduren en omzet een stijgende trend zien.

3. Arbeid en inkomen

Trends

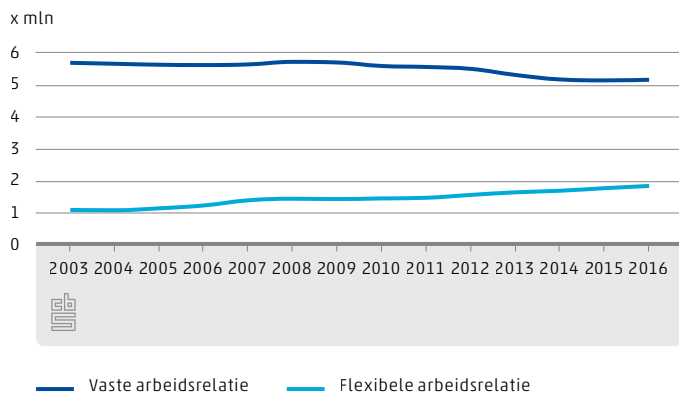
Wie is de flexwerker?

Flexwerken groeit. In 2016 hadden ruim 1,8 miljoen mensen – ruim één op de vijf werkenden – een flexibele arbeidsrelatie. In 2003 waren dat nog 1,1 miljoen mensen. Het aantal oproep- en invalkrachten is tussen 2003 en 2016 zelfs ruim verdubbeld. Het aantal vaste werknemers nam af van bijna 5,7 miljoen (2003) tot ruim 5,2 miljoen (2016).

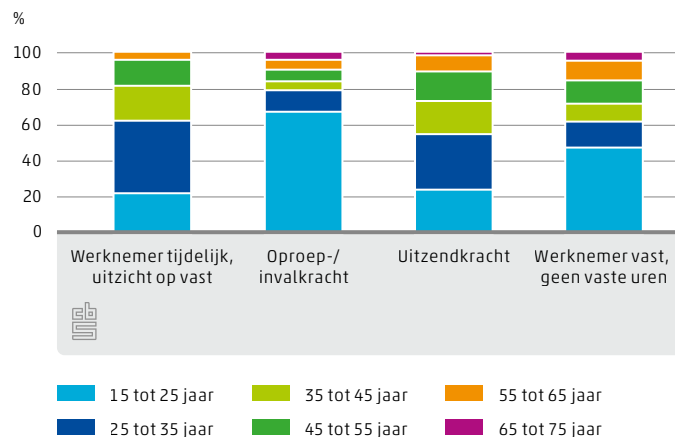
Flexwerken biedt werkgevers de mogelijkheid om personeel op piekmomenten aan te nemen en zich in mindere tijden van hen te ontdoen. Ook werknemers kunnen flexwerken als positief ervaren. Zo geeft een derde van de flexwerkers aan behoefte te hebben aan

flexibiliteit of geen behoefte te hebben aan zekerheid. Het merendeel van de flexwerkers zegt flexwerker te zijn uit noodzaak: ze zijn nieuw bij hun huidige werkgever (38 procent) of het lukt hen niet om een vaste baan te bemachtigen (30 procent). Nadelen van flexwerken zijn de grotere baan- en inkomensonzekerheid vergeleken met vaste werknemers. De inkomens van flexwerkers zijn gemiddeld lager dan van vaste medewerkers, en die inkomens lopen bovendien sterk uiteen, afhankelijk van het type contract. Deze inkomensverschillen hangen samen met verschillen in het aantal gewerkte uren, verschillen in leeftijd, opleiding en bedrijfstak. Deze opsomming is niet uitputtend.

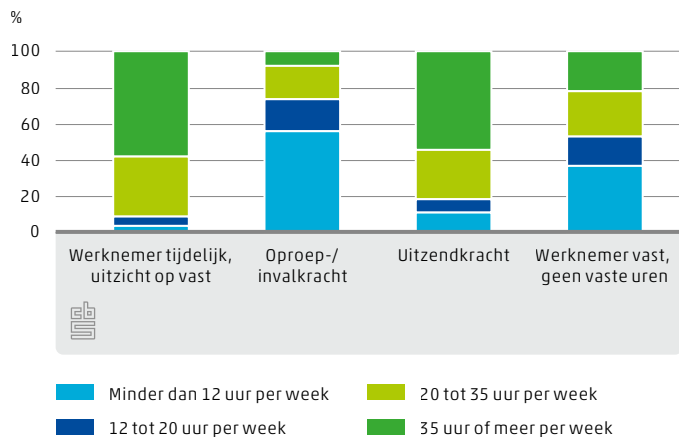
3.1 Werknemers

3.2 Flexwerkers, leeftijd, 2016

3.3 Flexwerkers, arbeidsduur, 2016

Verschillen tussen jong en oud, 2016

Flexwerker, wie is het?

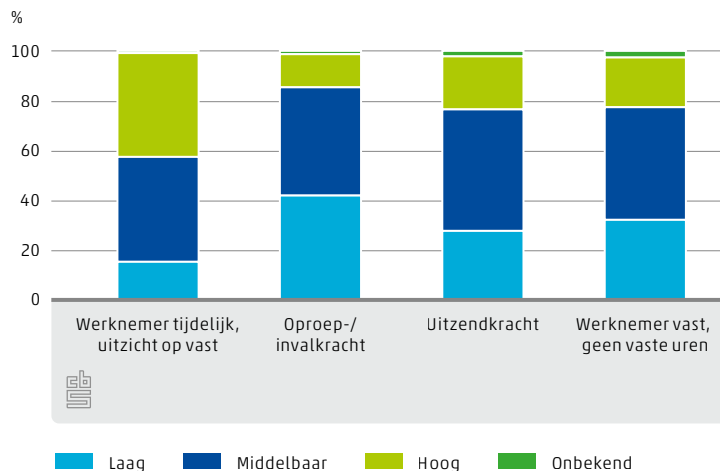
Flexwerknemers hebben een contract voor een bepaalde tijd of werken niet altijd een vast aantal uren. Er kunnen zeven groepen worden onderscheiden: werknemers met een tijdelijk dienstverband met uitzicht op een vast dienstverband én vaste uren; werknemers met een tijdelijk dienstverband van 1 jaar of langer én vaste uren; werknemers met een tijdelijk dienstverband korter dan 1 jaar én vaste uren; oproep-/invalkrachten; uitzendkrachten; werknemers met een vast dienstverband zonder vaste uren; werknemers met een tijdelijk dienstverband zonder vaste uren. Er is gekozen om vier groepen uit te lichten. Deze groepen zijn goed te onderscheiden naar leeftijd, opleiding en arbeidsduur:

1. Werknemers met een tijdelijk contract met uitzicht op vast en een vast aantal uren zijn naar verhouding vaak jong (25 tot 35 jaar) en hoogopgeleid. Zij werken het meest in voltijd.
2. Flexwerkers met een vast contract zonder vaste uren zijn even vaak vrouw als man. Bijna de helft is jonger dan 25 jaar, meer dan de helft volgt geen regulier onderwijs meer. Zij werken relatief vaak in kleine

bedrijven in de handel en de horeca. Bijna 54 procent van hen werkt minder dan 20 uur per week.

3. Onder uitzendkrachten is het aandeel mannen (62 procent) en het aandeel werknemers met een westerse en niet-westerse achtergrond (31 procent) relatief hoog. Ze zijn vaak van middelbare leeftijd en de helft is middelbaar opgeleid. Ruim de helft heeft een voltijdbaan en 63 procent werkt bij een groot bedrijf, dikwijls in de industrie en in de bouw.
4. De groep oproep- en invalkrachten bestaat voor 67 procent uit jongeren (15 tot 25 jaar). Zes op de tien zitten op school of studeren. Meer dan de helft heeft een baan van minder dan 12 uur per week. Ze zijn vaker dan andere flexwerkers werkzaam in de horeca en de handel, en in de zorg.

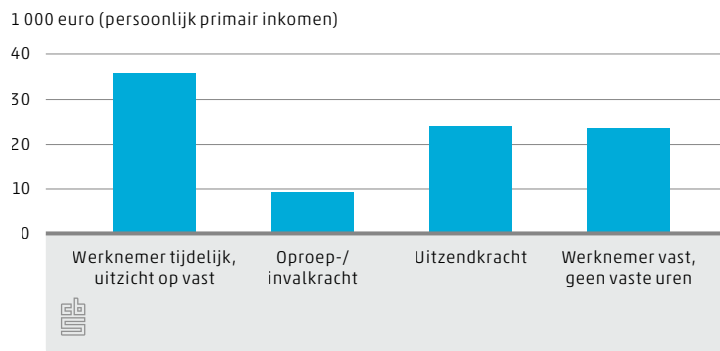
3.4 Flexwerkers, opleiding, 2016

Bruto inkomen veel lager dan bij vaste werknemers

Werknemers met een tijdelijk contract die uitzicht hebben op een vast contract verdienen van alle flexwerkers het meest. Het bruto inkomen uit arbeid is 35,8 duizend euro per jaar (2015). Dit inkomen ligt bijna 30 procent onder het inkomen van werknemers met een vaste arbeidsrelatie (50,8 duizend euro). Naar de hoogte van het inkomen volgen daarna de uitzendkrachten (24,1 duizend euro) en de werknemers met een vast contract zonder vaste uren (23,4 duizend euro). Oproepkrachten verdienen veruit het minst, 9,3 duizend euro per jaar.

3.5 Flexwerkers, gemiddeld inkomen, 2015

Leeftijd, opleiding, anciënniteit, bedrijfstak; het zijn allemaal factoren die, mede, de hoogte van het inkomen bepalen. Uiteraard is er een relatie met arbeidsduur: hoe langer de werkweek, hoe hoger doorgaans het inkomen. Van de voltijders onder de flexwerkers, hebben vaste werknemers zonder vaste uren met 64,1 duizend euro het hoogste inkomen, maar de verschillen in inkomen met de andere typen contract zijn dan veel minder groot. Het lage inkomen van oproepkrachten hangt bijvoorbeeld samen met al deze factoren: zij zijn vaak jong (de helft is scholier of

student), ze werken voornamelijk in deeltijdbanen van minder dan 20 uur per week, en zij werken vaak in de horeca en de detailhandel, bedrijfstakken waar relatief weinig wordt verdiend. De flexwerkers die het meest verdienen, werken vooral voltijds. Ook zijn ze gemiddeld wat ouder dan de meeste andere typen flexwerker.

De factoren die, mede, de hoogte van het jaarinkomen bepalen, zijn hiermee overigens nog niet alle genoemd. Inkomens verschillen immers ook naar beroep en niet alle flexwerkers hebben het hele jaar werk.

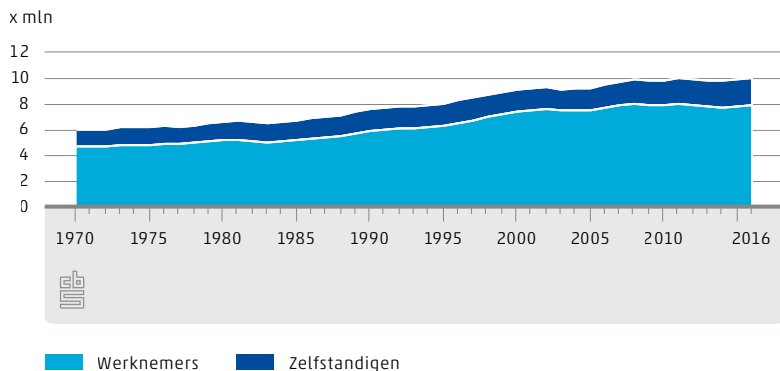
Weinig oproep- en invalkrachten economisch zelfstandig

Doordat flexwerkers (veel) lagere inkomens hebben dan vaste werknemers, zijn zij veel minder vaak economisch zelfstandig. Van de oproep- en invalkrachten lukt het niet meer dan 20 procent om financieel op eigen benen te staan. Onder hen zijn veel jongeren die nog op school zitten of studeren. Maar zonder deze onderwijsvolgers is nog altijd maar 35 procent van de oproep- en invalkrachten financieel zelfstandig.

Tijdelijke kracht zonder vaste uren veel risico op armoede

Iemands welvaart hangt doorgaans niet alleen af van het eigen inkomen, maar ook van dat van een eventuele partner of gezinslid. Maar ook met een tweede inkomen erbij blijven flexwerkers kwetsbaar voor armoede. Ruim 6 procent van de flexwerkers maakte deel uit van een huishouden met een laag inkomen, tegen 2 procent van de vaste werknemers. Anders gezegd, van alle werknemers die leefden van een inkomen onder de lage-inkomensgrens bestond ongeveer de helft uit flexwerkers.

3.6 Banen

3.7 Banen naar bedrijfstak, 2016

Cijfers

Arbeid

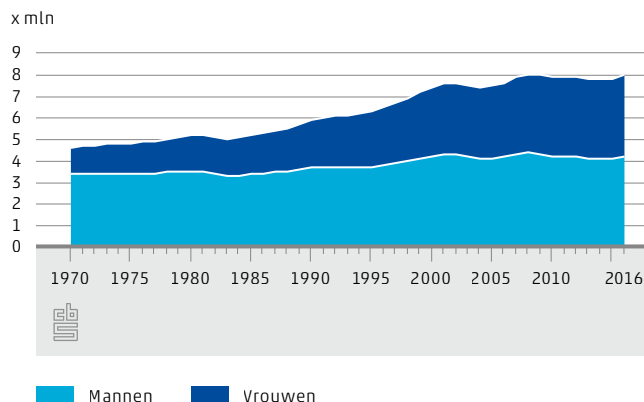
In 2016 telde Nederland 10 miljoen banen. Hiervan waren er 7,9 miljoen in handen van werknemers en 2,1 miljoen voor zelfstandigen. In vergelijking met 1970 is het aantal banen met 68 procent toegenomen. Het aandeel zelfstandigen is sinds 2003 opgelopen van 18 procent naar 21 procent. In de jaren tachtig was het aandeel zelfstandigenbanen nog hoger, namelijk 23 procent.

Het openbaar bestuur, de zorg en het onderwijs zorgen samen voor veel werkgelegenheid. Ruim een kwart van alle banen is bij een van deze sectoren. Ook in de handel, vervoer en horeca en in de zakelijke dienstverlening is het aantal banen hoog. De meeste zelfstandigen werken in de zakelijke dienstverlening. Het percentage zelfstandigen is daarentegen het hoogst in de landbouw en visserij. In deze bedrijfstak zijn zes op de tien banen voor zelfstandigen.

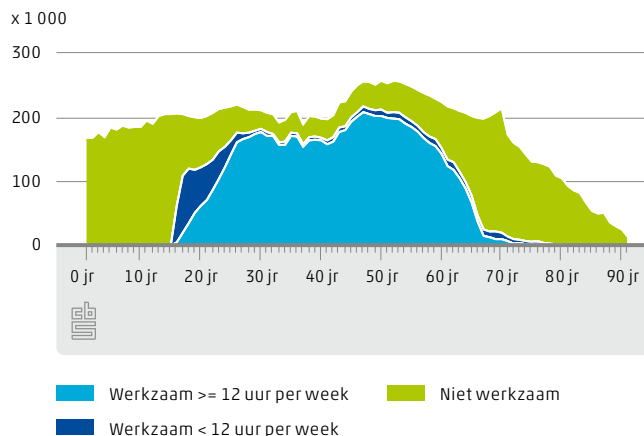
In 2016 is bijna de helft van alle werknemersbanen in handen van vrouwen. In 1970 lag dat aandeel op 27 procent. Sindsdien is het aantal werknemersbanen voor vrouwen verdriedubbeld, terwijl het aantal banen voor mannen met 22 procent toenam. Van de werknemersbanen die door vrouwen worden vervuld, is ruim drie kwart een deeltijdbaai. Het aandeel deeltijdbanen van mannen blijft hier sterk bij achter, maar is met 33 procent toch aanzienlijk.

In 2016 is 66 procent van de Nederlandse bevolking van 15 tot 75 jaar werkzaam. Van hen werken 9 op de 10 personen 12 uur of meer per week. Werkende jongeren (van 15 tot en met 18 jaar) hebben meestal een kleine baan van minder dan 12 uur per week. Boven de 60 jaar neemt de werkzaamheid sterk af.

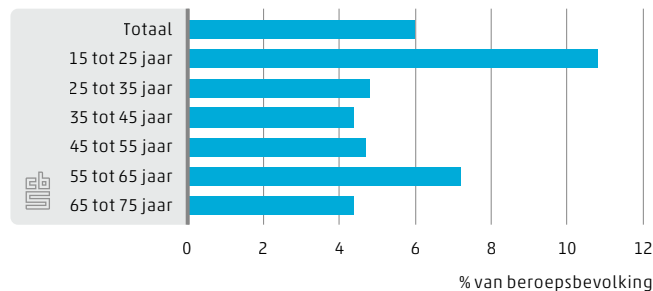
3.8 Banen van werknemers

3.9 Werkzame deel van bevolking, 2016

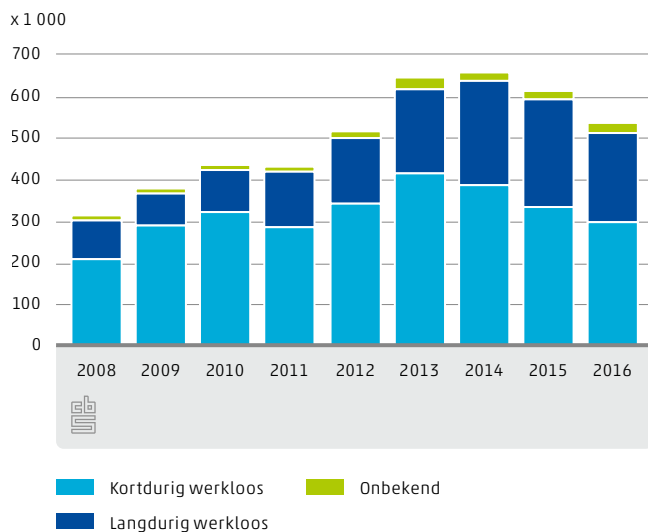

3.10 Werkloosheid, 2016

In 2016 is 6 procent van de Nederlandse beroepsbevolking werkloos. Zij hebben geen werk maar zijn wel op zoek naar werk en beschikbaar voor werk. Het hoogst is de werkloosheid onder jongeren van 15 tot 25 jaar: bijna 11 procent van deze jongeren is werkloos. De werkloosheid is ook relatief hoog onder ouderen van 55 tot 65 jaar: van hen is ruim 7 procent werkloos.

3.11 Werklozen naar duur werkloosheid

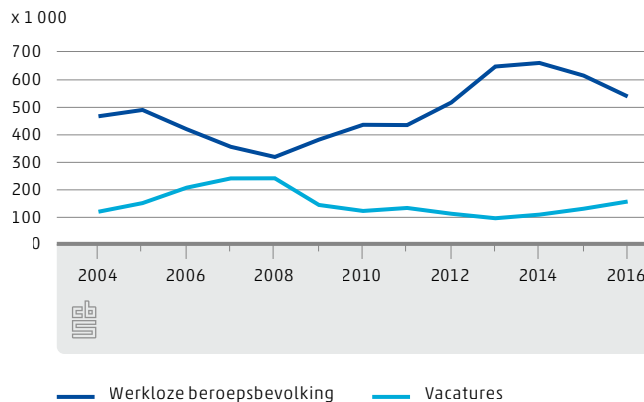

Het aantal werklozen was in 2016 ruim anderhalf keer zo groot als in 2008, namelijk 538 duizend. Vooral de langdurige werkloosheid (een jaar of langer) nam sterk toe. Het aantal werklozen neemt af sinds 2014. Hoewel het aantal langdurig werklozen het laatste jaar afnam met 43 duizend personen, was deze groep werklozen in 2016 nog ruim twee keer zo groot als in 2008 (216 duizend tegen 95 duizend).

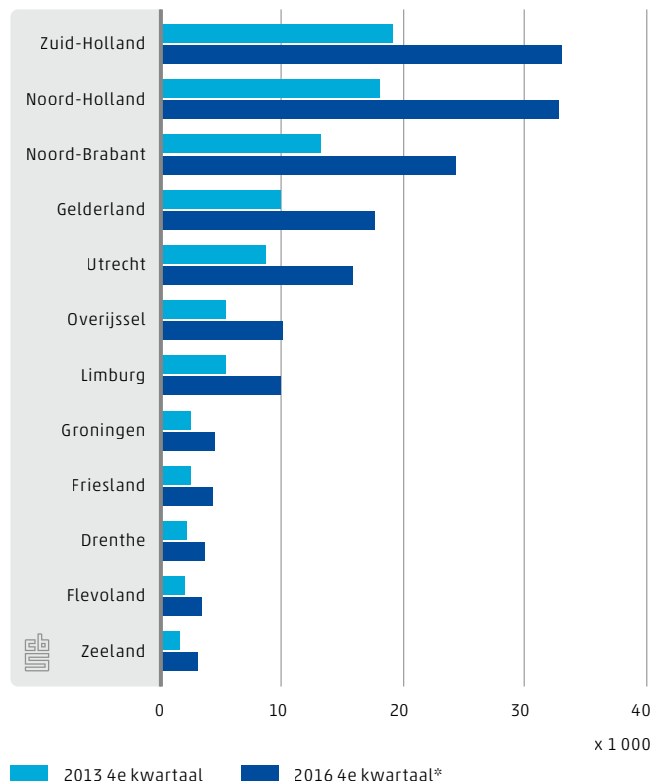
Halverwege 2008 waren het aantal vacatures en het aantal werklozen bijna met elkaar in evenwicht: er was sprake van een gespannen arbeidsmarkt. Door de financiële crisis daalde het aantal vacatures daarna snel, terwijl het aantal werklozen opliep. Eind 2013 waren er uiteindelijk ruim zevenmaal zoveel werklozen als vacatures. Sindsdien daalt de verhouding werklozen/vacatures weer. Eind 2016 waren er gemiddeld 2,9 werklozen per openstaande vacature.

In het 4e kwartaal van 2013 lag het aantal openstaande vacatures laag, sindsdien neemt het aantal openstaande vacatures toe. In Noord- en Zuid-Holland zijn de meeste openstaande vacatures: 33 duizend. De minste vacatures zijn er in Zeeland. Ten opzichte van 2013 is de relatieve stijging het grootst in Overijssel (+87 procent) en het laagst in Drenthe (+68 procent). Gerelateerd aan de beroepsbevolking zijn, zowel in 2013 als in 2016, de meeste openstaande vacatures in Utrecht en de minste in Friesland.

3.12 Vacatures en werklozen

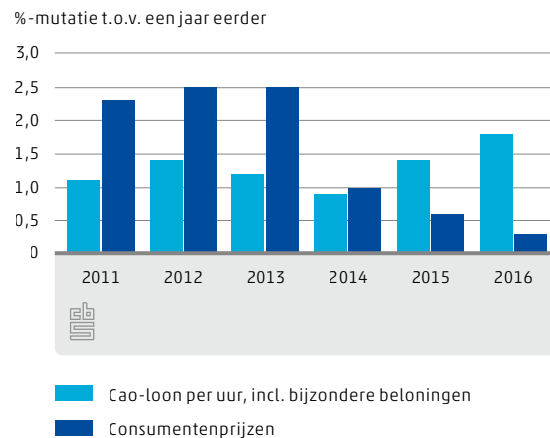

3.13 Openstaande vacatures

Zowel in 2015 als in 2016 stegen de cao-lonen harder dan de consumentenprijzen. In de vier jaren daarvoor bleef door de economische crisis de loonstijging juist achter bij de ontwikkeling van de consumentenprijzen. De loonstijging kwam in 2016 uit op 1,8 procent. In de afgelopen dertig jaar lag de cao-loonstijging alleen in 1987 en 2009 zo ver boven de ontwikkeling van consumentenprijzen als in 2016.

3.14 Ontwikkeling cao-loon en consumentenprijzen

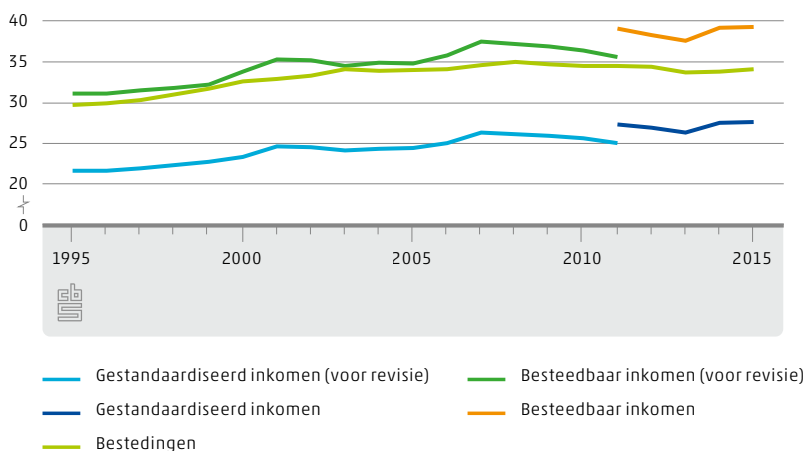
Inkomen en bestedingen

In 2015 kwam het gemiddelde gestandaardiseerde inkomen van huishoudens vrijwel even hoog uit als in 2014. In de periode 1995–2008 nam het inkomen overwegend toe, behalve in de periode 2001–2005 toen het economische tij verslechterde. Door de recente economische crisis daalde in de jaren 2008–2013 het inkomen elk jaar (trendbreuk in 2011 daargelaten). De bestedingen van huishoudens stegen van bijna 30 duizend euro in 1995 naar 34 duizend euro in 2015 (gecorrigeerd voor prijsstijgingen).

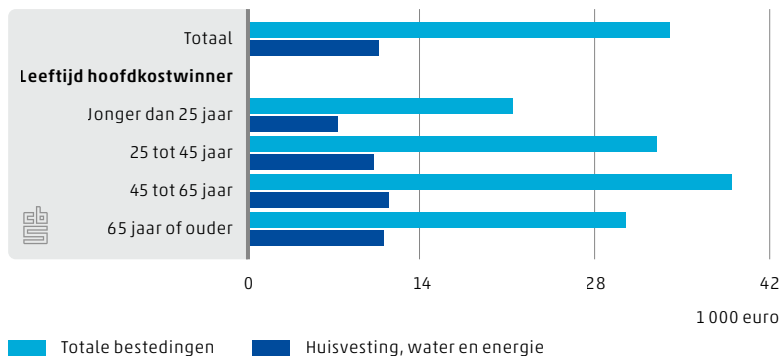
In 2015 gaven huishoudens gemiddeld 34 duizend euro uit. Daarvan was ruim 31 procent bestemd voor woonlasten. Huishoudens met een hoofdkostwinner tussen 45 en 65 jaar gaven het meest uit. Dit heeft deels te maken met de grote omvang van deze huishoudens, gemiddeld 2,4 personen. De jongste huishoudens besteedden het minst en hadden met gemiddeld 1,4 personen ook de kleinste omvang.

3.15 Inkomen en bestedingen

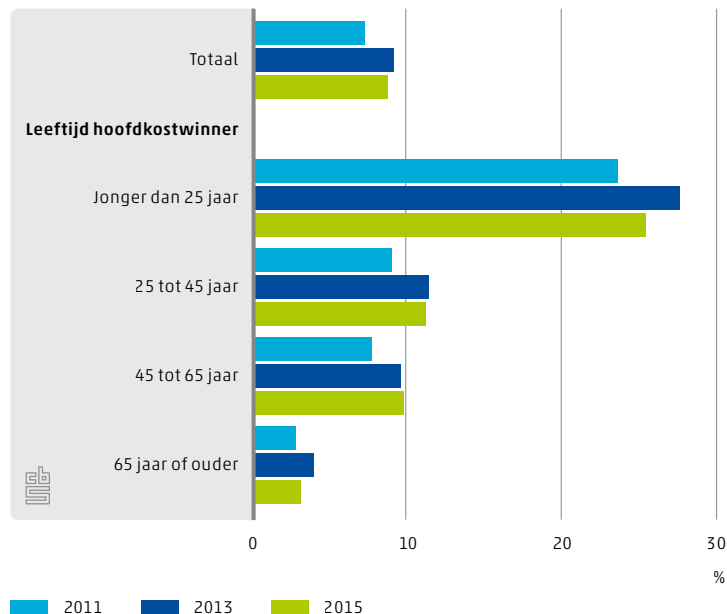
gemiddeld, in 1 000 euro, prijspeil 2015

3.16 Bestedingen huishoudens, 2015*

3.17 Huishoudens met een laag inkomen

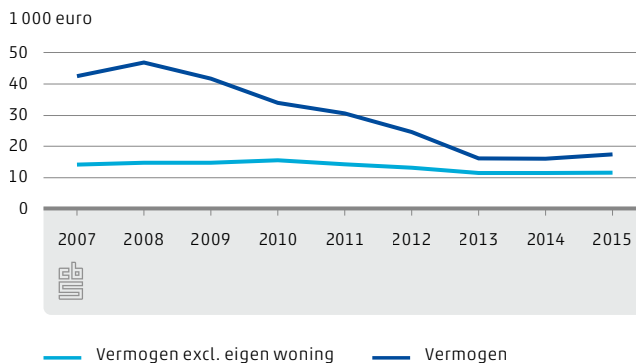

Bijna 9 procent van de huishoudens (626 duizend) moest in 2015 rondkomen van een inkomen onder de lage-inkomensgrens en liep daarmee risico op armoede. Dit is iets minder dan in 2013, maar wel meer dan in 2011. Bij jong en oud nam het armoederisico tussen 2013 en 2015 af, terwijl het bij 25- tot 65-jarigen even hoog bleef. In 2015 had 3,3 procent van de huishoudens al ten minste vier jaar te maken met een laag inkomen.

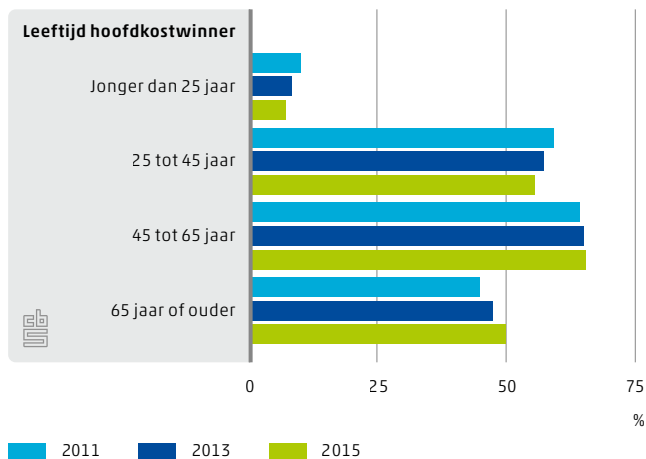
Het doorsnee vermogen van Nederlandse huishoudens nam in 2015 voor het eerst sinds het uitbreken van de economische crisis in 2008 weer toe. Het vermogen – bezittingen minus schulden – nam vooral toe doordat woningen in waarde zijn gestegen. Wanneer de eigen woning buiten beschouwing blijft, is het vermogen in 2015 even hoog als in 2014.

Zowel onder jongeren tot 25 jaar als onder 25- tot 45-jarigen daalde het eigenwoningbezit in de periode 2011-2015. De economische crisis stond de aanschaf van een (eerste) woning in de weg. Het eigenwoningbezit onder huishoudens met een hoofdkostwinner van 65 jaar of ouder nam daarentegen toe, tot 50 procent in 2015. Dit komt vooral door de instroom in de groep 65-plussers van naoorlogse babyboomers die vaak een eigen huis hebben.

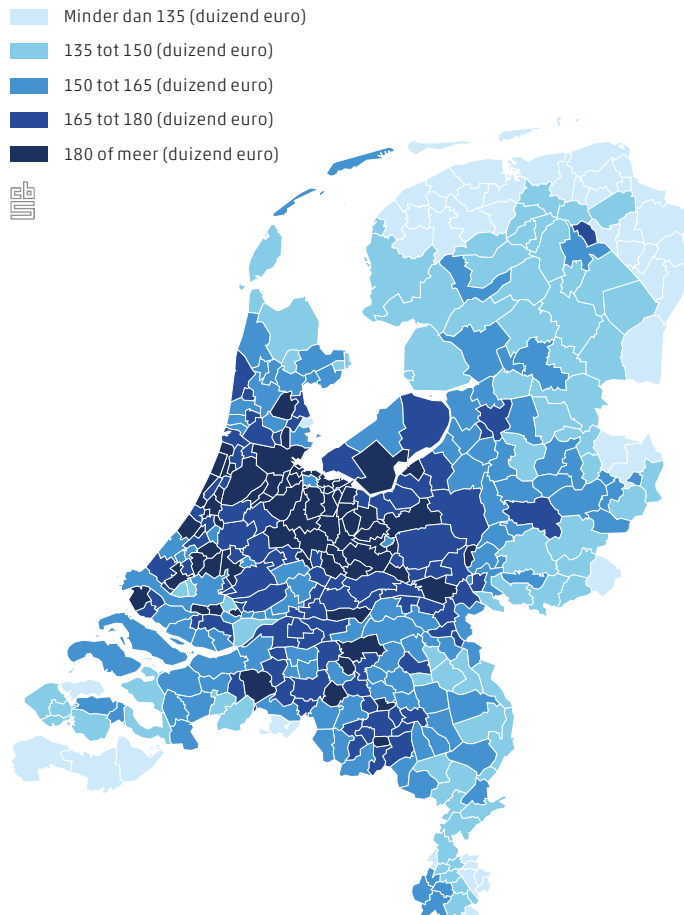
3.18 Doorsnee vermogen huishoudens, 1 jan.

3.19 Eigenwoningbezit huishoudens

3.20 Doorsnee hypotheekschuld, 2015

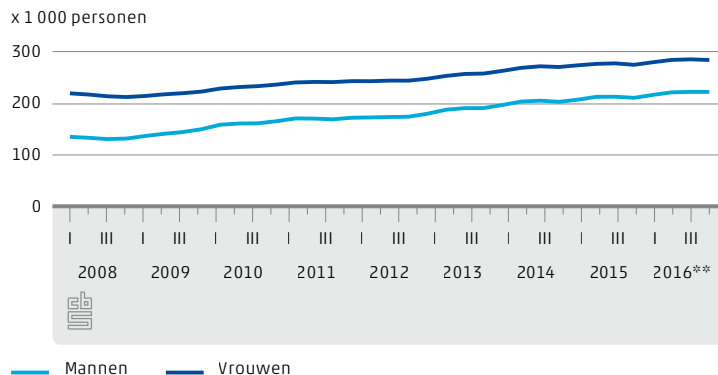
In 2015 hadden huizenbezitters in Rozendaal (Gelderland) met 295 duizend euro de hoogste doorsnee hypotheekschuld. Ook in Laren (Noord-Holland), Bloemendaal en Wassenaar bedroeg de doorsnee hypotheekschuld meer dan 250 duizend euro. In het Groningse Delfzijl is de hypotheekschuld met 110,5 duizend euro het laagst. Gemeenten met inwoners met lage hypotheekschulden liggen vooral aan de randen van Nederland: in Groningen, Friesland, Limburg en Zeeland. In deze gebieden liggen zowel de huizenprijzen als het inkomen en vermogen gemiddeld lager dan in de rest van Nederland.

Sociale Zekerheid

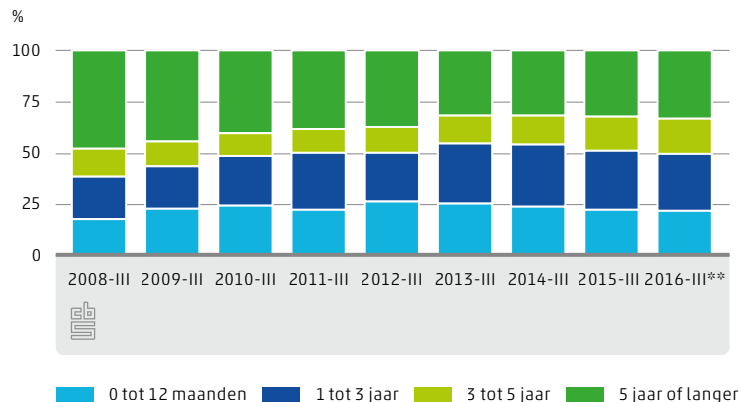
Het aantal mensen met een bijstandsuitkering is sinds 2008 met 162 duizend toegenomen tot 506 duizend aan het eind van het derde kwartaal van 2016. Er zitten meer vrouwen in de bijstand dan mannen, maar bij mannen nam het aantal sinds 2008 sterker toe dan bij vrouwen. Begin 2008 zaten er nog 1,7 vrouwen voor elke man in de bijstand, dit is in het derde kwartaal van 2016 teruggelopen tot 1,3 vrouwen per man.

De groep personen die al vijf jaar of langer een bijstandsuitkering hebben, is afgenomen. In het derde kwartaal van 2008 maakten zij nog 48 procent uit van alle bijstandsontvangers, tegen 33 procent in het derde kwartaal van 2016. De helft van de bijstandsontvangers zit in het derde kwartaal van 2016 minder dan drie jaar in deze situatie.

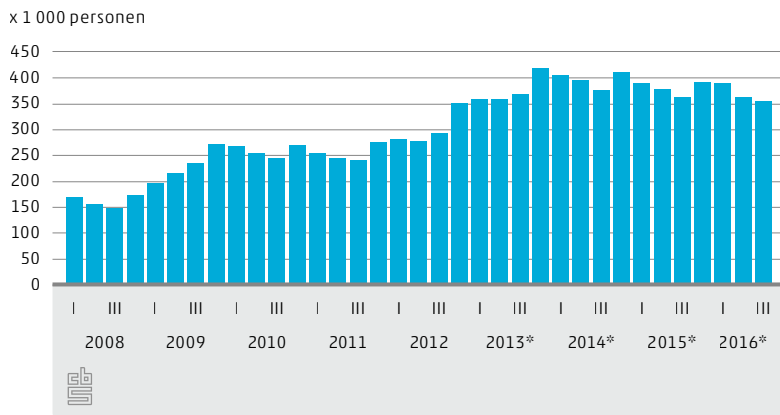
3.21 Bijstandsuitkeringen, einde kwartaal

3.22 Personen met bijstand, duur uitkering

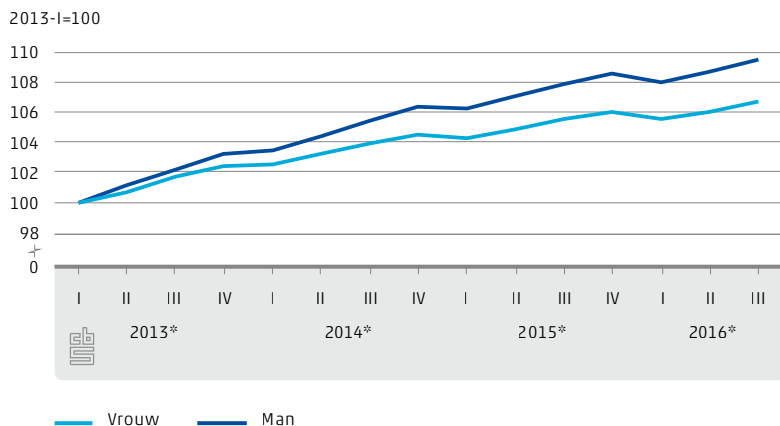

3.23 WW-uitkeringen, einde kwartaal

Sinds het begin van de crisis eind 2008 is het aantal personen met een WW-uitkering voor- namelijk gestegen, van bijna 150 duizend in september 2008 naar ruim 400 duizend eind 2014. In 2015 begon het aantal personen met een WW-uitkering weer te dalen. Eind sep- tember 2016 kwam het aantal uit op ruim 350 duizend.

3.24 Personen met AOW-uitkering, einde kwartaal

Vanaf 2013 is de leeftijd voor de AOW-uitkering verhoogd. In 2016 is de AOW-leeftijd met drie maanden verhoogd en in de jaren daarvoor met steeds een maand. De gevolgen hiervan zijn terug te zien in de daling van het aantal mensen met een AOW-uitkering aan het begin van elk verslagjaar. Desondanks blijft het aantal personen dat AOW ontvangt stijgen, bij mannen iets meer dan bij vrouwen.

De Wet op de Arbeidsongeschiktheidsverzekering (WAO) is met ingang van 2005 vervangen door de Wet werk en inkomen naar arbeidsvermogen (WIA), maar blijft bestaan voor mensen die al een WAO-uitkering hadden of binnen vijf jaar na het beëindigen van de uitkering opnieuw arbeidsongeschikt worden door dezelfde oorzaak. Het aantal mensen met een WAO-uitkering is daardoor flink gedaald, terwijl het aantal mensen met een WGA- of IVA-uitkering (beiden onderdeel van de WIA) is toegenomen.

3.25 Arbeidsongeschiktheidsuitkeringen

x 1 000 personen

